

Меши у бар 1898.

Продјета

ISSN 1331 - 5439

144

СЕПТЕМБАР 2018

IZGUBLJENA GENERACIJA / M. CRNJANSKI

INTERVJU / MILJENKO JERGOVIĆ

JAHАČI MAGLE / SLUČAJ BAJAGA

MIGRACIJE KAO GLOBALNI PROBLEM

NOGOMET - RAT DRUGIM SREDSTVIMA

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

УРЕДНИШТВО:

Горан Борковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

РЕДАКЦИЈА:

Горан Борковић, Ненад Јовановић, Љиљана Вукашиновић
Милорад Новаковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Фотографије Милоша

Црнјанског

ШТАМПА: Tiskara Zelina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је субфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

Није сто хиљада мало

Пред српском хисториографијом и озбиљнијом публицистиком налази се једна важна промјена, која се неће дати још дуго заобилазити. Промјена је то аргументације кад је величина српских жртава у Другом свјетском рату у питању. Нема несугласица око тога да су те жртве биле екстремно велике, да су у сукобу са усташама (католицима и мусиманима), балистима, Бугарима и свима осталим, Срби – нарочито пречани, платили висок данак због стварања и чувања прве Југославије, због приласка западним савезницима грађанских политичара, односно, због вјерности Москви домаћих комуниста. Најмање је споран обухват и бруталност злочина Независне Државе Хрватске и при сваком се умањивању или релативизацији каквих у новије вријеме има неизбјежно јавља обрамбени грч и сумња у мотиве.

Злочини су били резултат осмишљене политике једног националистичког политичког покрета. И кад су престали крајем рата, тема је остала чврсто у раљама дневне политике. Хрватско партијско водство је тада пристало на компромис у интересу непосредне будућности, своје и заједничке, да се величина злочина изрази високом бројком, а да тема буде покопана у реалан заборав. Манифестијски, а једино јој се тако могло приступити, апсолвирана је бројкама, за које је у први мах свима одговарало да буду високе. С временом је створена у свијести људи психолошка веза; величина злочина се мора изразити високим бројем, и никако другачије. Данас се тај принцип уситнио и раширио на све стране.

То је одговарало свим актерима из још једног разлога. Насупрот прећутном увјерењу како су усташке жртве били углавном комунисти, па и међу Србима, стајала је до данас неосвијетљена чињеница да је примарни циљ усташког удара била српска заједница онаква је постојала 1941. године, са својом старом елитом, својеврсном мјешавином, створеном у двије монархије; хабсбуршкој и карађорђевићевској. Сви ти жандари, срески начелници, трговци, занатлије, попови, официри, учитељи, жељезничари, сви иоле имућнији људи, били су први на удару. Једна заједница је тада обезглављена, жртве су то, које ни они послије усташа нису спомињали и које су лако прежали. Тај крупан први циљ је постигнут са релативно малим бројем жртава.

Друга битна особина усташког терора је била његова раширеност, свеприсутност. Они који би да све жртве смјесте у Јасеновац и Јадовно морају заборавити Гудовац, Ивановић јарак и безброжна друга мјеста по Хрватској. Усташки злочин није имао организацијску снагу њемачког, он није логорски, он је клање по Петровој гори, по Лици и Банији, клање за освету и пљачку. Задатак је хисторичара да ту причу испричају у цијелисти, без компромиса, јер, будућност је прошла.

Што је проблем са бројкама? То што нису тачне. Није у Јасеновцу страдало 700.000 људи, да споменемо само тај лакши примјер. Нема одакле. Али што да ради данашњи Србин из Хрватске, ако га нико никад није учио да цијени те трговце и попове (у популарној свијести све лопови), ако поклане сељаке Кордуна и њихову дјецу умије доживјети само као број. Ако не зна ништа о жртви свог народа, ако је не зна цијенити, а мора с нечим на пазар. Па кад спомене 700.000 у Јасеновцу, све ишчекујући да види хоће ли се ко побунити, он је миран и самоувјерен. Он има свој мали мостобран који му нико не може отети, ма куд свијет и стварност кренули. Још је нешто опуштенија ствар кад се пређе у Србију и тема повјери тамошњим бројним стручњацима за национално питање. Величина жртве, претворене у број, постаје тамо нека врста избегличке легитимације, документа којем није потребна провера, оправдање за много тога чему би озбиљна провера итекако требала.

Рекли смо да одговара свима, па и доминантним струјама хрватске националне политике. Супротстављање великим бројевима ослобађа од људске обавезе, преиспитивања и савладавања властите прошлости, води у маргинализацију мрачне, заборављене теме, која нас, наводно, не води никуд, само је, ето, потпиру неки екстремисти. Ти бројеви одговарају и крајње десном крилу те сцене, насиљеницима починилаца, јер, куд ћеш бољег доказа да Срби увијек лажу, а нарочито онда кад говоре о њима. Па су тако сви задовољни, свако има своју самодовољну истину.

Нема спаса ни у ономе што сваком прво пада на памет. Што смо бројали – бројали смо. Више није могуће ићи пјешке тим путем. И ово није заговор техничког установљавања коначне истине, јер осуђени смо да у неким аспектима заувијек останемо у сferи процјене. Ово је увод у покушај промјене политичке и психолошке визуре Срба из Хрватске, кад је о овим догађајима ријеч. Њима су они несумњиво преломили судбину: ликвидације старе еlite на једној страни, при чему су ти људи и те групе били потпуно беспомоћни, и на другој, дубоки страх који је донио покушај потпуног уништавања. Нема потребе за 700.000, и тих готово 20% колико их је недостајало крајем рата било је сасвим довољно да ситуацију учини непоправљивом.

Срби из Хрватске морају ступити у арену слободних, ничим унапред ограничених, расправа о питањима заједничке прошлости. Као чисти губитници они су у таквој ситуацији у предности, не морају више губити вријеме на обрану приземних политичких циљева.

Stanovnici sela Plavno kod Knina, fotografija: Jadran Boban, 2018.

пРЕПЛАТА

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja preplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun
SKD Prosvjeta IBAN: HR362360001101412121.

Kopiju uplatnice preplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s
naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju preplatnika.

Uplate na ime preplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na
IBAN HR362360001101412121 SWIFT ZABAHR2X s naznakom "za časopis
Prosvjeta".

Preplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD,
Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

04	OD ZLOČINA DO ZLOČINA Nenad Jovanović HRONIKA	45	SLIČICE ILI KARTICE Tamara Babić MEDIJI, EKRANIZACIJA KNJIŽEVNIH PREDLOŽAKA
10	MIGRACIJE KAO GLOBALNI PROBLEM Siniša Tatalović DRUŠTVO	49	MODERNI PROMETEJ Danilo Lučić ESEJ, FRANKENŠTAJN – FEMINIZAM I BIOETIKA
13	NOGOMET – RAT DRUGIM SREDSTVIMA Goran Borković SPORT	55	“LEPTIRICA“ – FILM KOJEG SMO SE BOJALI Srđan Gagić KINEMATOGRAFIJA
16	BUDUĆNOST JE U NEPISMENOSTI Čedomir Višnjić i Goran Borković INTERVJU, MILJENKO JERGOVIĆ	58	VLADO I DOBRICA Čedomir Višnjić IZ PROSVJETE
21	MRŽNJA Goran Babić RASPRAVE O NOTORNAME (19)	59	KAKO DJECA ZAMIŠLJAJU SMRT? Sanja Šakić KNJIGE, AKO TI JAVE: UMRO SAM. PESME O SMRTI ZA DECU I MLADE
23	KAKO SE VRATITI KUĆI? Bojan Munjin DRUŠTVO, PODJELE I SPOROVI U SRBIJI	61	ISTUMBANA KUTIJA LUZITANIJE Jana Rastegorac Vukomanović KNJIGE, LUZITANIJA
27	KOME SMETA „PROSVJETINA“ SPOMEN-PLOČA Igor Mrkalj HISTORIJA, GLINA	63	POSLEDICE TRIJUMFA Čedomir Višnjić KNJIGE, EKONOMSKE I DRUŠTVENE POSLEDICE RATA U SRBIJI
30	JAHĀČI MAGLE Đorđe Matić ESEJ, BAJAGA ILI SLUČAJ JEDNOG NASILJA	66	DEMISTIFIKACIJA OPSENA Mladen Vesović KNJIGE, VREME SPORTA I RAZONODE
34	TAJANSTVENI PUTNIK Radoje Arsenić PRIČE IZ AUTOBUSA	70	TURISTI U NASELJENIM DELOVIMA PLUĆA Maša Seničić POEZIJA
37	MIĆA, PREUZMI ČETU!!! Željko Kresojević PRIČE, KORDUNAŠKO VEĆE	74	PESAK VRUĆ KAO STAKLO Ana Miloš PROZA
39	POVOD SMRT, ALI RAZLOG ŽIVOT Igor Ružić KAZALIŠTE, LJUBAVNI SLUČAJ FAHRIJE P.	78	PANOPTIKUM Goran Borković
42	IZGUBLJENA GENERACIJA Dragan Babić KNJIŽEVNOST, CRNJANSKI I HEMINGWAY	80	IN MEMORIAM SONJA KRSTANOVIC Branka Džidić

OD ZLOČINA DO ZLOČINA

Nenad Jovanović

ZLOČIN NA ANIMAFESTU – Period od 4. do 9. juna bio je u znaku Svjetskog festivala animiranog filma – Animafest Zagreb 2018., koji se ove godine održao 28. put. Tokom festivala prikazani su i filmovi srpskih autora, ali i švicarsko-hrvatski dokumentarno-animirani film Anje Kofmel "Chris the Swiss", koji kroz priču o smrti švicarskog novinara, kasnijem ZNG-ovcu, govori o zločinima hrvatskih paravojnih snaga. Zanimljivo je da se od tog filma ogradio HAVC kao koproducent nakon pritiska veteranskih udruženja.

ZABIBERENO POMIRENJE – U Knjižnici Bogdana Ogrizovića u Zagrebu 7. juna održano je predstavljanje zbirke "Biber 02" koja sadrži 25 priča na temu pomirenja i predstavlja spoj antiratnog aktivizma i književnosti. O rastu interesa govori konkurs za kratku priču, raspisan u januaru prošle godine, na koji je stiglo 385 priča na albanskom, makedonskom, bosanskom, hrvatskom, crnogorskom i srpskom jeziku, što je petina više nego na konkursu za prethodni „Biber“.

MANJINE PROTIV SEGREGACIJE – Od 7. do 9. juna u Zagrebu obilježen je Dan nacionalnih manjina grada Zagreba. Započeo je predstavljanjem knjige "Nacionalne manjine u Zagrebu" urednika Filipa Škiljana, za koju su, kako je rekao Škiljan, prije svih zaslužni članovi vijeća i predstavnici nacionalnih manjina. S manifestacije u zagrebačkom parku Zrinjevac, dva dana kasnije, poslana je jasna poruka "NE" onima koji bi raznoraznim referendumima smanjivali manjinska prava. Srpsku zajednicu predstavljali su folkloriši pododbora "Prosvjete" iz Vojnića koji su dobili velik i zaslужen aplauz. Priznanje publike doatile su i žene, članice srpskih organizacija, koje su sa svojim kolegicama, pripadnicima drugih nacionalnih manjina, pripremile bogatu gastronomsku ponudu.

„BACI MAMU IZ VOZA“ – Od 8. do 17. juna u Pačetinu održani su 16. Međudržavni susreti dramskih amatera (MESDAM) koje organiziraju tamošnji pododbor SKD "Prosvjeta" i KUD "Branko Radičević". Ove godine na programu je bilo osam predstava – šest za odrasle i dvije za djecu. Manifestaciju su otvorili domaćini premijerom komedije "Baci mamu iz voza" u režiji Cvetina Aničića. MESDAM je zaključen predstavom "Heroj nacije" u izvođenju Amaterskog pozorišta KUD-a "Brile" iz Beočina.

PET BUNARA ZA OSAM MANJINA – Na zadarskom Trgu pet bunara, u organizaciji Koordinacije nacionalnih manjina Zadarske županije, povodom Međunarodnog dana kulturne raznolikosti 13. put zaredom održana je tradicionalna manifestacija na kojoj su se 9. juna nacionalne manjine predstavile folklorom i gastronomskom ponudom. Srpsku zajednicu predstavili su folkloriši zagrebačkog pododbora "Prosvjete" s dvije koreografije i seniorski muški pjevački zbor s dvije pjesme.

ZAJEDNO I U OSTROVU – U Domu kulture u Ostrovu 9. juna održan je peti po redu godišnji koncert pododbora Ostrovo. U programu su učestvovali članovi folklorne sekcije, koji su, podijeljeni u mlađu i stariju grupu, predstavili sedam uspješnih koreografija. Osim domaćina, s po dvije koreografije predstavili su se i članovi KUD-ova "Sloboda" iz Rumenke i "Đuro Patković" iz Bobote.

DJECA VOLE ČOPIĆA – Drugi po redu Festival dječje ilustracije, ovaj put na temu djela Branka Čopića, izazvao je znatno veći interes nego prošlogodišnji natječaj. Pristiglo je ukupno 137 radova iz 21 škole, i to iz svih krajeva Hrvatske, uz nekoliko samostalnih, rečeno je 12. juna na otvorenju izložbe odabranih radova s Festivala, održanom u prostorijama Središnje biblioteke "Prosvjete" u Zagrebu. Žiri, u kojem su bili Borivoj Dovniković Bordo te voditeljice Biblioteke Snježana Čiča i Goranka Buljan, odabrao je 24 najuspješnija rada, tri najbolja rada za svaki razred.

„ODA RADOSTI“ ZA KRAJ – Centralna biblioteka „Prosvjete“ u Zagrebu organizirala je 14. juna dječji koncert na kojem je znanje sviranja pokazalo 11 djece, učenika osnovnih muzičkih škola. Prema riječima voditeljice Biblioteke Snježane Čiče, povod za koncert je kraj školske godine s ciljem dječjeg druženja prije praznika. Zahvalila je djeci koja su bila voljna nastupiti i roditeljima koji su ih podržali. Jedanaestoro osnovnoškolaca pokazalo je umijeće sviranja klavira, violine, violončela, klarineta, harfe i trube, a koncert je zaključen "Odom radosti".

DJECA SU UKRAS SVIJETA – U organizaciji pododbora "Prosvjete" u Garešnici 17. juna održana je Deveta smotra dječjeg kulturnog stvaralaštva s nazivom "Djeca su ukras svijeta" uz sudjelovanje 220 djece i 40 odraslih. Takmičenje u starim dječjim igrama, na kojem su učestvovali predstavnici pet društava, održano je u Brinjanima gdje su djeca i posjetioci mogli pogledati izložbu rezizita i fotografija Povijesne udruge Bršljanica. Smotra dječjeg folklora održana je u Hrvatskom domu u Garešnici. Od pododbora „Prosvjete“, uz domaćina, nastupili su i oni iz Bršadina, Vrginmosta i Korenice, te ansambl Hrvata, Čeha, Ukrajinaca i Mađara, kao i KUD "Beli anđeo" iz Srpske iz Republike Srpske. U predvorju Hrvatskog doma posjetioci su mogli razgledati i zanimljivu izložbu narodnih rukotvorina i starih predmeta Bilogorskog kraja, koju je organiziralo Vijeće srpske nacionalne manjine (VSNM) iz Pisanice.

MLADI U BEOGRADU – U organizaciji Općine Krnjak i VSNM Parac, uz podršku Ambasade Srbije u Zagrebu i Uprave za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu pri Ministarstvu spoljnih poslova Srbije, tridesetoro djece iz ova dva mesta od 18. do 21. juna posjetilo je Srbiju. Prvog dana obišli su Spomenik neznanom junaku i toranj na Avali, a drugi dan primio ih je predsjednik Aleksandar Vučić. Obilazak znamenitosti obuhvatio je Beogradsku tvrđavu – Kalemegdan, Muzej Vuka i Dositeja, Muzej patrijaršije i Saborni hram, Hram Svetog Save, Beograd na vodi, Narodnu biblioteku, Muzej Nikole Tesle i stadion Crvene zvezde.

PRVIH 20 GODINA U KRNJAKU – Svečanom sjednicom, likovnom kolonijom i bogatim kulturno-umjetničkim programom uz nastup sedam KUD-ova, članovi pododbora SKD-a „Prosvjeta“ iz Krnjaka 23. juna obilježili su 20 godina uspješnog rada. Tim povodom najzaslužnijim članovima i osnivačima uručena su priznanja. Među nagrađenima su Rade Kosanović, bivši načelnik općine i sadašnji koordinator SNV-a, Nikola Oredić i Đuro Mrđenović, najstariji član i član muzičke sekcije, Rade Matijević, kao i Nada Đurić Plećaš, dugogodišnja predsjednica podobdora. „Podobor sada broji više od 30 djece i sve što smo uložili u njegov rad višestruko se isplatio“, kazala je predsjednica krnjačke „Prosvjete“ Milena Bižić, ističući da su u ovih 20 godina skupili preko 400 nastupa.

FOLKLORAŠKI VIKEND – Borovo, Bobota, Negoslavci i Markušica od 23. do 25. juna bili su u znaku folklora. Borovo je bilo domaćin Međunarodnog festivala folklora na kojem se, pored domaćina iz KUD-a „Branislav Nušić“, predstavilo još pet društava: „Mladi rudar“ iz Dobrnje kod Tuzle, „Đoko Patković“ iz Bobote, „Čuvari srpskih običaja“ iz Medine u Mađarskoj, „Nikola Tesla“ iz Beograda i „Piskavica“ iz Piskavice kod Banjaluke koje je prvi put učestvovalo na borovskom festivalu i predstavilo se zanimljivim saborskim igrama iz stare Banjaluke koje prikazuju život u tom gradu 30-ih godina prošlog vijeka.

U Boboti je održan 37. Vidovdanski sabor. Trodnevna manifestacija u organizaciji podobdora „Prosvjete“ i KUD-a „Đoko Patković“ počela je pjesničkom večeri i predstavljanjem zbirke pjesama „Stihom kroz slavonsku ravnicu“. Drugog dana održane su likovna kolonija i kazališna predstava dramske sekcije „Prosvjetinog“ podobdora u Boboti i Osnovne škole „Bobota“, dok je treći dan upriličeno takmičenje lovačkih društava u gađanju glinenih golubova i dobrovoljnih vatrogasnih društava u vatrogasnim vježbama. Sabor je završen folklornom večeri na kojoj su nastupile grupe iz Šida, Bušletića-Donje Grapske kod Doboja, Piskavice, Pelagićeva i Borova. Prema riječima Svetislava Mikerevića, predsjednika „Prosvjete“ u Boboti, Vidovdanski sabor je i ove godine okupio više od 750 učesnika.

U Negoslavcima je u organizaciji tamošnjeg podobdora održano Bečkijino veče koje su uveličali gosti iz KUD-a „Ilička“ iz Brčkog, „Branislav Nušić“ iz Borova, folklorna sekcija „Zavičajnog udruženja Srba Ozrena i

Posavine“ iz Borova, Makedonsko kulturno-umjetničko društvo „Braća Miladinović“ iz Osijeka i KUD „Novak Radonić“ iz Mola u Vojvodini.

Markušica je bila domaćin programa Vrata Srema u kojem su učestvovali folkloriši iz vukovarske „Sloge“, „Žarkovca“ iz Srbije, „Krepšića“ i „Petrova“ u Republici Srpskoj i Etno ansambl „Đurđevak“ iz Bobote.

ŠARENO U DARDI – Povodom obilježavanja Dana općine Darda, tamošnji pododbor „Prosvjete“ organizirao je 23. juna 12. Međunarodnu smotru folklora nacionalnih manjina na ljetnoj pozornici darđanskog Sportsko-rekreacijskog centra Đola. Nastupilo je devet društava iz Hrvatske i jedno iz Srbije, među kojima su bili i pripadnici ukrajinske, češke, rusinske, mađarske, slovačke, bošnjačke i makedonske manjine, kao i gosti iz HKUD „Vladimir Nazor“ iz Sombora.

VIDOV DAN U KOSOVU – Na dalmatinskom Kosovu tradicionalno je 28. juna obilježen vjerski praznik Vidovdan. Episkop Nikodim naglasio je da se na Vidovdan ljudi sabiraju kako bi se prisjetili zavjeta Svetog kneza Lazara. Povodom proslave Vidovdana, u organizaciji Eparhije dalmatinske, manastira Lazarica i kninskog podobdora SKD „Prosvjeta“, u porti hrama organiziran je bogat kulturno-umjetnički program.

SAVREMENO O HISTORIJI – Na Vidovdan je u Središnjoj biblioteci SKD-a „Prosvjeta“ u Zagrebu predstavljena knjiga Đorđa Matića „Historija i savremenici“. To „Prosvjetino“ izdanje donosi mnogobrojne eseje i oglede o ličnostima važnima za srpsku kulturu - od onih o Dositeju Obadoviću, Petru Petroviću Njegošu, Vuku Karadžiću, Đuri Daničiću i Branku Radičeviću pa do onih o Bogdanu Bogdanoviću, Matiji Bećkoviću, Stevanu Mokranjcu i Vladislavu Petkoviću Disu. Obradeni su i ključni povijesni događaji, poput npr. Sarajevskog atentata.

NASTAVAK KONSOLIDACIJE – U Viškovu je 29. juna održana izvanredna izborna sjednica Skupštine pododbora na kojoj je za novog predsjednika izabran Dragan Šestić, za njegovog zamjenika Mile Blanuša, dok je za sekretaricu pododbora izglasana Milanka Grandić. Izabrani su i članovi predsjedništva i delegati za Skupštinu „Prosvjete”.

ERDUTSKA ŠARENICA – Zadnjeg dana juna općina Erdut bila je domaćin Sabora kulturnog i narodnog stvaralaštva Srba Slavonije, Baranje i zapadnog Srema, u okviru kojeg je iz centra Dalja uživo emitovana „Žikina šarenica”, emisija televizije Pink. „Pokazali smo najbolje šta imamo, predstavili multietničnost naše zajednice i turističke potencijale naše opštine”, kazao je daljski načelnik Jugoslav Vesić. Priliku za predstavljanje dobila su brojna udruženja, društva i sportski klubovi, a nastupili su i članovi Ansambla narodnih igara „Prosvjete”.

ŠANTIĆEVO STOLJEĆE I PO – Brojni poštovaoci pjesničkog opusa Alekse Šantića skupili su se 3. jula u prostorijama „Privrednika” u Zagrebu na pjesničkoj večeri upriličenoj povodom 150-godišnjice rođenja. „Kao jedan od glavnih osnivača kulturnog pokreta u Mostaru, gdje je proveo najveći dio života i borbe protiv austrougarske okupacije, Šantić je svojim opusom povezao idejne i pjesničke težnje književne tradicije i nove epohe modernizma. Njegova socijalna, rođoljubiva, ali i ljubavna poezija ušla je u narodno sjećanje, o čemu svjedoči velik broj pjesama nastalih na osnovu njegovih stihova”, rekla je Olivera Radović iz Privrednika. O Šantiću je govorio i univerzitetski profesor Dušan Marinković, dok je njegove pjesme recitirao Enes Kišević.

OJKANJE DO KNINA – U selu Strmica kod Knina 21. jula održano je 24. izdanje manifestacije izvorne ojkačke pjesme „Sijelo na tromeđi”. Sijelo je otvorio kninski gradonačelnik Marko Jelić, koji je velikom broju okupljenih naglasio da su izvorne igre i pjesme oduvijek bili simboli kulturnog bogatstva i raznolikosti naroda Like, Bosne i Dalmacije. U programu je nastupilo 250 učesnika u 14 muških i pet ženskih ojkačkih grupa, četiri KUD-a i nekoliko umjetnika u sviranju narodnih instrumenata. Među učesnicima bila je i muška pjevačka grupa „Prosvjete” iz Zagreba.

SUSRETI S FOLKLOROM NA BANIJI – U selu Mali Gradac kod Gline 28. jula održani su 16. Susreti na Baniji u organizaciji tamošnjeg podobora „Prosvjete”. Pred oko 400 ljudi svoje umijeće pokazalo je više folklornih ansambala. Osim domaćina, nastupili su podobori „Prosvjete” iz Slatine, Krnjaka i Hrvatske Kostajnice te više KUD-ova. Predsjednica podobora Željka Marčinko izrazila je zadovoljstvo ovogodišnjim izdajnjem što je najbolji pokazatelj da se nastavlja tradicija Susreta i folklora. Koncertu su prisustvovali i zastupnik Milorad Pupovac, kao i predsjednik „Prosvjete” Mile Radović.

SRBOKULTURNA ISTRA – U Puli, Umagu i Rovinju od 16. do 18. augusta održani su jubilarni 10. Dani srpske kulture u Istri u organizaciji Zajednice Srba u Istri i podobora „Prosvjete” u Umagu. U okviru programa održane su izložbe ikona iz manastira Žiča i slika pulskog umjetnika Dušana Tatalovića, kao i radionice pletenja u organizaciji zadruge iz Sirogojna, sela poznatog po proizvodnji vunene odjeće, radionica veza od srme i prezentacija izrade grnčarskih proizvoda na kolu u organizaciji etno sela Zlakusa. Nastupili su i KUD „Riznica” iz Kraljeva sa svojim

orkestrom, Etno grupa djevojaka, frulaši Emilija i Marko iz udruženja "Zavičaj", a prisutni su imali prilike probati i leskovačku mućkalicu. Po riječima organizatora Miomira Jeremića, na manifestacijama u sva tri grada skupilo se oko 3.000 ljudi.

TRADICIONALNO I U VOJNIĆU – U Vojniću je 17. avgusta u organizaciji pododbora „Prosvjete“ i općinskog VSNM-a održan tradicionalni ljetni koncert Ansambla narodnih igara "Prosvjeta" – pododbor Vojnić. Uz taj ansambl, nastupili su i folkloraši „Prosvjete“ iz Vrginmosta, Malog Gradca i Kostajnice, kao i SKUD „Đurđevdan“ iz Drežnice. Koncertu su prisustvovali generalni konzul Republike Srbije u Rijeci Goran Petrović, rukovodstvo SKD "Prosvjeta" predvođeno predsjednikom Milom Radovićem, kao i lokalno vodstvo.

PREOBRAŽENJE GOSPODNE – Vjernici po Hrvatskoj i ove su godine proslavili jedan od najznačajnijih crkvenih praznika – Preobraženje Gospodnje. Tako se u manastira Krka dan uoči i na sam praznik okupilo nekoliko hiljada ljudi. Liturgiju u krugu manastira u nedjelju je služio episkop dalmatinski Nikodim Kosović, a nakon liturgije organiziran je kulturni program u kojem su nastupili folkloraši i orkestar KUD "Šumadija" iz Gornjeg Milanovca i ženska pjevačka grupa "Spomenak" koja pod vodstvom Milice Joksić djeluje pri Udruženju Srba iz Hrvatske "Nikola Tesla" iz Kragujevca.

U ličkom selu Mutilić, kod Udbine, na liturgiji i tradicionalnom narodnom zboru okupilo se oko 2000 ljudi. Nakon liturgije slijedio je kulturni program u kojem su učestvovali pododbor "Prosvjete" iz Udbine, KUD "Drvar", grupa "Merak" iz Beograda i više vokalnih solista.

U dane oko Preobraženja, odnosno od 16. do 20. avgusta, održana je i radionica ojkanja "Duga iznad Krke" koja je okupila 19 polaznika; najviše iz Hrvatske, Srbije i BiH, a bilo ih je i iz Kanade, Poljske

i Nizozemske. „Oko fenomena ojkanja ili groktenja u hrvatsko-srpskom duhovnom prostoru postoje brojne jednonacionalne radionice i skupovi, što smo mi prevazišli. Ovo je najsnažnija međunarodna radionica u kojoj se njeguju tolerancija, uvažavanje i činjenica da je ta vještina zajednička vrijednost svih stanovnika jednog geografskog prostora bez obzira na nacionalnu pripadnost onih koji tu žive“, rekao je organizator Ilija Krneta.

PETRINJSKI UJKANI – Zbog pritiska ratnih veterana protiv kulturne baštine, koju štiti i UNESCO, ali i stvorene atmosfere straha u Petrinji, 3. Festival ojkače u Petrinji, koji je trebao biti održan 25. avgusta, odgođen je za 20. oktobra. Ipak, pred ulazom u Hrvatski dom održan je skup podrške organizatorima. SKD "Prosvjeta" i SNV su povodom aktivnosti usmjerenih na zabranu održavanja festivala u Petrinji uputili pismo Odboru za zaštitu kulturnog naslijeđa UNESCO-a. Pismo je upućeno zbog sve jačih prijetnji, ali i zato što nadležne institucije ne poduzimaju ništa da se zaustavi diskriminatorska, segregacijska i prijeteća aktivnost prema izvođačima historijskog načina pjevanja koje je na zahtjev Republike Hrvatske uvršteno na listu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara i pored poziva na smirivanje tenzija, obnovu tolerancije i poštivanju zajedničkog kulturnog dobra Hrvata i Srba. „Festival nije niti može biti razlog za podizanje tenzija, niti može vrijedati osjećaje bilo koga u Hrvatskoj, samim tim jer je taj način pjevanja zaštićen kao kulturno dobro u UNESCO-u“, rekao je generalni sekretar „Prosvjete“ Slobodan Živković. „U dogовору с пододбором и с учесnicima zbog atmosfere koja je nastala u Petrinji željeli smo amortizirati situaciju, pa smo donijeli odluku da festival odgodimo za 20. oktobra. Manifestaciju planiramo podići na viši nivo, ali i dovesti predstavnike i hrvatskog naroda, čime će biti zastupljeno cijelo područje na kojem je u tradiciji taj način pjevanja“, rekao je.

Po riječima predsjednice pododbora Mare Vilus, veterani koji su ometali održavanje dva prethodna izdanja festivala, uspjeli su u potpunosti pokvariti atmosferu, tako da su od 13 prijavljenih grupa iz

Hrvatske, Srbije i BiH skoro sve odustale. Na prvom festivalu 2015. učestvovalo je 20 grupa, dok je godinu kasnije broj pjevačkih, folklornih i muzičkih grupa, smanjen na 15. Pet grupa iz BiH i Srbije i jedno kulturno-umjetničko društvo s dječjom sekcijom, otkazali su nastup, pa 2017. festival nije ni organiziran.

VUKOVARCI NA KOSOVU – Ansambl narodnih igara „Prosvjete“ (ANI) iz Vukovara gostovao je od 27. do 29. avgusta u mjestu Leposavić na Kosovu na 23. Velikogospojinskom saboru u organizaciji KUD „Kopaonik“ iz Leposavića. Prvog dana nastupila su amaterska srpska društva s Kosova i Metohije, dok je drugi dan koncert održao Ansambl narodnih igara i pesama Srbije KOLO. Zadnjeg dana Sabora, uz Ansambl narodnih igara „Prosvjeta“ iz Vukovara i domaćine iz KUD-a Kopaonik iz Leposavića, u okviru manifestacije nastupila su i srpska društva iz Kumanova u Makedoniji, Kolašina iz Crne Gore, albanskog Skadra, kao i profesionalni Ansambl narodnih igara „Venac“ iz Gračanice. Vukovarci su se predstavili igrama i pjesmama iz Srema i okoline Vukovara, a posjetili su i manastir Visoki Dečani, Pećku patrijaršiju, Gračanicu i spomenik kosovskim junacima na Gazimestanu. ANI je pokazao svoja umijeća i na koncertu pod nazivom „Stazama zavičaja“, koji je u organizaciji Fonda za pružanje pomoći izbjeglim, prognanim i raseljenim licima AP Vojvodine, održan 6. septembra u Novom Sadu.

NAGRADA ZA BORDU – Likovnom dizajneru i karikaturistu Borivoju Dovnikoviću Bordu dodijeljena je multimedijalna nagrada za životno djelo beogradskog Centra za medije „Ranko Munitić“ za ogroman doprinos jugoslavenskoj i svjetskoj kulturi medija animacije, karikature i stripa. Dovniković se animacijom i karikaturom bavi sedamdeset godina.

NOVOMUČENICI – U okviru obilježavanja Svetih Novomučenika Jasenovačkih, u prostorijama Srpske pravoslavne opšte gimnazije „Kantakuzina Katarina Branković“, 7. septembra održan je naučni skup „Novomučenici: Poliperspektiva IV“ posvećen žrtvama i stradanju. Skup su otvorili vladika pakračko-slavonski Jovan, predsjednik Odbora za Jasenovac Svetog Arhijerejskog Sabora SPC koji je inicijator i glavni organizator održavanja takvih skupova, kao i Veljko Đurić Mišina, direktor Muzeja žrtava genocida iz Beograda. „Narod ne može u cjelini biti genocidan, ali može kolektivno doživjeti genocid“, rekao je u svom predavanju direktor Sekretarijata za vjere u Vladi Republike Srpske Dragan Davidović, koji je na skupu učestvovao kao historičar s temom „Genocid u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“. Radovan Pilipović, direktor Arhiva SPC-a, predstavio je knjigu ruskog historičara-archiviste Mihaila Škarovskog „Holokaust i pravoslavna crkva“, a završni dio skupa bio je posvećen razgovoru vladike Jovana i poznatog režisera Lordana Zafranovića o njegovom ratnom opusu – „Okupacija u 26 slika“, „Testament“, „Pad Italije“ i „Krv i pepeo Jasenovca“. Dan nakon naučnog skupa u manastiru Rođenja Svetog Jovana Krstitelja u Jasenovcu održana je centralna proslava Svetih Novomučenika Jasenovačkih. Nakon liturgije kod spomenika „Kameni cvijet“ održan je pomen za žrtve Jasenovca.

KAKVE SU POLITIKE NAJVEĆIH DRŽAVA SVIJETA PREMA MIGRANTIMA

MIGRACIJE KAO GLOBALNI PROBLEM

PIŠE: Siniša Tatalović

Ekonomski prosperitet i politička stabilnost EU, snažni su faktori u privlačenju migranata, što je ovu zajednicu država pretvorilo u najveću imigrantsku zonu u svijetu. Imajući u vidu procese starenja u evropskim državama, izvanevropske migracije predstavljaju sredstvo za upravljanje deficitima na evropskom tržištu rada. Prema Eurostatu je 4,7 milijuna ljudi doselilo u jednu od 28 članica Evropske unije samo tokom 2015. godine, kada se dogodio veliki migracijski val. Najveći broj je te godine doselio u Njemačku (1.543.800), a slijedile su Velika Britanija (631.500), Francuska (363.900) i Španjolska (342.100)

Suvremene migracije postaju sve važnije pitanje koje zaokuplja pažnju ne samo stručne i političke javnosti, nego i običnih građana. Mnogi pokušavaju odgovoriti na sve veći broj pitanja koja se postavljaju u vezi sa suvremenim migracijama. Naučnici istražuju njihove različite aspekte, političari nastoje oblikovati što primjerenije politike upravljanja migracijama, dok se građani pokušavaju prilagoditi uvjetima u kojima se sve češće susreću s migrantima. U takvim uvjetima važna su istraživanja migracija i naučni odgovori na osnovna pitanja vezana za uzroke, tok i posljedice, posebno ilegalnih migracija. Oduvijek migracije imaju humanitarnu i ekonomsku dimenziju te su na različite načine obilježile ljudsku historiju. Zbog sve većih ekoloških problema i promjene klimatskih uvjeta u pojedinim dijelovima

svijeta, migracije dobivaju i ekološku dimenziju. Ratovi, vojne intervencije, etnički sukobi i političke krize, sve su učestaliji i intenzivniji, dajući migracijama i sve veću sigurnosnu dimenziju. To se odnosi ne samo na sigurnost država iz kojih su migranti prisiljeni otići, nego i na tranzitne države te one koje su njihovo krajnje odredište.

Migracije se još uvijek dominantno razumijevaju kao humanitarno pitanje, zbog čega se u međunarodnim organizacijama, posebno Ujedinjenim narodima, i mnogim državama razrađuju različite politike upravljanja migracijama i integracije migranata. Suočeni s potrebom integracije sve većeg broja migranata, pojedine su države počele ovo pitanje razumijevati i kao sigurnosno pitanje. To je dovelo do sekuritizacije migracija u nekim državama kao što su Sjedinjene Američke Države, Australija ili Mađarska. Ove države u svojim zakonodavstvima tretiraju migracije više kao sigurnosno, a manje kao humanitarno ili ekonomsko pitanje.

U ovom tekstu, kao i onima koji će uslijediti, analiziraju se migracije u odabranim zemljama, putem analize njihovih zakonodavstava i strateških dokumenata te migracijske prakse. Analiza će obuhvatiti zakone, strateške dokumente i djelovanje prema migracijama najmoćnijih država svijeta: SAD-a, Rusije, Kine i Australije te EU kao nadnacionalne organizacije. One su izložene i najvećim migracijskim valovima i svake godine privlače većinu svjetskih migranata.

Globalizirani svijet obilježen je mobilnošću ljudi, roba, usluga i kapitala, što je i glavno obilježje vremena u kojem živimo. U takvim uvjetima, razlozi za migraciju su različiti, a najčešće se odnose na socioekonomске uvjete i sigurnosnu situaciju kako na području iz kojeg se migrira, tako i na odredištima migranata. Većina ilegalnih migranata, posebno na području izbjeglištva, gotovo uвijek karakteriziraju dugotrajni i još uвijek neriješeni oružani sukobi i nepovoljni socijalni, ekonomski, politički i sigurnosni uvjeti – siromaštvo, nerazvijenost, nezaposlenost, te brzo rastuća populacija mlađih. To su područja dugogodišnjeg učešća međunarodne zajednice u traženju mirovnih rješenja, demokratizacije i poboljšanja općih životnih uvjeta i institucionalnog razvoja. S druge strane, migranti se kreću prema stabilnim i bogatim državama, koje zbog ekonomskog razvoja i loših demografskih trendova, iskazuju potrebu za novim stanovništvom. Razvoj, posebno informacijskih i komunikacijskih tehnologija, omogućio je stanovništvu u svim dijelovima svijeta, pa čak i najsuvišnjim državama, pristup informacijama o uvjetima života u bogatim državama, njihovim socijalnim i imigracijskim politikama te mogućnostima dolaska u te države. Globalizacija je izazvala revoluciju u komunikaciji i transportu, tako da su ljudi postali svjesni različitih uvjeta u državama u kojima žive i uvjeta u drugim dijelovima svijeta, što ih sve češće motivira da migriraju. Smanjenje ruralnog stanovništva i drastično povećanje urbanog stanovništva u najsuvišnjim dijelovima svijeta, uz ratove, danas se smatraju najvažnijim uzrokom migracija. Milijunski gradovi u suvišnjim državama sve teže mogu prehraniti rastući broj stanovnika. Pored toga, kriminal i sve češći sukobi, prisiljavaju stanovništvo da odlazi iz takvih gradova i zemalja. Zbog toga, sve veći broj migranata koji ulazi u razvijene države, u velikoj mjeri je nadišao postojeće integracijske kapacitete za useljavanje, što dovodi do sve češćih sukoba između migranata i domicilnog stanovništva. Veliki broj useljenika, posebno onih ilegalnih, ostaje izvan socijalnog i prosvjetnog sistema te legalnog tržišta rada. Nemogućnost integracije u novu sredinu, mnoge useljenike frustrira,

a neke od njih i radikalizira. Na žalost, svjedočimo i sve češćoj radikalizaciji koja vodi i pribjegavanju terorizmu. Ovo utječe i na stanovništvo useljeničkih država koje sve više iskazuje otpor prema migrantima i vrši pritisak na vlade da, ako ne mogu zaustaviti, bitno ograniče dolazak migranata. U značajnom broju useljeničkih država, migracije su utjecale i na promjenu u odnosu političkih snaga. Na izborima koji su održani protekle i ove godine, može se uočiti slabljenje lijevo-liberalnih, a jačanje konzervativnih i desnih političkih snaga. Danas je u mnogim zapadnim državama široko prihvaćeno mišljenje da politika mora biti usmjerena ne samo na ograničavanje broja migranata koji ulaze u državu, nego i na provođenje sigurnosnih mjera koje trebaju zaustaviti migracije. Žičane ograde na granicama država nisu više izuzetak, jer im pribjegava sve veći broj država.

Većinu ilegalnih migranata gotovo uvijek karakteriziraju dugotrajni i još uvijek neriješeni oružani sukobi i nepovoljni socijalni, ekonomski, politički i sigurnosni uvjeti – siromaštvo, nerazvijenost, nezaposlenost, te brzo rastuća populacija mladih

Prema dokumentima Ujedinjenih naroda, broj migranata širom svijeta posljednjih godina vrlo brzo raste, dosegnuvši 258 milijuna u 2017. godini, s 220 milijuna u 2010. godini. Više od 60% svih međunarodnih migranata

živi u Aziji (80 milijuna) ili Evropi (78 milijuna). Sjeverna Amerika imala je treći najveći broj međunarodnih migranata (58 milijuna), a slijede ih Afrika (25 milijuna), Latinska Amerika i Karibi (10 milijuna) te Oceanija (8 milijuna). Stopa rasta migrantske populacije u periodu 2000.-2017. iznosila je 2,9% godišnje i bila je usmjeren na uglavnom prema državama s visokim dohotkom i stopom ekonomskog rasta. Od ukupnog broja migranata u 2017., njih 145.983.830 su bili u razvijenim državama i 111.731.595 u manje razvijenim državama. U državama koje će biti analizirane te Evropskoj uniji, živi 126.917.294 migranata ili gotovo polovica ukupnog broja migranata u svijetu. Od ukupnog broja, 7.035.560 migranata je u Australiji, 55.570.204 u Evropskoj uniji, 2.883.051 u Kini s Hong Kongom, 11.651.509 u Rusiji i 49.776.970 u Sjedinjenim Američkim Državama.

Sjedinjene Američke Države tradicionalno su najčešće odredište imigranata. Prema američkim podacima, udio imigranata u 2016. godini, bio je 13,5% ukupne populacije SAD-a od 323,1 milijuna. Imigranti i njihova djeca u SAD-u sada broje oko 86,4 milijuna stanovnika, odnosno 27% ukupne američke populacije. Samo 2016. godine, 1,49 milijuna lica uselilo je u SAD, što je 7% više od 1,38 milijuna dolazaka u 2015. godini. Sjedinjene Američke Države su zbog sve intenzivnijih migracija, na granici s Meksikom izgradile zid koji treba zaustaviti migrante. Pored toga, u zadnje vrijeme SAD poduzima i niz drugih mjera usmjerenih protiv migranata, koji dolaze sa područja Srednje i Južne Amerike.

Ekonomski prosperitet i politička stabilnost Evropske unije, snažni su faktori u privlačenju migranata, što je ovu zajednicu država pretvorilo u najveću imigrantsku zonu u svijetu. Imajući u vidu procese starenja u evropskim državama, izvanevropske migracije predstavljaju sredstvo za upravljanje deficitima na evropskom tržištu rada. Prema Eurostatu je 4,7 milijuna ljudi doselilo u jednu od 28 članica Evropske unije samo tokom 2015. godine, kada se dogodio veliki migracijski val koji se kretao preko Italije i Balkana prema razvijenim evropskim državama. Najveći broj je te godine doselio u

Njemačku (1.543.800), a slijedile su Velika Britanija (631.500), Francuska (363.900), Španjolska (342.100) i Italija (280.100). Tome treba dodati i još veći broj migranata unutar EU koje se odvijaju iz manje razvijenih država članice, prema onim razvijenim.

Ruska Federacija se također suočava sa migracijama, posebno onima koje su nastale za vrijeme SSSR-a kada su na područje današnje Ruske Federacije doseljavali milioni ljudi iz drugih sovjetskih republika. Nakon raspada SSSR-a pokrenute su migracije na čitavom ovom prostoru, zbog želje mnogih da žive u granicama država svojih matičnih naroda. Danas su ekonomski razlozi prevladavajući kada se promatraju migracije u Ruskoj Federaciji. Tako, zbog ekonomske razvijenosti i tržišta rada, gotovo 10 milijuna građana drugih zemalja boravi u Ruskoj Federaciji, s različitim trajanjima boravka i statusom.

Australija se smatra jednom od najznačajnijih svjetskih imigracijskih država, zbog čega veliku pažnju poklanja imigracijskoj politici. Jedan od sadržaja te politike je i povremena sekuritizacija migracija u cilju da se nepoželjnim migrantima onemogući ulazak u državu. Do nedavno, Velika Britanija i neke evropske države su bile primarne zemlje izvora za trajnu migraciju u Australiju. Međutim, po prvi puta u historiji Australije, Kina i Indija su nadmašile Veliku Britaniju, kao glavni izvor trajnih migranata u Australiju.

Kina je tradicionalno bila zemlja slanja migranta, jer su vjekovima kineski građani, prvenstveno radnici, putovali u SAD, Evropu i jugoistočnu Aziju

u potrazi za poslom i novim, boljim životima. Međutim, situacija se mijenja i Kina sve više nalikuje na "svjetsku tvornicu" i jedna je od najvećih privreda na svijetu. Zbog toga je počela privlačiti veliki broj međunarodnih imigranata čak i iz razvijenih zemalja u potrazi za poslom i novim životima. U usporedbi s drugim useljeničkim državama, specifičnost Kine je u tome da ukupan broj migranata u odnosu na kinesko stanovništvo ima zanemarivi udio.

KORIŠTENI IZVORI:

- Chudinovskikh, O., Denisenk, M., (2017) *Russia: A Migration System with Soviet Roots*, Profile, May 18, 2017, Migration Policy Institute
 Phillips, J., Simon-Davies, J., (2017) *Migration to Australia: a quick guide to the statistics*, 18 January 2017, Parliament of Australia
 Tatalović, S., Malnar, D., (2016) *Migracijska i izbjeglička kriza u Evropi: države balkanskog migracijskog pravca između sekuritizacije i humanitarizma*, Međunarodni problemi, Vol. LXVIII, No. 4/2016, Beograd
 Tatalović, S., Malnar, D., *Migration and the National Security Strategic Documents*, INTERNATIONAL CONFERENCE, MIGRATION AND REFUGEES IN A GLOBALIZED WORLD: RESPONSIBILITIES AND RESPONSES, 5-7 September 2018., Hotel Inex Gorica, Ohrid, Macedonia,
 United Nations, Population Division, (2017b), *International migrants stock at mid-year by sex and by major area, region, country or area, 1990-2017.*, Available at <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates17.shtml>
 Vilijams, P.D., (2012) *Uvod u studije bezbednosti*, Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti, Beograd.
 Zong, J., Batalova, J., Hallock, J., (2018) *Frequently Requested Statistics on Immigrants and Immigration in the United States*, Migration Policy Institute, Available at <https://www.migrationpolicy.org/article/frequently-requested-statistics-immigrants-and-immigration-united-states#Numbers>

**KAKO JE SPORT POSTAO JEDINICA
ZA PATRIOTIZAM**

NOGOMET – RAT DRUGIM SREDSTVIMA

PIŠE: Goran Borković

Što bi bilo da Subašić nije branio onako kako je branio? Kako bi ga doživjeli da je kikao i primio neki glupi gol koji bi odlučio utakmicu daleko prije finala? Odgovor nije teško dati. Bio bi „srpsko đubre“ kojem bi spominjali i oca Jovu i majku Boju. Naravno, ne po dobrom. Ovako je ispaо nacionalni heroј. A onako bi bio samo još jedan Srbin iz nekog dalekog sela u zadarskom zaleđu do kojeg nema ni asfaltirane ceste, da o struji ne govorimo

Parafrazu da je sport nastavak rata drugim sredstvima skovao je veliki George Orwell i to povodom gostovanja moskovskog Dinama u Londonu odmah po završetku Drugog svjetskog rata. Upozoravajući na ponašanje igrača i navijača Orwell je ustvrdio da na identitetskoj razini oni koji trče, skaču i udaraju loptu predstavljaju naciju, pa da se usprkos činjenici da se radi o apsurdnom sportskom natjecanju pobjede i porazi u njemu ili neumjereno slave ili doživljavaju kao nacionalne tragedije. Nogomet je zapravo rat bez pucanja, otprilike je kazao Orwell kojeg možda tada nisu najbolje shvatili, ali su mu kasniji događaji itekako dali za pravo.

Nogomet uistinu više nije samo nogomet, nego pitanje života i smrti. Uostalom, znalo se dogoditi da rat postane nastavak nogometa drugim sredstvima kao 1969. godine kada je došlo do oružanog sukoba između Honduras i Salvadora koji je odnio nekoliko tisuća života. Premda je pravi povod ipak bio vezan

uz interes korumpiranih vladajućih elita, taj je događaj u povijesti zapisan kao „nogometni rat“ s obzirom da je izbio nekoliko dana nakon što su dvije reprezentacije igrale kvalifikacijsku utakmicu za odlazak na Svjetsko prvenstvo u kojoj je golom u sudačkoj nadoknadi slavio Salvador, što mu je omogućilo da prvi put ode na Mundijal.

Obući dres svatinje i stati iza reprezentacije bio je minimum koji se tih dana očekivao ne samo od svakog Hrvata, nego i šire. Kao da je netko preko noći svima ugradio nekakve „domoljubometre“

Ugrađeni „domoljubometri“

Stav sličan Orwellovom preuzeo je prvi hrvatski predsjednik Franjo Tuđman kojem je sport, posebno nogomet, predstavljao nastavak rata. Sjetite se samo onih utakmica između zagrebačkog Dinama, tada Croatije, i beogradskog Partizana odigranih neposredno nakon rata u ambijentu koji je bio sve samo ne sportski, da o kasnijim utakmicama reprezentacija zavađenih država, bez razlike o kojima se radi, ne govorimo. Da je živ bez sumnje bi Tuđman bio ponosan na svoju nasljednicu Kolindu Grabar Kitarović koja ne propušta velike sportske manifestacije, pa tako nije ni nedavno odigrano Svjetsko prvenstvo u Rusiji. Dok je jednima njeno vikanje, gestikuliranje i navijanje iz svečane lože i kasniji silasci u svlačionicu prepunu oskudno odjevenih nogometara bilo krajnje skaredno, drugi su u njoj prepoznali pravu navijačicu koja bodri svoju reprezentaciju onako kako je svatko treba bodriti.

Obući dres svinjine i stati iza reprezentacije bio je minimum koji se tih dana očekivao ne samo od svakog Hrvata, nego i šire. Kao da je netko preko noći svima ugradio nekakve „domoljubometre“. Jadna ti majka ako na ljestvici od nula do deset stojiš u donjoj polovici. Sa svakom utakmicom, metar je morao pokazivati više. Nacija je drhtala. Igrali su se produžeci, pucali penali. Život je tih dana stao, da bi sve kulminiralo ulaskom u finale i dočekom reprezentacije najprije u Zagrebu, a kasnije i u svakom gradu iz kojeg potječu pojedini reprezentativci po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Političari su, svaki na svoj način, željeli ugrabiti dio tog uspjeha i za sebe. Pričalo se o „novom zajedništvu“ koje se uspoređivalo s onim iz Domovinskog rata. Tražio se način kako monetizirati uspjeh. Euforija je zahvatila i one koji blage veze nemaju koliko igrača ima u svakoj ekipi, a kamoli kada je ofsjad. Prodavačice na pijaci ozbiljno su analizirale partije Ivana Strinića na lijevom beku pitajući se je li Josip Pivarić ipak bolji izbor. Svi su postali stručnjaci za nogomet koji je postao jedinica za patriotizam. Ili si s nama ili si protiv nas, a ako si protiv nas – jadna ti majka!

Nezaobilazni Thompson

S posebnom strašću mediji su radili ankete po susjednim državama, najčešće u Beogradu, pitajući građane kako doživljavaju uspjeh hrvatske reprezentacije, pa bi ovi odgovarali da ih nije briga, ili da navijaju za „susjede“, ili da žele da „komšijama crkne krava“ ili, kako je jedan rekao, da navija za Hrvate, pa ga je novinarka pitala zašto, a on je odgovorio da zato što su – Srbi. Na meti se našao i poznati glumac Sergej Trifunović, za kojeg se nikako ne može reći da je velikosrpski ili režimski nastrojen čovjek, koji je na svom Twitter profilu parafrazirajući onu od pokojnog Milovana Ilića Minimaksa napisao: „Šta uradiše Hrvati na Svjetskom prvenstvu? Ostaše!“, pa nakon finala „Šta uradiše Hrvati na Svjetskom? Usraše“, što ga je koštalo salve napada na društvenim mrežama. Mjerio se i Novak Đoković koji je otvoreno podržao Hrvatsku, za razliku od Aleksandra Vučića koji se, eto, drznuo navijati za Rusiju, a protiv Hrvatske, što ga je u hrvat-

skoj javnosti dodatno negativno legitimiralo. Jer, ako si protiv Hrvatske i njenog kapetana Luke Modrića, ne možeš biti ništa drugo nego – četnik.

I onda se usred svega tog ludila i onih stotina hiljada koji su čekali reprezentaciju u autobus ušetao jedan pjevač. Učinio je to poskrivečki, na raskršću ceste koja izlazi s aerodroma na glavnu prometnicu. Uskočio je jer su to tražili reprezentativci na čelu sa svojim kapetanom. Uskočio je da bi kasnije zapjevao na centralnom Trgu bana Josipa Jelačića. Uzalud se kameraman Hrvatske televizije trudio da ga nekako izbjegne u prijenosu. Gdje god bi okrenuo kameru, iskakao bi mu oniži srednjovječni čovjek crne kose poznat kao Marko Perković Thompson. I zapjevao je kasnije. Pjesmu ili dvije, pa su ga organizatori isključili. Valjda da ne zatambura onu svoju „Jasenovac i Gradiška Stara, to je kuća Maksovih mesara/ Kroz Imotski kamioni žure, voze crnce Francetića Jure/ U Čapljini, klaonica bila, puno Srba Neretva nosila“.

Političari su, svaki na svoj način, željeli ugrabiti dio tog uspjeha i za sebe. Pričalo se o „novom zajedništvu“ koje se uspoređivalo s onim iz Domovinskog rata

Raja se potom razišla. Cirkus je završio. A posljedice? E njih ćemo osjećati još godinama. Dovoljno je bilo vidjeti golmana reprezentacije Danijela Subašića koji je i kad bi ga pitali i kad ga ne bi pitali, uporno ponavljao da je on Hrvat i uvjereni

katolik, a pitali bi ga često, s obzirom da mu se otac zove Jovo, a majka Boja i s obzirom da mu je punac svojedobno istukao kćer braneći joj da bude s pravoslavnim Srbinom. Nije se nitko bunio. A i zašto bi? Danijel Subašić se, kao i svi ostali, ima pravo izjasniti kako želi, ali ostaje ono što je točno primijetio kolumnist *Jutarnjeg lista* Jurica Pavičić, napisavši što bi bilo da Subašić nije branio onako kako je branio? Kako bi ga doživjeli da je kiksaio i primio neki glupi gol koji bi odlučio utakmicu daleko prije finala? Odgovor nije teško dati. Bio bi „srpsko đubre“ kojem bi spominjali i oca Jovu i majku Boju. Naravno, ne po dobrom. Ovako je ispaš nacionalni heroj. A onako bi bio samo još jedan Srbin iz nekog dalekog sela u zadarskom zaleđu do kojeg nema ni asfaltirane ceste, da o struji ne govorimo. Bio bi na socijali, bez ikakve šanse da nađe posao, posebno ne u javnoj službi, i čekao bi papire da ode zauvijek. Ne bi mu pomoglo ni ovo zaklinjanje u hrvatstvo i istaknuti katolicizam. Ovdje se jako dobro zna tko je tko.

Nadilaženje Balkana

Neočekivani i vjerojatno najveći sportski uspjeh u povijesti Hrvatske pratilo je i oduševljenje karakterom reprezentativaca koji su se tri puta vraćali iz mrtvih da bi u penalima porazili protivnike. Osobina je to, papagajski su ponavljali različiti komentatori, koja je dokazala da je Hrvatska konačno postala zapadnoeuropska država i da se izdigla iznad balkanskog mentaliteta koji je onemogućavao jugoslavenskom nacionalnom timu da postigne veće uspjehe. Jugoslavija bi, po njima, uvijek negdje usput (ne)očekivano posrnula, igrači bi se najprije posvadali sa selektorom, a onda i međusobno i to vjerojatno po nacionalnoj osnovi. Činjenica je, međutim, da je Jugoslavija dva puta bila u polufinalima svjetskih prvenstava. Na zadnjem nastupu u Italiji 1990. godine igrali su četvrtfinale protiv Argentine s velikim Maradonom. I to su igrali s igračem manje od 30. minute i do kraja utakmice bili barem ravnopravan rival velikim protivnicima. Izgubili su na penale, a penali su ipak i prije svega – lutrija. Dobili su, osim toga, i sjajnu Španjolsku u osmini finala.

Uostalom, da nešto u toj tezi ne valja dokazala je i Crvena zvezda koja se

početkom septembra plasirala u skupnu fazu Lige prvaka i to nakon što su gubernili u Salzburgu protiv Red Bulla 2-0, da bi potom u dvije minute dali dva gola, izjednačili na 2-2 i prvi put otkad se Liga prvaka igra po grupama svjetski prvak iz 1991. zaigrat će u njoj. Gle čuda, tamo neće biti „debalkaniziranog Dinama“ koji je protiv švicarskih Young Boysa na Maksimiru primio dva gola u dvije minute i ispašao iz Lige prvaka. Da je ta priča imala ikakvog smisla ne bi se ta ista reprezentacija raspala u prvoj idućoj utakmici nakon Svjetskog prvenstva potpuno se „rebalkanizirajući“ s porazom od 6-0 protiv Španjolske.

Osim što je nastavak politike drugim sredstvima, nogomet je postao i nastavak ekonomije drugim sredstvima, pa se građanima pod nos gurala ideja o gospodarskom uzletu na valu ovog sportskog, Uzalud su ozbiljni analitičari tvrdili da od toga neće biti ništa, s obzirom da ne postoji nijedan sličan primjer u svijetu da je medalja sa sportskog natjecanja išta bitno promijenila u tokovima novca. Hrvatska će, ponavljalo se uporno, postati nova Irska, kao da će se – ako poput Dina iz „Sjećaš li se Dolly Bell?“ stalno govorimo isto – to i dogoditi. Tako je predsjednica države početkom septembra ponovila istu mantru u intervjuu britanskom ekonomskom magazinu BNE IntelliNews nakon što je novinar podsjetio kako je posljednjih deset godina bilo teško za Hrvatsku – šestogodišnja recesija, jedva izbjegnut kolaps Agrokora, ozbiljni problemi Uljanika, plus pet različitih premijera i masovan egzodus iz zemlje koju svjetski mediji prozivaju zbog relativizacije i rehabilitacije ustaškog režima – kazala je da je ona optimistična i da se neda da će senzacionalni uspjeh naše nogometne reprezentacije to sve kompenzirati i oživjeti zemlju od (službeno) 4,2 milijuna ljudi: „Moramo potaknuti taj optimizam u drugim područjima. Nadam se da će ovaj uspjeh pružiti sličnu vrstu rezultata kao, na primjer, Irskoj kada je Svjetsko prvenstvo u Italiji 1990. dalo zamah Keltskom tigru.“ Kao da to „apsurdno sportsko natjecanje“, kako ga je nazvao Orwell, otvara radna mjesta i povećava BDP?! Ova (bivša) prijateljica odbjeglog Zdravka Mamića ili vjeruje u bajke ili otvoreno pravi građane budalama. Točno je prije dvije godine napisao novinar Telesporta Aleksandar Holiga: „U Hrvatskoj nogomet nikad nije samo nogomet. On je dio šire društvene patologije!“

BUDUĆNOST JE U NEPISMENOSTI

MILJENKO JERGOVIĆ, KNJIŽEVNIK I PUBLICIST

Beograd postaje centar okupljanja južnoslavenske, pa samim tim i hrvatske pisane riječi zato što projektantima hrvatske sadašnjosti i budućnosti, te hrvatskim nacionalistima općenito, ni do kakve pisane riječi nije više stalo. Pisana riječ bila im je nužna kao sredstvo razdvajanja od Srba. Nakon što je razdvajanje obavljeno, budućnost je u nepismenosti

RAZGOVARALI: Čedomir Višnjić i Goran Borković

FOTOGRAFIRAO: Jadran Boban

Miljenko Jergović jedan je od najprevođenijih i najnagrađivanijih hrvatskih pisaca čiji je književni uspjeh odavno nadišao granice ne samo Hrvatske, nego i regije. Razgovarali smo s njim o jezičnom zajedništvu na prostoru nekadašnje Jugoslavije, stanju suvremene literature na našim prostorima, budućnosti knjige, Branku Ćopiću, Lazi Kostiću, pa i o nogometu...

Jedan si od onih koji žive i rade ne obazirući se na novostvorene granice, naročito one hrvatsko-srpske, pa te molimo da nam kažeš kakvo je tvoje viđenje jezične situacije na ovoj relaciji. Udaljavaju li se jezične prakse dva naroda, unatoč žestokim nacionalnim integracijama imamo provalu dijalekata na jednoj i drugoj strani, više ne brinemo o tome hoćemo li se razumjeti van užeg jezičnog kruga... Kako živiš s lektorima, što misliš o perspektivama jezičnog zajedništva, mimo političkih inicijativa na tu temu?

Miljenko Jergović: Ne, jezične prakse se ne udaljavaju, i to iz najmanje dva razloga. Prvi: između Hrvatske i Srbije, ali i Bosne i Hercegovine, morao bi postojati neusporedivo viši i neprelazniji zid od onoga zida što su ga između 1991. i 2000. tvorile stvarne i imaginarne crte ratnih frontova, pa da se nakon nekoliko desetljeća takvoga zida jezične prakse stignu uzrazlikovati. Drugi: da bi se stvorile jezične razlike, za kojima su najprije krenuli žudjeti hrvatski nacionalisti, e da bi im se tokom vremena u toj žudnji priključili njihovi srpski pa bošnjački sumišljenici, nije dovoljno uspostavlja-

nje neformalne pravopisne policije, koju sačinjavaju zaošijani jezikoslovci, akademici i profesori, fanatici pravopisnih normi, nego je nužno stvarati novu književnost na novim jezicima, te postupno prevoditi onu staru, koja je pisana na tom otrovnom zajedničkom jeziku. Takvo što je bilo započeto u NDH, toj monstruoznoj državi, koja je, međutim, za razliku od Republike Hrvatske imala nekakvu, makar i naopaku, kulturnu politiku, ali čak i da je, ne daj Bože, NDH duže opstajala, rezultati ne bi mogli biti naročiti.

Da bi se stvorio novi jezik, Hrvati bi se morali odreći svega onog što je stvoreno na starom i na starim jezicima, što je skoro pa nemoguće. Isto bi, s istim ciljem, morali učiniti i Srbi, te Bošnjaci. Između ostalog i zato što se hrvatski nacionalistički cilj ne može ostvariti bez ostvarenja srpskog nacionalističkog cilja. Nije dovoljno da Hrvati izmisle novi jezik. Istovremeno moraju i Srbi izmislti svoj, jer se inače događa ono što se događa u posljednjih tridesetak godina, o čemu bi mnogo kompetentnije mogao i trebao govoriti profesor Ranko Bugarski, čovjek koji se izvan svake sumnje najozbiljnije bavio životom naših leksika, a to je da Hrvati ubace neku svoju riječ u opticaj, pa je onda slobodniji među srpskim govornicima i piscima krenu koristiti kao svoju. Pogledajte samo učestalost riječi glede u tekstovima srpskih autora. Ta je riječ u srpski jezik najprije ušla kao stilski snažno obojena riječ, obično blagog ili manje blagog izrugivanja Hrvatima, e da bi zatim zaživjela kao sasvim normalna, obična, upotrebljena riječ. I eto trage-

dije, Hrvati su promovirali riječ od koje će krenuti naše razlikovanje, a Srbi su je zatim slobodno preuzeli. Ukrali su je kao što deran ukrade sladoled iz škrinje pokraj seoske trafičke. A ima i treće: da bi se zajednicama uzrazlikovalo jezik moralu bi im se prethodno radikalno uzrazlikovati stvarnost. A stvarnost u Srbiji i Bosni i Hercegovini danas je mnogo sličnija i srodnija stvarnosti u Hrvatskoj, nego što je to bila 1985., recimo. To je posljedica nacionalističke vladavine u te tri zemlje, ali i prokletstvo tužnih sodbina svih naših nacionalista. U zadnjem desetljeću socijalističke Jugoslavije život se u pojedinim republikama dublje razlikovalo nego što se razlikuje danas, a kulturni (pa i jezični) supstrat njihovih metropola bio je supstancialno i suštinski udaljeniji nego što je danas. Zašto je bio udaljeniji? Zato što je bio supstancialniji. Ili pojednostavljeno rečeno: dok je hrvatska književnost još postojala, ona se bitnije razlikovala od srpske nego danas kada hrvatske književnosti zapravo nema.

Osim toga, u ono su vrijeme hrvatski nacionalisti svoj duh i ukus odgajali na hrvatskim pjesmama, na hrvatskoj tradiciji, a ponekad i na nekim ozbiljnijim i manje folklornim europskim tradicijama. Hrvatski nacionalisti u osamdesetima nisu se odgajali na Lepoj Lukić ili na Zorici Brundlik. Današnji, pak, hrvatski nacionalisti, i to skoro bez izuzetka, svoj kulturni habitus stvaraju na prvacima i prvakinja srpskoga novokomponovanog folklora. Pogledajte samo što na svojim svadbama slušaju hrvatski nogometni šampioni – koji su, i to recimo, prvaci hrvatskog nacionalnog duha, te samim tim i prvaci hrvatskog nacionalizma – ali ne samo oni, nego pogledajte što to treći iz crnih limuzina sa slovom U na registarskoj tablici: Ceca, Stoja, Aca Lukas... I kako onda da se hrvatski jezik uzrazlikuje od srpskog, recite vi meni?

Pred većinom preostalih Srba u Hrvatskoj izbor je ili da potisnu i u sramnu zonu premjeste sve ono što čini njihove identitete i da budu Hrvati na način Danijela Subašića ili da podnose teret onog što nazivate kolektivnom krivnjom

Kako vidiš stanje savremene domaće literature, naročito proze? Ona srpska je izgubila na ranijem značaju gubitkom kruga svojih tema.... Kako se nositi sa konkurenčijom koja je bliža nego ikad, onom svjetskom, danas kad se može čitati Kabrea, Serkasa, Tokarčukovu, Ulicku... Kako evropeizirati naše teme, ili je to samo pitanje snage talenta i literarnog izraza?

Miljenko Jergović: Srpska književnost izgubila je svoj jedini prirodni kontekst, a to je kontekst Jugoslavije. Izgubila ga je ne zato što se ta država raspala i nestala, budući da je rečeni kontekst bio od države stariji, nego ga je izgubila odrekavši se onog na čemu je utemeljena. Da bi se to objasni-

lo, možemo opet krenuti s pričom o našim rođnim i rođenim nacionalizmima. Za razliku od hrvatskog nacionalizma koji je u dvadesetom vijeku u pravilu bivao kulturno isključujući, u sebe zatvoren i ekskluzivan, srpski je nacionalizam bivao kulturno inkluzivan, osvajački, ekspanzionistički. Za razliku od političke stvarnosti u kojoj ekspanzionizam i osvajaštvo nisu na dobrom glasu, u kulturi, a pogotovo u književnosti, riječ je o nečemu što je apsolutno pozitivno konotirano. Zahvaljujući spremnosti da uključi druga i drugčija iskustva, da prikluči svjetove koji se razlikuju od vlastite dominantne legende o svijetu, srpska književnost i kultura dvadesetog stoljeća mogla je adoptirati Ivu Andrića, a zatim mu stvoriti uvjete da do kraja bude to što je bio. Ali ne samo Andrića, nego na neki drugi način i Crnjanskog, čija su se formativna kulturna iskustva radikalno razlikovala od iskustava neke zamišljene srpske matice. Hrvatska kultura i književnosti ne samo da nisu mogle stvoriti Andrića i Crnjanskog, nego su se formirale i opstajale na isključivanju čak i onih sumnjivih i nedovoljno hrvatskih elemenata koji su izlazili izvan zadane legende o identitetu nacionalne kulture. Čak ni Krleža, veliki Hrvat, koji je istovremeno bio i veliki Jugoslaven, nije podnosio ideje o širenju zadatih okvira hrvatskoga kulturnog i književnog identiteta.

Hrvatski nacionalistički cilj ne može se ostvariti bez ostvarenja srpskog nacionalističkog cilja. Nije dovoljno da Hrvati izmisle novi jezik. Istovremeno moraju i Srbi izmislići svoj

A što se događalo u posljednjih četvrt stoljeća? Događalo se uglavnom to da su Srbi sve više počeli bivati Hrvatima, da su istraumatizirani raspadom Jugoslavije poput nekakvih uvrijeđenih frajli počeli vlastitu kulturu i književnost zamišljati na način na koji Hrvati zamišljaju svoju kulturu i književnost. I naravno da to onda stvara probleme u imaginiranju svijeta, onoga stvarnog i onih književnih. Kao posljedica takvih promjena stvara se, recimo, absurdna situacija u kojoj u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini postoje neke regionalne književne nagrade, koje mogu dobiti, pa ih i dobivaju, pisci iz Srbije (spomenimo samo tuzlansku nagradu koja nosi ime Meša Selimovića i rovinjsku koja nosi ime Mirka Kovača, premda su autori iz Srbije čašćeni i Nagradom V.B.Z.-a, te u međuvremenu ukinutom ukinutom nagradom *Jutarnjeg lista...*), dok u Srbiji nijedna takva nagrada ne postoji. Ovo spominjem ne zato što bi nagrade bile same po sebi važne, nego zato što su one simptom i slika nečega drugog.

Kako vidiš budućnost knjige, one na našem jeziku u društvima koja žive ili od turizma ili od gastarabajera i koja kulturu otvoreno funkcionaliziraju za potrebe turizma?

Miljenko Jergović: Budućnost knjige je onakva kakva je i budućnost društvene zajednice. Ako Hrvati doista odluče da budu sobarice i konobari, te u slučaju da su talentirаниji, policijci i fudbaleri, tada će ih nestati. Se-

zonus-dvije prije nestanka Hrvata nestat će i hrvatskih knjiga. A što će za to vrijeme biti sa Srbima? Srbi će, pretpostavljam, nestati iz nekih drugih razloga. Ali će, nestane li Hrvata, sigurno nestati i njih. Nemoguć je svijet u kojem bi bilo Srba, a ne bi bilo Hrvata. I obrnuto.

Jedan od velikih pisaca, srpskih, bosanskih, ličkih je Branko Ćopić. Što danas da radimo, kako da spasimo Nikoletinu, Jovančetovu družinu? Ili drugi primjer; gledao sam nedavno sjajni Bauer-Diklićev film „Ne okreći se sine“. Kud idemo ako se toga odričemo?

Miljenko Jergović: Odricanje od Ćopića je odricanje od njegovih složenih identiteta. Svedemo li ga na Srbina i na srpskog pisca, kao što se sve češće radi, od njega nam neće ostati ništa. U ona vremena Ćopić je najprije bio percipiran kao Krajišnik. Tada je pojam Bosanske krajine imao neku svoju dubinu i sadržaj, ali i svoj mentalitetni okvir. On je, pogotovo u svom neusporedivom dječjem opusu, bio pisac tog mentaliteta. Iako je za sebe govorio da je – Ličanin. Usto, Ćopić je, naravno, bio Srbin. Ali ne bilo koji i bilo kakav Srbin, nego onaj iz kraja čije su veze i omraze s komšijama vrlo krvave, čvrste, vječne. Iako je obično nije takvom predstavlja, njegova književna

tema bila je izrazito nacionalna i u komunikaciji s onim Drugim i Dručnjim. Šta nam je Branko Ćopić, a i šta je Branko Ćopić današnjim Srbima i srpskoj kulturi i književnosti ako onoga Drugog i Dručnjeg više nema? Eto, i zato bi za lijepo sjećanje na njega, ali i za svako buduće čitanje Ćopića, valjalo imati na umu odakle je on, te čiji je još on. Čiji je? Pa onih Drugih i Drugaćnjih! A kad pitate za Bauerov filmski klasičnik, tu je stvar jasna: ustašija je učinila sve da tog filma više ne bude. I, eto, nema ga. Oni koji su kod Bauera poraženi, u stvarnosti su pobijedili. I tako je film izbrisani iz stvarnosti. Kao i toliko toga drugog.

**Odricanje od Ćopića je
odricanje od njegovih
složenih identiteta. Svedemo
li ga na Srbina i na srpskog
pisca, kao što se sve češće
radi, od njega nam neće
ostati ništa**

Što činiti sa školskim programima; kome i kako objasniti da se ne može dijete pristojno i ozbiljno obrazovati na ovdašnjim jezicima, da ne može razumjeti njihovu ljepotu i vrijednost, vrijednost baš te svoje nacionalne kulture, ako preskoči sa jedne strane granice npr. Lazu Kostića, a sa druge S. S. Kranjčevića, ako nikad nije čulo za Cankara... Imena slučajno naletjela iz sjećanja...

Miljenko Jergović: Ili jednostavno govoreći: hrvatsku književnost ne možete saznavati i znati bez srpske književnosti. I obrnuto. To možda i jest razlog zbog kojeg hrvatske književnosti uglavnom više i nema. A bez književnosti se, naravno, djeca ne mogu obrazovati na ovdašnjim, kao ni na bilo kojim drugim jezicima. Bez književnosti, patetično govoreći, nema, niti može biti materinjeg jezika. A materinjeg jezika, u našem zlosretnom srpskohrvatskom slučaju, nema bez jezika onoga prvog, omrznutog komšije.

Problem obrazovanja još je dublji za srpsku nacionalnu zajednicu. Manjinske škole i programe napadaju podjednako i ljevica i desnica, svatko iz svojih razloga i ideoloških potreba. S druge strane, Talijani slične prigovore rijetko mogu čuti...

Miljenko Jergović: Talijani za početak imaju tu sreću da se dovoljno razlikuju. I, budimo malo cinični, tu sreću što skoro da ih i nema. Premda ne znam koliko bi malo trebalo biti Srba u Hrvatskoj, pa da hrvatski nacionalistički ukus bude zadovoljen. Vjerojatno Srba i ne može biti tako malo da ih istovremeno ne bude previše. Ali zašto je tomu tako? Iz različitih razloga, od kojih su neki više psihopatološke, nego demografske i kulturološke naravi. Naime, nakon što bi već nestali i posljednji Srbi iz Hrvatske, ništa se ne bi promijenilo, niti bi se nacionalistička hysterija utišala. Čak bi se moglo pretpostaviti i da bi je to samo pojčalo. U tom bi času strani element, element Srba, postao u Hrvatskoj nevidljiv, ali zato još mnogo prisutniji. I onda bi se lov na Srbe nastavio na metafizičkoj razini. Otkrivalo bi ih se, i to po nekoliko

njih, u svakom preostalom Hrvatu. Onom nepravovjernom, ali i onom pravovjernom. Srbi svi i svuda bi u tako zamišljenom i ostvarenom hrvatskom svijetu bez Srba, postali nerješiva napast. To se, čini mi se, već događa. Hrvatski nacion je do izbezumljenja iritiran svrhom svojih amputiranih organa, ali i, još mnogo gore od toga, otkrićem da se srpsko pitanje u Hrvatskoj ne rješava nestankom Srba. Jednako je to užasavajuće za hrvatsku ljevicu, kao i za desnicu, premda su obrasci užasnutosti različiti.

**Ustašija je učinila sve da filma
„Ne okreći se sine“ više ne
bude. I, eto, nema ga. Oni koji
su kod Bauera poraženi, u
stvarnosti su pobijedili. I tako
je film izbrisana iz stvarnosti.
Kao i toliko toga drugog**

Možemo li zadržati kontrolu nad vlastitom prošlošću nad vlastitom nacionalnom kulturom, baveći se njom na ovaj današnji način? Ili neizbjegno upadamo u krug sužene kulturne reprodukcije...

Miljenko Jergović: Nikad se mi nismo dovoljno ozbiljno bavili svojom prošlošću, e da je ne bismo pokušavali mijenjati. Kod kulturnih naroda prošlost je ono što se nastoji fiksirati i opisati, upravo zato da bi se spasilo od onih koji bi da mijenjaju prošlost.

Kako u tom kontekstu gledaš na budućnost Srba u Hrvatskoj? Njima se i dvadeset tri godine nakon kraja rata nameće osjećaj kolektivne krivnje tako da i ovaj preostali postotak „ima pravo“ ovdje više biti, a manje uistinu živjeti, i to samo dotle dok većinska politika ne odluči drukčije. Nekad su nas ovdje gnjavili pitanjem za koju reprezentaciju navijamo, danas toga više nema, ali zlosretna identitetska priča golmana Subašića vrlo je znakovita.

Miljenko Jergović: Pripovijest o Subašiću je nevjerojatna. To je ono kad se nitko ne usuđuje ispričati priču koja tako neizrečena lebdi između ljudi, kad nema pisaca ni književnosti, nema narodnih pjesnika koji bi pripovijest opjevali, i onda se u jednom trenutku priča sama od sebe ispriča. Danijel Subašić, recimo to i po stoti put, ima puno ljudsko pravo da bude Hrvat. I to se pravo ni po čemu ne razlikuje od istoga takvog prava koje, recimo, imam ja, ili koje imaju građanin Plenković ili građanka Grabar-Kitarović da isto tako budu Hrvati. Samo što za razliku od nas, koji smo slobodni tematizirati svoje matere i očeve, njihove zavičaje i identitete, pa to s vremenom na vrijeme i činimo u različite javne i privatne svrhe, Danijel Subašić bi trebao biti Hrvat bez čaće Jove i matere Boje, i bez zavičaja u Rašteviću kod Benkovca. Sve je, osim tog njegovog hrvatstva, u slučaju Danijela Subašića višak koji bi se morao prešutjeti i prešućivanjem sakriti. Ono što je u mom slučaju identitet ili tvorbeni materijal mog identitet, u Danijelovom je slučaju – sramni detalj. Ili niz sramnih detalja. Ono što su za mene zapišane i zasrane vojničke gaće koje sam nosio u kninskim i lastovskim kasarnama sa 1984. na 1985, to je za

njega – barem iz perspektive koja mu se u Hrvatskoj i u hrvatskim medijima nameće – njegovo podrijetlo. I to je strašno! To стоји kao znak prokletstva, ali ne nad Subašićem, nego nad zajednicom koja Subašića dovodi u takvu situaciju. Pred većinom preostalih Srba u Hrvatskoj, naročito pred onima koji žive izvan Zagreba (kojem valja pridodati Istru, kao neki zaštićeni, povlašteni prostor), izbor je ili da potisnu i u sramnu zonu premjeste sve ono što čini njihove privatne i porodične identitete i da budu Hrvati na način Danijela Subašića, ili da podnose teret onog što nazivate kolektivnom krivnjom. Drugi je izbor teži, egzistencijalno rizičniji, ali je na neki način bolji i dostojanstveniji. Osim toga, kolektivna krivnja je, možda, i korak prema kolektivnoj odgovornosti. A ona je nešto što bi bilo dragocjeno i za hrvatske Srbe kao i za hrvatske Hrvate. Ali naravno, odgovornost je nešto što sami izabirete. Odgovornost se, za razliku od krivnje, ne može nametati.

Što misliš o ovom novom, medijski guranom fenomenu, totalne radošti, pa totalne žalosti? Odakle izvire ta egzaltacija?

Miljenko Jergović: Lažna osjećanja su, kao što znamo iz meksičkih i turskih sapunica, uvek vrlo snažna, ekstremna. A kakva bi kolektivna, medijski ili politički projicirana osjećanja i mogla biti nego lažna? Za proizvodnju takvih osjećanja koriste se pobede nogometara i preminuća slavnih osoba, onih za koje su baš svi građani čuli, pa se na kolektivnim karminama i zadušnicama mogu uspješno identificirati.

**Više je danas knjižara u
Knez Mihajlovoj i nekoliko
okolnih ulica, nego u
cijeloj Hrvatskoj. Ovo nije
hiperbola, ovo nije stilsko
pretjerivanje, nego gola,
tehnička i statistička istina**

Više puta si pisao o Beogradskom sajmu knjiga i o beogradskoj književnoj i kulturnoj sceni. Čini li se i tebi da bi ta sredina još jednom mogla postati centar okupljanja južnoslavenske pisane riječi?

Miljenko Jergović: Da, ali ovaj put to se događa iz manje dobrih razloga. Naime, Beograd nesumnjivo danas jest centar južnoslavenske, te srpsko-hrvatske pismenosti. Više je danas knjižara u Knez Mihajlovoj i nekoliko okolnih ulica, nego u cijeloj Hrvatskoj. Ovo nije hiperbola, ovo nije stilsko pretjerivanje, nego gola, tehnička i statistička istina. Kao što više knjiga – uključujući one dobre i važne – godišnje objavi beogradska Laguna, nego svi zagrebački izdavači zajedno. I naravno da onda preostali pismeni, za književnost zainteresirani Hrvati hrle u Beograd po knjige koje su objavljene na njihovom materinjem jeziku ili na jeziku koji je nepodnošljivo blizak i srođan tom jeziku. Beograd postaje centar okupljanja južnoslavenske, pa samim tim i hrvatske pisane riječi zato što projektantima hrvatske sadašnosti i budućnosti, te hrvatskim nacionalistima općenito, ni do kakve pisane riječi nije više stalo. Pisana riječ bila im je nužna kao sredstvo razdvajanja od Srba. Nakon što je razdvajanje obavljeno, budućnost je u nepismenosti.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (19)

МРЖЊА

пише: Горан Бабић

**Узмимо да ће нам потомци
доживјети трен кад ће
мржње нестати. Зар неће ти,
још непостојећи сретници,
помислiti како су им славни
пречи, да простиш, били будале
и примитивци? Ми то данас
још додуше не видимо осим
кад у пролазу на тренутак не
застанемо пред огледалом, али
и тад у правилу помислимо –
лајке, лаже огледало**

Ово о чему ће се у овом тексту расправљати (а што с временом заиста постаје ноторно) није, бар што се мене тиче, ни лијепо ни срцу драго, а још мање по било кога корисно. Ријеч је о мржњи (може се то наравно и друкучије звати па да буде исто) која се кроз деценије и стојећа, негде ваљда од давних времена из списка Вјекослава Клаића, запатила између доброг дијела Срба и Хрвата, два омања јужнословенска племена, која у планетарним релацијама заједно узвеши не представљају ништа. Ако је то, дакле, постало ноторно, може ли се предвидјети (данас и сада) колико ће потрајати? За живота данашњих генерација (а нарочито након сукоба из деведесетих прошлог вијека) засигурно неће ишчезнути, а неки оптимисти предвиђају да ће се та врста емоција појављивати, на јавној сцени и у душама људи, и много дуже од једног стојећа. Било како било, као што од силног залагања за братство и јединство народа и народности у доба самоуправног социјализма није много преостало, ни од шутње о овој неугодној и жалосној теми такођер неће бити велике фајде, хасне ни користи. Она ће постојати и тајти (као што рана таји) спомињали је или прешућивали, свеједно.

На европском континенту таква или слична омраза, међутим, никако није изнимка па ни ријектост, премда се и о другим сличним случајевима више штути него говори. Рат, на пример, и све што из њега до данас слиједи, између Финаца и Руса (Совјета у Стаљиново доба) није се одвио у палеолиту, у прахисторији, већ у недавној прошлости од које нас дијели мање од осамдесет година па се, ево, спомиње искључиво међу повјесничарима. Притајено (па и отворено) негдашње и данашње непријатељство између Румуније и Мађарске (обје чланице Европске уније и NATO пакта) свакако би се извргло у оружани сукоб кад би се само њих питало, а овако личи на мирољубиву коегистенцију великих предатора. Шта опет рећи за однос Грка и Турака, Пољака и Руса, Шпањолаца и Кatalонаца итд, да не набрајамо? Ако би се, трагом реченог, погледало и на друге континенте (а нема разлога да се човјечанство у целини не узме у обзир) свакако бисмо у једном часу дошли до Хутија и Тутса из Руанде, трагичне земље о којој овдашња интелектуална чељад углавном мало зна иако је тамо геноцид однио готово милион (цивилних) људских глава.

Упућенији (од овог аутора) у стању су свакако да наведу безброј идентичних или сличних примјера из донедавне или давне прошлости. Од познатијих (наших) списатеља на ову тему присјетимо се само „Беспушћа повијесне збиљности“ у којим се беспушћима њихов аутор сналазио као риба у води те је и сам отпочео рат не би ли народима пустио мало крви тако да се закрве толико да помирбе не буде никакове.

**Зар у сукобима деведесетих
највише злочина (углавном на
националној основи) није било
у Босни и Херцеговини? Али зар
баш у тој истој злосретној земљи
није било највише мјешовитих
бракова? Залуду је онај Човјек из
свог гроба вапио “Чувајте братство
и јединство као зјеницу ока свога!”,
залуду и утаман**

Ствар с мржњом стоји, дакле, тако да је актуелна и данас, да није везана искључиво за европску (напосе балканску) средину те да није нужна особита примитивност па да она избије из тамних предјела људске душе. Ово посебно напомињем због дубронамјерних мислилаца, из неког разлога увјерених у извјесност да ће свеукупни напредак људског рода с временом довести до ишчезнућа којекаквих атавизама па и мржње међу њима. Не знам како би се, дакле, разријешиле евентуалне несугласице између Маркса и Фројда, али сам увјeren, као заклети пессимист, да би се и данас (једнако као у мрачним раздобљима Средњег вијека) на јавну оврху смртне казне шљегло по градским трговима бројно пучанство жељно крваве представе. Зар није славна краљица Викторија у најкултурнијој европској земљи тог доба (Енглеској) током свог дугог мандата повјешала и за главу скратила (посмицала) чак 150.000 вјерних поданика? Тони Блер, један од њених наследника у систему парламентарне краљевске демократске монархије, од ње се разликује по томе што је тих истих 150.000 несретника некажњено поубијао у Ираку, док је онај остатак (до милион и нешто) великолушно и центменски препустио свом пријатељу Бушу млађем и његовим хуманим пројектилима.

Вратимо се на Балкан. Неки тврде (и није их мало) да овдашњу мржњу с много успјеха одвајка да генерирају двије највеће кршћанске цркве и да ње (mrжње) можда не би ни било кад би цркве (да кажемо) обуставиле њену производњу. Нисам увјeren ни у прву ни у другу поставку / тврђу будући да више вјерујем (народно) пословици, која учи да „врана врани очи не вади“, што уосталом понајбоље потврђује прошлост оних наших крајева у којима су стојећима дотичне конфесије његовале миран и пријатељски суживот. Ако

је, пак, нека изрека, аксиом или синтагма, карактеризирала (или обиљежавала) њихову заједничку политику онда би то понајвише била опаска о „крсту и некрсту“. О томе је, као и о свему другом а на ту тему, Иво Андрић у својим приповјеткама оставило увјерљиво свједочанство. Бољег од нобеловца у познавању овијех нашијех прилика и ствари тешко да ћемо имати икад кад већ нисмо имали никад па нам није помогло. Не знам, међутим, је ли Пуниша Рачић пунећи револвер читao Андрића.

Шта да се ради? Овдашња „Википедија“ наводи да је „Рене Декарт дефинисао мржњу као свјесност да је неко или нешто лоше, у комбинацији са јаком потребом да се од тога удаљи. Барух Спиноза је дефинисао мржњу као тип бола чији узрок лежи у спољашњим изворима. Аристотел је посматрао мржњу као жељу за уништењем нечега што је неизљечиво временом. Дејвид Хјум је мржњу сматрао осјећањем које се не може умањити и које се уопште не може дефинисати.“ Могу ли ове паметне ријечи (мишљења најмудријих људи) помоћи нама, балканским угурсузима, при рјешавању наших проблема? Зар у сукобима деведесетих највише злочина (углавном на националној основи) није било у Босни и Херцеговини? Али зар баш у тој истој злосретној земљи није било највише мјешовитих бракова? Залуду је онај Човјек из свог гроба вапио „Чувајте братство и јединство као зјеницу ока свога!“, залуду и утаман. Али то бијаше узалудно јер је од свих оптимизма најгори онај који рачуна на вјечност, а ми смо се увјерили да су свега десетак година по његовом одласку „прорадили“ Дретељ и Лора, Омарска и Кератерм, Ковачи и Хаџићи и бројни други логори у којима нису мучени и убијани непознати Новозеланђани, Југури и Татари већ домаћа чељад, такорекућ својта и родбина. Сви су мртви били наше горе лист.

**Од познатијих (наших)
списатеља на ову тему
присјетимо се само „Беспушћа
повијесне збиљности“ у којим
се беспушћима њихов аутор
сналазио као риба у води те
је и сам отпочео рат не би ли
народима пустио мало крви
тако да се закрве толико да
помирбе не буде никакове**

Узмимо да ће нам потомци доживјети трен кад ће мржње нестати. Зар неће ти, још непостојећи сретници, помислити како су им славни преци, да простиш, били будале и примитивци? Ми то данас још додуше не видимо осим кад у пролазу на тренутак не застанемо пред огледalom, али и тад у правилу помислимо – лаже, лаже огледало.

ХИСТОРИЈСКЕ ПОДЈЕЛЕ И СПРОВИ У СРБИЈИ

КАКО СЕ ВРАТИТИ КУЋИ?

пише: **Бојан Муњин**

Данашње расправе у Србији о судбини Косова и Метохије, спорови у култури између „народњака“ и „мондијалиста“, обрачуни у политици између „демократа“ и „националиста“, слијевају се деценијама у исти лијевак анимозитета између оних који Србију у сваком сегменту виде као земљу окренуту старим обичајима, православљу и Русији и оних који је виде као секуларну земљу, окренуту данашњим опће прописаним либералним вриједностима и Западу

Легенда каже како се неки човјек у једном селу у Србији средином шездесетих појавио на слави Св. Николе са брадом која је једном средином лица била обријана. Зачуђени сусједи су га питали зашто је обријао пола браде. Човјек је одговорио: једна страна лица је за краља, а друга за маршала. Ова анегдота на ироничан начин показује стару истину о кроничној подијељености српског друштва која сеже још од Првог српског устанка прије два вијека и задире у многе народне сфере, од породице, социјалних односа, културе и политike. Ради се о опћепознатом спору између „традиционалиста“ и „модерниста“, који познају и многа друга европска друштва, али у Србији и на ширем простору славенског југа тај спор, који траје и данас, карактеристичан је по својој готово ригидној страствености, наглим обратима и често убитачним резултатима.

Споменимо одмах на почетку један такав сукоб у ширем земљописном контексту, карактеристичан за стотине других.

Налазимо га у „Биљежници намјерног сјећања“ (Конзор, Загреб, 1996.) Чеде Прице о једном инциденту у сарајевској кафани на вечери за вријеме одржавања Конгреса Савеза писаца Југославије између Владана Деснице и Густава Крклеца. Крkleц је читаво вријеме провоцирао Десницу: „Знам једног писца који је за вријеме рата лијепо и добро сирађивао с Талијанима доље у Задру, писао чланке у њиховим тамо новинама, чак је приредио за њих и граматику нашег језика...“ Десница је одговорио: „А ја знам једног пјесника, усташког пуковника, који је био уредник усташког листа у Земуну!“ И пуну чашу шприџера сасу Владан Густаву право у лице, а онда песницом жестоко опали у сјепоочницу изненађеног човјека. Потпуни шок.

Мали и велики народи

Због таквих сукоба који код нас вјечно трају уништаване су каријере, брисане су и заборављане људске биографије, некада се и губила глава, али сви ти сукоби говоре да су на овим просторима, у интелектуалним круговима или у политици, мали огорчени ратови били пуно чешћи него мирни дијалози и пристојне дебате. Повијесни контекст таквих немира давно је још уочила Исидора Секулић, бриљантна и осјећајна кроничарка српског друштва: „Миникада нисмо имали времена да мирно изграђујемо своју културу. Ратови, збегови, лутања, разарања, грађења на рушевинама, то је наша историја. Па и онда када смо стварали, све је ишло вртоглавом брзином, сламало је људе... А наш народ? Дивне, сјајне, јединствене победе, а народ мали, па мали. Мали због уског, некултурног национализма.“ Данашње расправе у Србији о судбини Косова и Метохије, спорови у култури између „народњака“ и „мондијалиста“, обрачуни у политици између „демократа“ и „националиста“, слијевају се деценијама у исти лијевак анимозитета између оних који Србију у сваком сегменту виде као земљу окренуту старим обичајима, православљу и Русији и оних који је виде као секуларну земљу, окренуту данашњим опће прописаним либералним вриједностима и Западу. Један од првих

српских антрополога, знаменити Јован Цвијић, дубинско срце балканских подјела види у различитим и супротстављеним типовима менталитета: један је динарски а други је тзв. рајински. Динарци, људи са планине, према Цвијићу су „људи живог духа и танане интелигенције, маштовити, импулзивни, правични, патријархални и морални. Имају националну свест и јуначку крв.“ Рајински менталитет пак, каже Цвијић, карактеристичан је за плодне долине Мораве и Вардара, „код беспомоћног православног становништва које је вековима било изложено Турским и Арабашким пљачкањима и зулумима. У непрестаном страху од душмана и под сталним притиском тежње за одржањем голог живота развио се поданички менталитет потиштених и сервилиних људи.“ Преведено на данашњи језик, „динарци“ су тврди традиционалисти окренути прошlostи и вјековним вредностима а „рајинци“ су нестални прагматични компромисери, спремни прихватити сваки туђи утјеџај и уклопити се у сваки нови изазов. Цвијићеве биљешке писане су пред више од стотину година, али, без улажења у детаље, дјелују нам и данас врло познато и блиско.

**Сви ти сукоби говоре да
су на овим просторима, у
интелектуалним круговима
или у политици, мали
огорчени ратови били пуно
чешћи него мирни дијалози
и пристојне дебате**

Карактеристике многих друштвених сукоба на ширем простору Балкана ојачане су чињеницом да се ту, генерално хисторијски, увијек радио о граници културних утјеџаја, политичког престижа и геостратешких интереса. На папиру ова ојена звучи авантуртички шармантно и узбудљиво, али у животу тај вјековни судар светова на малом простору брдовитог Балкана произвео је многе друштвене експлозије, које су резултирале лошим памћењем, злом крви и осветом првом приликом било којег типа. Или како наводи српски публицист Бранко Драгаш: „Ако сумирајмо све што се дешавало у историји Срба, нарочито у последња два века, онда можемо да уочимо постојање две супротности које се међусобно искључују, презиру, оговарају и толико мрзе да су спремне и саму државу и народ да униште како би, једна другој, доказале да су у праву и да су баш оне те које једино могу спасити Србе од коначне пропasti и нестанка.“ Тај менталитет ратоборне искључивости и борба до задње капи крви, „до истраге ваше или наше“, краси менталитет не само земље Србије него и ширег јужнославенског простора и он није карактеристичан, како би се могло мислити, само за „конзервативце“

нега и за оне који се ките осјећајем толерантности и на поносне заступнике лијевих и либералних идеја. Тај тоталитаризам мишљења и ригидни однос према другој опцији у култури или политици, била је и остала константа атмосфере и расположења у српском друштву све до данас. Или, како каже Душан Пророковић, извршни директор Центра за стратешке алтернативе у Београду: „За европце, националисти и патријоте су шовинисти, ретроградне снаге и сile мрака а за родољубе, европеци су страни плаћеници, издајници и западни шпијуни... У целој Европи приметан је сукоб традиционалног и либералног, али су у Србији у позадини тога геополитички разлози“. Ако је о геостратешким разлозима ријеч сигурно је да се национализам Француза или Британаца проматра на један начин, а национализми на Балкану на други, јер, понављамо, то је тај синдром границе на којој по некој земљописној судбини живе стојећима Срби и други народи и та граница преламала је на драматичан начин свјетске геостратешке односе више пута у повијести. Вишестојетне борбе с Турцима, интереси неколико европских велесила на Балкану, продор европских идеја, све је то од Србије створило простор непрестане нервозе у којем је некоме важније било, од било каквог дијалога, да ли су му откривени бокови и тко му је иза леђа. Добро је ту нервозу хисторијске муке и невоље насликао књижевник Милован Данојлић говорећи о Србима као о људима који су „пристигли бежећи од зла, спремни на најгоре, који наступају са грчем око уста, па им тај грч остаје и пошто се закуће и одомаће.“ О том менталитету силовитости на подручја на коме живе Срби врло критички пише и публицист Момчило Ђорковић, аутор књиге „Трагедија једног народа – шта људе у Србији нагони да раде против себе“: „Ако имате једно имигрантско подручје, као што је била Србија половином 19. века, а и данас је, на које су дошли људи са разних страна, из неких пасторалних и монтањарских предела, тим људима је појам закона неразумљив и они не виде смисао да га се држе. Такви људи не знају шта је држава и они ју разумеју на најједноставнији начин: да се треба удржити у странку која ће освојити и запоседнути државу и користити ју да би се обогатили чланови те странке. Таква држава је увек ‘непријатељска’ уколико је држи каква друга странка. И данас је тако: држава се посматра као плен.“ Можда је оваква оцјена помало преоштра, јер је у Србији, без обзира на Турке и све могуће недаће, вјековима, објективно речено, владао морал традиционалног патријархалног поштења и домаћинске гостољубивости, наслоњених на православље и стародревно схваћање живота, али та стална вјетрометина и несрћеност прилика у de facto окупирanoј земљи учинила је да обични људи, осим погаче за добродошлицу, увијек су уза себе имали и скривену кубуру, злу не требало.

Простор нервозе

Зато појмови као што су патриотизам и култура, сматра већ споменути Душан Пророковић, у остатку Европе звуче на један начин, а у Србији на други. Када на пример један Француз каже, наставља Пророковић: „Поносан сам што сам Француз и припадам нацији која је дала Наполеона, Волтера, Молијера и најпознатије сликаре“, он је шармантни патријот који његује европске вриједности, успркос

чињеници што је Наполеон својевремено покорио пола Европе. Када човјек из Србије каже: „Поносан сам што сам Србин, што је српска држава једна од најстаријих независних земаља у регији, што је цар Душан још у оно вријеме донио модеран законик, што су Срби били на побједничкој страни у оба рата,” он је антиевропејац, загледан у прошлост, звецка оружјем и враћа нацију у мрачне деведесете.“ Остале европске земље немају проблем са жигосањем родољубља, сматрају многи аналитичари, јер нису имале, као што је то имала Србија, константнан дисконтинуитет у историјском развоју. Сликовито речено, Србију је вазда нешто прекидало: пред крај 19. вијека била је на корак до модернизације државе, школе и војске, када су ју сачекали прво балкански, а затим и Први светски рат. Од њега се Србија није ни опоравила, а услиједили су Други светски рат и долазак комунизма... Он је трајао 45 година, а онда се дрогодио распад комплетног идеолошког устроја социјализма, нови ратови, укључујући и онај на Косову, бомбардирање Србије, убојство премијера Ђинђића... За сваку идеју каквог-таквог стабилног развоја, чини се да за Србију није могло бити горе.

Слиједом хисторије, које је на Балкану увијек било превише, политика, култура и умјетност често су се стапале у експлозивну смјесу високе разорне моћи. Гаврило Принцип и другови, који су атентатом на Аустро-Угарског престолонасљедника Фердинанда, хоћеш-нећеш, покренули силовити котач повијести, читали су

Ничеа и руске анархисте и свађали се са миротворцима Толстојевог типа, док су Коча Поповић и други вође социјалистичке револуције били одушевљени француским надреалистима и презирали су романтичаре и сентименталну литературу. Разговора са традиционалном грађанском интелигенцијом у таквим околностима, осим међусобних напада, прозивања и мржње, није могло бити. Тако, све оно што о знаменитим људима у Србији у посљедњих сто година зnamо представља комплексни пејзаж сукоба и раскола у којима су они, често, једног дана осванили као свеучилишни професори а у сутон другог као робијаши. Добар примјер који осликова сву драматичност таквог пејзажа је аутобиографија „Живот човека на Балкану“, заборављеног новинара и књижевника Станислава Кракова, који је више пута у животу био пред стрељачким водом, активни је био учесник Првог светског рата и који је крај живота провео у емиграцији, као противник Титове Југославије: „Четири велика рата кроз која сам имао прилике да провучем свој живот, неколико револуција, државних удара, атентата и грађанских ратова, дали су том животу драматичан декор. То није само мој живот, то је – отклонивши детаље – углавном живот милиона људи са једног истог географског подручја, често неразумљивог за оне који су били изван тог простора и изван тог времена.“

За заступнике теорије о националном идентитету који се гради кроз традиционалне вриједности и културу народа кроз стоећа,

растакање српске средњевјековне, па онда и модерне државе крајем 19. вијека био је пресудни фактор. Тако др Љубиша Деспотовић, социолог политике, сматра да је овде родољубље постало „некоректан политички став”, због више узрока: „Први је разградња националне државе, која је почела 1. децембра 1918. и наставила се кроз Краљевину, па кроз Брозову Југославију. Њу је пратила разградња нације у корист интегративног Југославенства.“ Нација и држава су и даље разграђене, јер не знамо, сматра Деспотовић, „ни где су нам границе, ни ком геополитичком кругу желимо да припадамо – евразијском или евроатлантском.“ Родоначелник таквог погледа на српску хисторију и националну судбину био је и „отац нације“ Добрица Ђосић. Његовом чувеном друштву из Симине 9, „куће јереси“ у Београду за вријеме комунистичког режима припадали су књижевници Дејан Медаковић и Антоније Исаковић, филозоф Михајло Ђурић, сликари Мића Поповић и Петар Омчикус, пјесник Матија Бећковић и многи други, који су пролазили разне фазе својих интелектуалних и политичких ставова, али коначно заједничко ујверење постат ће им отужна жалопојка да је, након свих повијесних покушаја и погрешака, Србија на крају изгубила. Добрица Ђосић често би знао говорити: „Балкан је кусур у подели света. Козом неког балканског народа увек ће се плаћати ситни рачуни међу великима. А српском козом пре свих других.“

Карактеристике многих друштвених сукоба на ширем простору Балкана ојачане су чињеницом да се ту, генерално хисторијски, увијек радило о граници културних утјецаја, политичког престижа и геостратешких интереса

Круг двојке

На другом крају Београда постојао је опет чувени кружок Круг двојке (или тзв. Друга Србија), који се залагao за отварање Србије према свијету и против затворености, национализма и једноумља. О његовим јунацима, међу које спадају Марко Никезић, Коча Поповић, Милован Ђилас, Иван Ђурић, Иван Стамболић, Зоран Ђинђић, Сима Ђирковић, Богдан Богдановић, Радомир Константиновић и други, пише детаљно хисторичарка Латинка Перовић у књизи „Доминантна и нежељена елита“, напомињући да је у књизи жељела показати да је, за разлику од „националне“ елите, једна друга елита читаво вријеме „покушавала учинити нешто друкчије у Србији и да је због тога била нежељена.“ Читава библиотека књига написана је о подјелама

у српском друштву, од Карађорђевића и Обреновића, љевичара и десничара и књижевних расколајаша до ситеја Обрадовића. Обрачуни су били непрегледни, бурни и немилосрдни. На примјер, Оскар Давичо је за модернисте био „један од највећих пустолова српске поезије“, док су љути традиционалисти сматрали да је Давичо „доказ наше оболелости“; Данило Киш је за традиционалисте био „плагијатор и фолирант“ а за модернисте „луч сувремености у српском књижевном писму“. О сукобу Милоша Црњанског са лијевом интелигенцијом већ је све речено, једнако као и о позицији Иве Андрића међу оном десном. Слична судбина била је у традиционалним круговима намијењена и Филипу Давиду, Мирку Ковачу, понешто Бориславу Пекићу, касније Биљани Срблjanовић, Владимиру Арсенијевићу, Светиславу Басари и другима. Нису боље прошли ни традиционалисти у очима модерниста, од Милорада Павића и Драгослава Михајловића, до Матије Бећковића, Душана Ковачевића и натраг.

Преведено на данашњији језик, „динарци“ су тврди традиционалисти окренути прошлости и вјековним вредностима а „рајинци“ су нестални прагматични компромисери, спремни прихватити сваки туђи утјецај и уклопити се у сваки нови изазов

Као што рекосмо, сукоб између „традиционалиста“ и „модерниста“ у свим сферама српског друштва вуче коријене још из 19. вијека, и, уз минималне предахе, интензивно траје до данас, повремено се распламсавајући до усијања. Добрица Ђосић, представник „традиционалиста“ је умро и пред смрт је признао: „Ова Србија је мртво море. Биће потребне деценије да се она претвори у радни, просвећен и грађански одговоран народ...“ Умро је и Радомир Константиновић, један од најзначајнијих представника „модерниста“ и аутор толико хваљене и једнако тако оспораване ‘Филозофије паланке’. Човјек који је често говорио како је европска Друга Србија, једина могућа будућност Србије на крају живота је резигнирано заштујо и престао је говорити за јавност... Данас српска културна, интелектуална и политичка јавност живи у неком отужном међувремену, са осјећајем да је, након свега, Србија поражена и остављена на цјелилу, са неизвјесном будућношћу и без праве идеје куда као друштво треба ићи. Оно што је без сумње Србији потребно јест „сто година мира“, како упозоравају мудри гласови, да би коначно пронашла себе и вратила се кући.

**DONOSIMO TEKST KOJIM JE OBILJEŽENA
PETOGODIŠNICA OSNIVANJA „PROSVJETE“**

KOME SMETA „PROSVJETINA“ SPOMEN-PLOČA

PIŠE: Igor Mrkalj

Nakon 1995. godine spomen-ploča podignuta u Glini povodom petogodišnjice osnivanja „Prosvjete“ je skinuta i do danas nema volje da se ponovo postavi. Vraćanje ploče na zgradu u kojoj je „Prosvjeta“ nastala obaveza je srpske zajednice prema osnivačima. Istovremeno, pronalaženje dosad nepoznate fotografije iz 1949. predstavlja ne samo dragocjeno otkriće, nego i važan poticaj dalnjem razvoju „Prosvjete“ kao centralne kulturne institucije Srba u Hrvatskoj

Uvodna bilješka

U novembru 1949. u Glini je otkrivena spomen-ploča povodom petogodišnjice osnivanja „Prosvjete“.¹ Pa ipak, u akademskoj literaturi koja se bavi historijom najznačajnijeg srpskog kulturnog društva u Hrvatskoj, ovaj događaj upadljivo nedostaje.² Također nedostaje fotografija spomen-ploče, koja

Zgrada hotela *Kasina* u Glini gdje je 1944. osnovana *Prosvjeta*

je ispisana ciriličnim pismom i koja je od 1949. godine stajala na zgradi hotela „Kasina“ u Glini. Nakon 1995. godine spomen-ploča je skinuta i do danas nema volje da se ponovo postavi. Unatoč svemu, vraćanje ploče na zgradu u kojoj je „Prosvjeta“ nastala obaveza je srpske zajednice prema osnivačima. Istovremeno, pronalaženje dosad nepoznate fotografije spomen-ploče iz 1949. predstavlja ne samo dragocjeno otkriće, nego i važan poticaj dalnjem razvoju „Prosvjete“ kao centralne kulturne institucije Srba u Hrvatskoj.³

PRIJEPIS SA ĆIRILICE:

Svečanost u Glini povodom petogodišnjice osnivanja "Prosvjete"

20. novembra o. g. otkrivena je u Glini spomen-ploča na zgradi gdje je 18. novembra 1944. osnovano Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta"

Kako su to bila dva različita dana: 18. novembar 1944. i 20. novembar 1949. Prije pet godina toga dana, bio je topao dan na početku zime, samo nešto jače oblačan. Gлина je puna naroda i vojske. Komandi Korpusa neprestano dolaze i odlaze oficiri. Ulicama projahuju u kasu i u skoku, kuriri. Voze se motorom. U Petrinji je neprijateljsko uporište, a naše trupe drže položaj na Gora-

¹ "Svečanost u Glini povodom petogodišnjice osnivanja 'Prosvjete'", *Srpska riječ: organ Glavnog odbora Srba u Hrvatskoj*, Zagreb, God. VII., broj 285, petak, 25. novembra 1949., str. 3.

² Vjetrom vijani. Spomenica Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta", Zagreb 1971; Katarina Spehnjak, "Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva 'Prosvjeta', 1945.-1950.", Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, God. 22, br. 1-2, 1990, str. 111-129; Čedomir Višnjić, Partizansko ljetovanje: Hrvatska i Srbi 1945.-1950., Zagreb 2003; Filip Škiljan, "Djelovanje SKD „Prosvjeta“ od 1944. do 1971. godine", u: Hrvatsko-srpski odnosi: politička saradnja i nacionalne manjine, Sremska

Kamenica 2009, str. 49-60; Tatjana Šarić, "Srpsko kulturno društvo 'Prosvjeta' u socijalizmu – prilog uz sedamdesetu godišnjicu osnutka", *Arhivski vjesnik*, Zagreb, God. 57, 2014, str. 307-331; Čedomir Višnjić (priredivač izložbe), *Slika i ogledalo : Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta", 1944.-1980*. Zagreb: 16. maja - 16. juna 2014; Čedomir Višnjić, *Vreme sporta i razonode : Titina Hrvatska i njeni Srbici, 1951.-1971.*, Zagreb 2018.

³ Gradski muzej Sisak, Fototeka, Glin, inv. br. 1756, Spomen-ploča Srpskom kulturnom društvu 'Prosvjeta' na zgradi hotela 'Kasina' u Glini, snimio Ivo Maroević, 20. X. 1965.

Spomen-ploča koja je otkrivena u Glini 1949. godine:

"Za vrijeme narodnooslobodilačke borbe osnovano je u ovoj kući, 18. novembra 1944 godine Srpsko kulturno-prosvjetno društvo "Prosvjeta"

ma i na svim ostalim komunikacijama. Veze s okupiranim teritorijom prekinute su, a naša vojska bdije, čuva u Topuskom najvažnije ustanove Hrvatske gdje se vrše pripreme za novi život pod rukovodstvom CK KPH. U Glini bujaju ustanove koje će biti jezgro života u oslobođenoj domovini, s puno snage u sebi i sa širokim perspektivama pred očima.⁴ Centralna kazališna družina vježba u dvorištu, pod drvećem "Obilić" vrši probe.⁵ "Glavnaprod" radi i pokušava nove oblike trgovine. Partizanski internat je okupio stotine seoske djece koja uče u Partizanskoj gimnaziji – spremaju se novi kadrovi. Popravlja se željeznička pruga koja ne radi već preko dvije godine, kad je narod saobraćaj prekinuo i prugu razorio. U popaljenim selima, iz kojih su muškarci u Sedmoj diviziji, žene obrađuju polja, u svečanim povorkama i sa zastavama, nose ponude svojoj vojsci na položaj. Ne pita Banija da li je tamo njena divizija jer svaku diviziju smatra svojom, ma da joj je Sedma najdraža.

Ljetos teško ranjena, bombardovana Glna puna je naroda koji je došao na svečanost koja će biti novi prilog bratstvu i jedinstvu, na osnivanje "Prosvjete".⁶

Poslje pet godina, bio je takođe topao dan, samo je bio vedriji. I ne pri-

mjećuje se da je Glna u toku rata bila teško ranjena. Sam je narod zalječio i gradić živi mirnodopskim, normalnim životom. Sjeme baćeno u toku borbe, buja snažno. Svečano obučen narod šeće praznično raspoložen. Ne govori se više o bitkama koje se vode topovima i mitraljezima. Govori se o privrednim bitkama, koje se vode traktorima i radnim zadrgugama. Borci Sedme divizije vratili su se njivi koju su branili i odbranili pa je sada miluju i obrađuju zajedničkim trudom. Govori se o sjeći drva na Šamarici, da se država obezbijedi mašinama iz inostranstva. Govori se o političkim kursevima, o kursevima u Sedmoljetki, koje narod masovno polazi. Govori se o novoj bici, koju vodi cijela zemlja pred očima čovječanstva za istinu i za svoj napredak. S one strane, u koju smo oči s nadanjem upirali, došao je težak udarac Informbiroa. Dočekali smo ga junački i hrabro, prionuli jače na rad i već se vidi kako napredne mase čovječanstva sagledaju na kojoj se strani nalazi istina. Ona zemlja koja se tako hrabro borila ranije u odbrani od daleko jačeg neprijatelja i danas pored napada informbiroa bori se isto tako hrabro i predano za izgradnju socijalizma za pravilne i pravedne odnose među socijalističkim zemljama.

Između ovih novembarskih dana leži razmak od pet godina neumornog

⁴ Igor Mrkalj, "Glna – partizanska prijestolnica", *Novosti. Samostalni srpski tjednik*, Zagreb, broj 769, 12. rujan 2014, prilog Kronika, str. 4

⁵ Igor Mrkalj, "Glna – baza partizanskih glumaca", *Novosti*, broj 925, 8. rujna 2017, prilog Kronika, str. 4–5; Igor Mrkalj, "Obilić je pjevao za slobodu", *Novosti*, broj 793, 27. veljače, 2015, prilog Kronika, str. 6–7

⁶ "Srpsko kulturno-prosvjetno društvo Prosvjeta", *Naprijed: organ Komunističke partije Hrvatske*, God. II, broj 80, 21. studeni 1944, str. 4; "Rad Srba u Hrvatskoj na kulturnom uždizanju. Osnovano je Srpsko kulturno-prosvjetno društvo Prosvjeta", *Srpska riječ: organ Srpskog kluba vijećnika Zavnoha*, Zagreb, God. II, broj 28, 23. novembra 1944, str. 3

"Srpska riječ" od 25. novembra 1949.

Број 285

»СРПСКА РИЈЕЧ«

Свечаност у Глини поводом петогодишњице оснивања »Просвјете«

20 новембра о. г. откријена је свечано у Глини спомен-плоча на згради где је, 18 новембра 1944, основано Српско културно-просветно друштво »Просвјета«.

Како су то била два разлигита дана: 18 новембар 1944 и 20 новембар 1949. Прије пет година тога дана, био је топло дат на почетку зиме, само нешто јаче облаци. Глина је тада

чако обучен народ шеће празнично расположен. Не говори се више о биткама које се воде топовима и митраљезима. Говори се о припредним биткама које се воде трактерима у

оци, познати из борбе, који су никли из народа, прокушани у рату, адузели заслужна мјеста у руководству, министри Симо Тодоровић и Ћаница Опаћић. У име Главног одбора »Просвјете« дошао је претсједник др. Чедо Рајачић. Присуствовали су руководиоци из Глине са претсједником Котарског НО-а Дробњаком на челу.

"Свечаност у Глини поводом петогодишњице оснивања Prosvjete"

rada, pet godina velikih iskustava, pet godina planskog, smišljenog posla pod istim rukovodstvom, sa istim perspektivama; pet godina koje nose pečat Partije i Tita i povezuje narod u sve čvršću zajednicu.

Na kući где је основана "Prosvjeta", zelenilom okićena prekrivena crvenom zastavom s petokratkom zvijezdom i srpsom i čekićem, pripremljena је спомен-плоча која потисјећа на славне dane наše velike Borbe. Radoznalo очекују грађани trenutak kad će se плоча отkriti.

Svečanosti prisustvuju rukovodioci, poznati iz borbe, који су никли из народа, прокушани у рату, заслужни мјеста у руководству, министри Симо Тодоровић и Ћаница Опаћић.⁷ У име Главног одбора "Prosvjete" дошао је претсједник др. Чедо Рајачић.⁸ Prisustvovali su rukovodioci из Gline sa претсједником Kotarskog NO-a Drobnjakom na čelu.

Svečanost je otvorio претсједник пододбора "Prosvjete" у Glini Miloš Popović⁹, затим је dr. Čedo Rađacić u svome говору podsjetio na onaj važni dan kada је društvo osnovano. Izložio је задатке "Prosvjete" kako су тада постављени i dao kratak pregled dosadašnjih uspjeha. Ti uspjesi pokazali су да је društvo, već dosada, opravdalo one nade које су у njу polagane. Ono snažno djeluje na kulturno-prosvjetno izdizanje srpskih masa i pruža obilnu

pomoć narodnoj vlasti u njenom radu. Potsjetio је на задатке који су још пред "Prosvjetom", a који нас упућују да нуžno подупремо социјалистичку изградњу села, jer је она бити најчвршица подлога даљинjem kulturnom i prosvjetnom poletu u selu.

Dr. Rađacić је откrio ukusno izrađenu mermernu плочу, коју су prisutni s interesom чitali i posmatrali.¹⁰

Iza toga прочитан је pozdravni telegram dr. Rade Pribičevića претсједника Glavnog odbora Srba u Hrvatskoj i ambasadora FNRJ u Poljskoj.¹¹

Na svečanom руčку који је приредио пододбор "Prosvjete" говорио је Miloš Popović о будуćim задацима Pododbara u Glini. Dr Čedo Rađacić odgovarajući na zdravicu, подвукao је да је Pododbar dužan да се у свом раду чврсто везе са Savezom kulturno-prosvjetnih društava и нарочито са Seljačkom sloganom која има исти задатак међу hrvatskim narodnim masama.

Peta godišnjica "Prosvjete" треба да буде потстrek svima pododborima za jači rad u buduće kako бисмо што више прidonijeli izgradnji социјализма, под rukovodstvom Partije i Tita.

B.P.S.

(BRANKO P. SUČEVIĆ)

⁷ Milan Vesović, "Stanko Opačić Ćanica : putevi i bespuća kordunaškog seljaka", *Istorijski vestnik* 20. veka, Beograd, God. 14, br. 1, 1996, str. 153–162; Đorđe Likić, "Stotinu i nešto godina ministra Šime", *Novosti*, Zagreb, broj 476, petak, 30. januara 2009, str. 22

⁸ Prof. dr. Čedo Rađacić, *Vjesnik*, Zagreb, God. XLIV, broj 13437, srijeda, 6. veljače 1985, str. 3; "Nekrolog. Prof. dr. Čedo Rađacić", u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, God. 35, broj 1, 1985, str. 151–153

⁹ Igor Mrkalj, "Čuvanje sjećanja na glinske žrtve", *Novosti*, broj 882, 11. studenog 2016, prilog Kro-

nika, str. 6–7

¹⁰ O istom догађају, види и usporedi: "Otkrivena spomen-ploča na petogodišnjicu osnutka „Prosvjete“ u Glini", *Novi život: organ Narodnog fronta Oblasti Karlovac, Karlovac*, God. I, broj 13, 29. studenog 1949, str. 2

¹¹ Mira Kolar-Dimitrijević, "Dr Rade Pribičević", u: *Dvor na Uni: od prijevlenskog doba do naših dana*, Dvor na Uni 1991, str. 645–651

BAJAGA ILI SLUČAJ JEDNOG NASILJA

JAHĀČI MAGLE

PIŠE: Đorđe Matić

Udara se na one koji se *najmanje* razlikuju, koji najviše *liče*, upravo najviše utjelovljavaju najbolji dio vlastite zajednice, zamišljeni ideal samih sebe, onih najciviliziranijih, najblažih, najsofisticiranijih. Ali, organizacija koja je protestirala da se zabrani nastup, ne pripada tome – ona zna da ne spada u takav najbolji dio, ni s ove ni s one strane: ona je šekspirovski Kaliban kome je civiliziranost beogradskog autora naprotiv ogledalo vlastite nedostatnosti, nedostojnosti, nerazvijenosti, sirovosti i niskih nagona

„Čuvari dalekih granica
javljaju preko glasnika
južna plemena ratnička
su stigla ispod zidina...“
Rimljani, Momčilo Bajagić – Bajaga (album „Jahači magle“, 1986.)

1.

„Neće valjda opet?“ ili „nije valjda još uvijek?“ bilo bi logično pitanje čak i u ovakovom stanju stvari danas. Stvarno, potrošili su se i iscrpili dosad lokalni „pravednici“, činilo se, ovdašnje *sturm-gruppe* za pritisak, jedna podgojena, od države mažena, polupismena, a opasna i mračna bratija koja se svako malo obruši prilikom gostovanja kulturnjaka ili estrade „s one strane“, i danas sad već stvarno djeluju kao anakronizam. Vrijeme ih je pojelo bez obzira što mogu još ujesti – bilo da pokažu da još postoje, ili kad zatreba. Politici i vlasti pak – jer ne misli valjda itko još da se ovakve stvari rade bez podrške centra i političkih struktura – već je neko vrijeme nepotrebno baratati ovim vrstama pritiska.

Posljednja u nizu akcija i iz nje kukavičko otkazivanje događaja, došla je otud nekako manje očekivano pa su i gornja pitanja vjerovatno na mjestu. Međutim, ovdje se radilo o nečemu drugom: o izboru „targeta“, o meti na koju su napenalili. Tu stvari postaju komplikiranije. Meta je bila potpuno nevina, nekontraverzna, „izvan svakog zla“, disovski rečeno: jedan sasvim neokaljan muzičar i autor. U neočekivano vrijeme, došao je red i na beogradskog kantautora, negdašnjeg tinejdžerskog idola iz najbolje faze zajedničke zemlje: na Momčila Bajagića – Bajagu, suptilnog, rafiniranog i blagog kantautora, iza čije se maske vječnog dobrog momka i sasma izuzetnog tekstopisca i muzičara („on je najtalentovaniji“, kako reče jednom Goran Bregović), zapravo odavno krije jedan radikalni pacifist, čovjek operiran od svake pizme i s umom što je izvan svakog nasilja. Bajaga nije „apolitičan“, da se ne pomisli krivo, nego, po đerđkonradovskoj briljantnoj definiciji – antipolitički autor, u smislu „antipolitike kao začuđenosti“, kao jedne od ključnih počela, principa određenog tipa pisca i, šire uzevši, umjetnika:

**U neočekivano vrijeme,
došao je red i na beogradskog
kantautora, negdašnjeg
tinejdžerskog idola iz najbolje
faze zajedničke zemlje: na
Momčila Bajagića – Bajagu,
suptilnog, rafiniranog i blagog
kantautora, iza čije se maske
vječnog dobrog momka krije
jedan radikalni pacifist**

„Čovjek nalazi da su stvari neobične, groteskne, štoviše: besmislene. Saznaje da je žrtva, i ne želi to biti. Ne voli da mu život i smrt zavise od drugih ljudi.“, određujući finalno samu glavnu karakteristiku, psihološki, emotivni i društveni stav takvoga naročitog tipa čovjeka i načina kako govoriti odnosno kako se izražava: „To nije govor političara, ni politologa, ni tehnokrata, nego

suprotno: jednog ciničnog i diletantskog utopista. On ne nastupa u ime nekakvog mnoštva ili kolektiva. Njemu nije potrebno da ima iza sebe stranku, državu, naciju, klasu, korporaciju, akademski svijet. Sve što radi, radi za svoj račun, sam, u sredini koju je sam odabrao. Nikome nije dužan polagati račune, to je osobni poduhvat, samoobrana.“

I uistinu, nije li to sasvim precizan opis beogradskog (ili zemunskog, ako već hoćemo) kantautora? Onoga koji je već od prvoga svoga samostalnog rada, od nijansirane i inteligentne „Pozitivne geografije“ koja je na vrhun-

cu blokovske podijeljenosti, hladnog rata i naše pozicije u sredini, između svjetova, pjevala o različitim zemljama veselo, u pastišu mnogobrojnih neочекivanih književnih i kulturnih referenci kojima je ovaj, i inače među najnajčitanijim pop-autorima, tako lako i bistro garnirao svoje beskrajno radosne pjesme. Apsolutni nedostatak pretenzije omogućavao je dodatnu lakoću poteza i jednako tako obogaćivao tekstove imenima pod kojima bi se inače neki pretenciozniji zahvat rušio pod vlastitom težinom. Kod Bajagića bilo je mesta i za njegovog „ćaleta“ koji je krenuo „pešaka do Berlina, da uhvati

lično Adolfa (!) za uši”, i za južnoameričke pisce – „Markes i Kastaneda”, i za Gilberta Becauda u Moskvi, i za Ermitaž. I za stih kojim je još 1984. pjevao „limene trube duvaju – ne volim vojnu muziku...”. Dva albuma kasnije, napravio je i svoj *hommage* glavnom traumatskom mjestu nacije, tadašnjoj „južnoj pokrajini” – aparthejdju koji se u tišini provodio nad narodom kojem je autor, makar nominalno, pripadao. Kroz silno suptilnu pjesmu Rimljani, on takav razvoj ne konstatira samo kao jedno nesređeno i nasilno, trenutno kulminirajuće, i dugotrajno, političko-ideološko stanje, nego ga vidi mnogo šire i delikatnije, smješteno u neočekivanu kulturno-historijsku paralelu: osjećaj da nešto veliko i dugotrajno, što se činilo nepromjenjivo, ide prema svom kraju. Da štoviše čitava jedna *civilizacija* ide ka svom nestanku:

„južna plemena ratnička
su stigla ispod zidina –
i sve je više Varvara,
a sve je manje Rimljana“.

Rijetko je nešto tako suptilno napravljeno u domaćem pjesničkom i popularnomuzičkom svijetu.

Kad su na kraju „varvari“ prevladali i sve otišlo dođavola, autor je pričekao koju godinu, da preživi, da se sredi i da ponovo zapjeva. Zapjevao je gorče nego ikad i poraženije, sa jedva primjetnom uznemirenosću koja se dobro prikrila u onom čuvenom dubokom baritonu, smirujućem kao čista i hladna voda. U neobično žestokoj pjesmi vatio je jedva se uzdržavajući, i time još efektniji, još potresniji, pjevao o užasu koji se iz relativno „sigurnog“ glavnog grada ne vidi, ali što može naslutiti svatko tko je imalo osjetljiviji od pomahnitale mase čije je vrijeme to bilo:

„Stotine kilometara daleko od mene
il’ prostim jezikom, sa one strane reke
gde noću gore duše, planine i kuće
i neke svetiljke sad toliko daleke

Hiljadu krikova i istrganih slika
hiljadu užasa i strahova u noći
hiljadu stvari o kojim ne želiš da pričaš
hiljadu onih o kojim nećeš moći...“

Do refrena gdje se zbog sintakse može dvostruko razumjeti kome se obraća – u pjevanom stihu bez obzira na cenzure nema zareza, sasvim na liniji proročice Dodone – *Ibis redibis nunquam per bella peribis* – pa je i ovdje ambivalencija veća (i namjerna?) : obraća li se onome/onima upravo koji su ostali s druge strane, u paklu, onima koji su do jučer bili njegovi, najbliži, bratstvo po mladosti, širini, dobroti i civiliziranosti, ili se vapijući obraća Vrhovnom Biću:

„Gde si Bože gde si,
Crni se dani ređaju u nizu
Šta još da se desi
Tako daleko a tako, tako blizu“.

Da ne bi bilo sve apstraktno i neodređeno, da se ne bi moglo pribjeći obrani da se govori o „bilo kojem“ sukobu i užasima, govorila je treća i finalna strofa, u kojoj pjesnik ne izuzimajući se, auto(poeti)čki uvodi sebe i mjesta koja su ostala s druge strane, van njegovog života i dometa, i za koja nema nimalo optimizma da će im se vratiti, iz čega probija čak i zrnce samoodgovornosti i opravdanja takve (zaslužene?) kazne nepovratka:

„Sve one ulice što poznavao sam dobro
niz koje ove noći niko neće proći,
svi oni ljudi koje voleo sam mnogo,
a videti ih više nikad neću moći.“

Sudbina pokazala se ipak milosnjom i autor se vratio i među ljudi i na ulice o kojima je pjevao s daljine, iza zabrana i granica. A tamo su mu priredili onakav doček, evo. Nakon toliko godina, nakon svih potrošenih priča i ideo-logije, nakon svih laži, i nakon godina već unormaljenog i stabilnog odnosa koje je muzičar ponovo ostvario sa svojim slušateljima. Sve dok se jednog dana nemirna neman opet nije probudila i ritnula blatnim kopitom na čistu riječ i misao, na pjevani tekst i zabavu uz koju se i misli i osjeća duboko a lako.

U redu, ništa se strašno zapravo nije dogodilo. Jedan neodrađen koncert u Karlovcu – gradu, ironično, među onima s najviše putra na glavi, kao takvom – i odmah nakon toga zadovoljština i trijumf u slobodnoj Puli. Ali razmišlјajući o svemu, o izboru ove najnovije mete, i pitanje se mijenja, postaje drugačije, interesantnije.

2.

„Odlazim mokrom ulicom
Dane protekle, brišem gumicom
Trudim se da se ne sećam,
Kad zaboravim, lakše podnosim.“
(Rimljani)

Svaki put kad bismo ranije pomislili „neće valjda i na to?“, i „zašto baš na ovoga?“, kad bi se činilo da ne može niže, drugim riječima – prevarili smo se naravno i odmah ispadali naivni. Kod takvih napada i pritisaka naime, nije se nikad zapravo ni radilo o izuzetku, nego je tako od početka – stvar je krenula čim je ova država započela svoje postojanje.

Krenulo se praktički odmah sa sistemskim i sistematičnim brisanjem, napadima i odvajanjem svih imena u međuvremenu neprijateljske, suprotstavljenе kulture izvan i unutar novih granica, ali naročito onih koja su za nekadašnjeg, zajedničkog vremena imala najveći utjecaj ili pak najvišu kulturnu i simboličku vrijednost. Najprije su ih, kao i mnogobrojne pojmove, odstranili iz kulture, iz škola, knjiga i medija i onda, finalnim udarcem, iz sjećanja. U tome nasilju bilo je logike, onako kako su se pomahnitali nacionalšovinizam i duboki totalitarni impuls već mogli odnositi prema svemu.

No, proradila je i dodatna, neočekivana, strahovito niska strategija i zlost onih koji su iz mračnih centara novog režima spremali i provodili čišćenje kolektivnog sjećanja: zahvaljujući nedostatku informacija i manipuliranju neznanjem, počelo se puštanjem dezinformacija o imenima nekad značajnima svima, a koja su ostala s druge, zabranjene strane. I u tome se krila prava podmuklost: nije se udaralo na „kontroverzne“ toliko, na one koji su zajašili zmaja suprotnog nacionalizma i nehumanosti. Ne, tračevi i ogovaranja, dezavuiranje u ideološkom ključu izmišljani su upravo za potpuno drugačije, za suprotne, koje ideologija nije mogla stavljati u svoje uske garabite, a koji su nekada u sebi nosili sve što je bilo nepodijeljeno dobro, najdelikatnije osobine, te što su izazivali najmekša i najnježnija sjećanja, kao ljudi i kao simboli. Mora da su negdje bili birani namjerno, suviše velika je bila provalja između

optužbe-trača i stvarnosti. A možda i gore – tjerano podlim i nezdravim nagonom da se udari baš po najčistijima, što su zbog toga najviše značili. Da je neki zli demijurg birao, nije mogao izabrati bolje za daljnje, „podsvjesno“ trovanje običnoga svijeta, ionako razočaranog, smušenog i ne uvijek sigurnog u to da je novo ujedno i jedino dobro.

Jer, lako je bilo udariti recimo u nekada glavno rokersko ime, vođu velikog benda i beogradskog boemskog pjesnika, ili u najvećeg sarajevskog i jugoslavenskog režisera što je neočekivano, s obzirom na porijeklo, „pobjegao“ neprijatelju – takvi su spremno dočekivali udarac. I vraćali ga. Dakako da su ih također prozivali i gledali priliku da se očešu o njih, ali nekako očekivano i u nekom trenutku gotovo iz navike, a ovi im, kažemo, redovito uzvraćali s kamatama, odgovarajući na jedan nezdravi no nesvesno prizivan i željen poriv međusobnog provociranja izazivajući time bijes i lažnu konsternaciju. I nešto drugo: sakriveno, nepriznato poštovanje, često upravo kod najekstremnijih. Tu je ideologija vodila svoj mačevalački duel sa suprotnom stranom vješto i lako, hraneći se sukobom, mržnjom i strašću borbe.

Ali, bio je i jedan red imena koje nacionalistički režim nije mogao podvuci pod „takve“, pod agresivne, provokativne neprijatelje koji se nisu izvinjavali i nad kojima se u svom ideologiziranom i neautentičnom osjećaju lažne žrtve moglo skandalizirati do mile volje.

**Tračevi i ogovaranja, dezavuiranje
u ideološkom ključu izmišljani su
upravo za potpuno drugačije, za
suprotne, koje ideologija nije mogla
stavljati u svoje uske gabarite, a koji
su nekada u sebi nosili sve što je bilo
nepodijeljeno dobro**

Možda i nesvesno, dio predstavnika i sluga ideologije shvatio je da ima dio koji je bio iznad ili izvan tih podjela, izvan crno-bijelog dijeljenja i jasne odredivosti. I da kad se u strašnom raspadu povukla crta između „nas“ i neprijatelja, treba udariti drugdje, „da ne ostane ni pomen na ljestvu“, kako bi rekao pjesnik. Da treba udariti na one koji se ne mogu braniti i koji se ne bi branili ni da su znali da su napadnuti. Tako, među prvim glasovima (iz podzemlja), da je netko od nekada općevoljenih pojava prešao „na tamnu stranu“, bio je onaj o glumcu Branku Miličeviću – davnom voljenom „Branku Kockici“ – baš pojavi koja je nekada imala najviši i najčišći sjaj, što je obilježila najtanjanje razdoblje života i (pr)osvijetlila tolika djetinjstva – uspomena na vlastita djetinjstva najljepše je i najvrjednije što čovjek nosi pa time u nečasnim vremenima podložnije manipulaciji. Kad je godinama kasnije sve završilo (?), ovo nije prestalo i nastavljalo se pojavljivati periodično iz mračnih krugova koji se takvim stvarima bave i inače – tračevi nisu samo proizvod individualne prljave mašte, oni su strukturalni. Najgore i najružnije od svega, nisu udarali samo na žive, nego i na mrtve. A kad to kreće onda nema zaustavljanja, nijedno ime nije van domašaja prljavih ruku i još prljavi-

jih misli, ne zaustavlja se nagon i delanje dok se ne zaprlja i ono što je ranije bilo kao snijeg čisto i neuprljano ni u jednoj čestici bilo ponaosob ljudskoj ili kao kulturnog pojma.

Nedavno, a ne dok je sukob trajao, otišlo se i do one krajnje točke zamislive: pokušalo se uniziti i vjerojatno najljepše ime kulture – najdražeg dječjeg pisca, trageda golubije čudi i profetskog pogleda što ga je na kraju koštao vlastita životu. Preko policijsko-špijunske novine u paru s mahalskom kanaljom, onom istom koju je opisao Andrić višestruko i precizno, kao voljnim izvršiocima, krenuli su i nisu stali ni pred sjeni i imenom samog Branka Čopića, obijedivši ga u njegovoj (?) Bosni prije koju godinu načinom kakav se činio nezamislivim nakon svega. Čak ni u Hrvatskoj nije se išlo tako daleko – tu su ga „samo“ okljaštrili na jednoj beskrajno ironičnoj i po cenzorsku kulturu ridiculoznoj točki, kad su u predragoj dječjoj knjizi o dobrom ježu, priči koja je zapravo bila čudesna parabola slobode one zemlje, promjenili stih: „za druga Ježa“ postao je „za dragog ježa“ – nema drugova kod bivših drugova.

U tu grupu pripada i kantautor iz naše priče kojem eto nisu dozvolili da se pojavi u negdašnjem grencerskom centru, i napadnut je baš iz takve okoline, jerbo da je u najgorim godinama svirao „na neprijateljskom teritoriju“ tadašnje RSK. Dobro, čak i da je tako i bilo. A šta ćemo s „neprijateljskim teritorijem“ odakle je sad objeda došla – s mračnim bivšim austrougarskim garnizonom gdje su tokom posljednjeg rata nestajale i duše i kuće, kao u pjesmi autorovoj, a da zato do danas nitko nije do kraja i pošteno odgovarao? Umjesto daljnog „nadgornjavanja“ retoričkog koje zadojeni mračnjaci, *tijahači magle* ionako neće razumjeti, moglo bi se opet zamorenno skratiti sve naslovom jednoga djela Vojina Jelića: „Pogledaj svoje ruke“.

3.

„Oči ti ne pokazujem
Vidim, ne gledam,
Samo osećam.“
(Rimljani)

Nije valjda sve to trebalo ni čuditi. Iako čovjek ostane svejedno negdje zapanjen i pita se umorno i začuđeno – dokle više? Ali ne, to je krivo pitanje. Neće se nikada umoriti. Pitanje je bolje: a zašto udaraju baš tu, i u takve? Rekli smo, neće na jake, na one koji su zauzeli stav, koji su jasno „markirani“ kao pripadnici omrznute kulture. U jednom trenutku čak su se napadači znali i povući, kao kod spomenutog negdašnjeg Sarajlije i nepomirljivog, provocirajućeg renegata (u takvim situacijama opet kreće okret i prelazi se ponovo na tupo prešutkivanje).

Udara se naprotiv na one koji se *najmanje* razlikuju, koji najviše *liče*, upravo najviše utjelovljavaju *najbolji dio vlastite zajednice*, odnosno, u krajnjoj točki, zamišljeni ideal samih sebe, onih najciviliziranijih, najblažih, najsofisticiranijih. Ali, organizacija koja je protestirala da se zabrani nastup, ne pripada tome – ona zna da ne spada u takav najbolji dio, ni s ove ni s one strane: ona je šekspirovski Kaliban kome je civiliziranost beogradskog autora naprotiv ogledalo vlastite nedostatnosti, nedostojnosti, nerazvijenosti, sirovosti i niskih nagona, fundamentalne antiviliziranosti. Oni nemaju drugo nego da, poput istog lika iz Bardove „Oluje“ (!), to ogledalo neprestano pokušavaju razbiti.

ПРИЧЕ ИЗ АУТОБУСА

ТАЈАНСТВЕНИ ПУТНИК

Радоје Арсенић

На граничном пријелазу, док су службеници обје земље обављали свој посао, умирио се као да га нема, али тако се понашала и већина ових ноћних невољних путника, сваки у неком свом *film noir*. Када су минули хрватски граничари, полицајци и цариници, на мађарској страни атмосфера у аутобусу је одједном живнula, као да је измакла некаква тмурна оловна ноћ и на хоризонту почела да се отвара зора

Ушао је у аутобус у Вировитици када се већ спустило рано зимско вече. Како ни возач није упалио главна унутрашња светла нисам му добро видио лице, па не вјерујем да бих га икада више препознао. Уз то, већ сам дријемао послиje више од сата вожње од Загреба на предстојећем цјелоноћном путу преко Мађарске и Војводине до Београда, главног града државе која је у све крвавијем унутрашњем рату управо доживљавала своје посљедње дане. Словенија и Хрватска већ су признate од међународне заједнице као самосталне државе под нескривеним утјецајем поново уједињење велике Њемачке, рат се свом жестином премјестио у Босну и Херцеговину, а остatak дотадашње Југославије само је још формално носио то име.

Састав путника на овој јединој саобраћајној линији која је заobilazno, преко Мађарске, повезивала Хрватску и Србију, док су све остале могућности биле у прекиду (и пруга, и ауто-пут итд.), били су углавном несрећници које је рат избацио из дотадашњег нормалног живота. Зато је у аутобусу углавном владала мукла тишина, тек ту и тамо нарушена понеким пригушеним шапатом. Неки су путовали да се у Мађарској, на неутралном терену, најчешће у Печуху, сретну са својим ближњима који су се склонили од ратне стихије или избегли од прогона. Други су с истом намјером путовали до Србије, а још увијек је било и оних који су напуштали своја дотадашња пребивалишта и са оним што су могли понијети одлазили у потпуnu неизвјесност, али барем у сигурније окружење за себе и своју породицу, јер им је у Хрватској због непоћудних „кровних зrnaца“, то јест етничког поријекла, одједном онемогућен нормалан живот. Таквима се и на лицу најлакше препознавала та непојмљива лична несрећа, која је све више добијала обрисе и тежину трагедије цијelog једног народа.

Тако је бивало све до границе, а када би се послије темељитог прегледа на изласку из Хрватске (одузимани су и лијекови, а да се о већим износима новца и не говори) најзад прешло у Мађарску, одједном би путници живнули као да су изашли из неког смрзнутог стања, жамор би преплавио аутобус, а из гласних и неспутаних разговора могло се чути много необичних догађаја и судбина управо путујућих актера.

Пустио сам га да сједне до прозора (бирао сам увијек спољно сједало, јер сам могао лакше да испружим ноге током дуже вожње), а он се тихо сћуђурио све до близу мађарске границе. Негде испред Терезиног Поља почeo је да се мешкољи, завлачи руку испод сивкастог изношеног сакoa и нешто тамо преира као да слаже. Колико сам онако испод ока у полуумраку могао да оцијеним, био је негде тридесетих година, повучен и дјеловао је смирено, тако да ни отприлике нисам могао да закључим шта га је то довело у овај аутобус пун ратних невољника. У почетку сам помислио да је можда неки случајни успутни путник на некој локалној релацији, али је приближавањем граници бивало све извесније да ће и он са нама преко ње.

На граничном пријелазу, док су службеници обје земље обављали свој посао, умирио се као да га нема, али тако се понашала и већина ових ноћних невољних путника, сваки у неком свом *film noir*. Када су минули хрватски граничари, полицајци и цариници, на мађарској страни атмосфера у аутобусу је одједном живнula, као да је измакла некаква тмурна оловна ноћ и на хоризонту почела да се отвара зора. Зажагорили су гласови, чуо се чак и понеки лагани ослобађајући смијех, а разнолики путници очито су имали шта међусобно да испричaju што су до тада држали чврсто у себи.

Живнуо је и мој сапутник и тек што смо прешли границу завукао је руку у њедра одакле се зачуло тихо цвиљење, да би убрзо између ревера његовог сакoa изронила главица умиљатог кучета глатке длаке. Погледао сам га изненађено – мој непознати мирни сапутник шверџао је свог љубимца, псића!

Док су многи други путници „шверцали“ своје животне судбине, мој сапутник је преко границе, скривећки, склањао свог љубимца псића. Најзад је, очито с олакшањем, проговорио и испричao ми детаљно о чему се ради.

Живио је у једном селу крај Вировитице, чини ми се баш у оном одакле је био и некад чувени партизански курир-бомбаш Бошко Буха, погинуо у неком јуришу његове пролетерске бригаде на фашистичке окупаторе у Босни (о којем смо учили и дивили му се као клинци у основној школи послије Другог свјетског рата). Ожењен је Мађарицом и вјероватно га је та чињеница – због католичког фактора – спасила од малтретирања локалних хрватских антијугославенских сепаратиста који су се одмах по доласку на власт националистичке Хрватске демократске заједнице сручили на домаће Србе.

Када су почели отворени прогони и минирања кућа у власништву грађана српске националности на врата су му дошли непознати људи и упозорили га да се склони. Он није хтио да остави нову кућу, а супруга је отишla код родбине у Мађарску. Онда је минирана кућа његовог сусједа с десне стране, што га још није покренуло, али када је минирана и кућа сусједа с друге стране, а од детонације напукаo и његов зид, покупио се и придржио жени у Мађарској.

„Није ту било никакве спонтаности непознатих починитеља, већ су то радили професионалци тачно по списку. Не може аматер да минира и сруши неку кућу, а да не страда и она кућа поред ње. То знају само оспособљени појединци“, објаснио ми је. Свог

љубимца оставили су код пријатеља, а када су се смјестили одлучили су да га потајно пренесе преко границе.

У Хрватској се, иначе, и данас – дводесет година послије рата – нерадо говори о том масовном минирању и потпаљивању српских кућа по цијелој земљи, док кривично за тај очигледни ратни злочин још нико није одговарао. То само потврђује сумњу да се ту, у ствари, радило о државној политици, односно оних који су тада дошли на власт, поготово што су минирања спровођена и у мјестима до којих рат није ни стигао, као у овом случају на подручју Вировитице. Уосталом, и сам тадашњи предсједник Хрватске Фрањо Туђман је јавно рекао да ће од дотадашњих преко 12 одсто у земљи остати тек 3-4 одсто Срба.

И одржао је обећање, а да у цијелој културној и цивилизацији Европи нико није ни трепнуо, а камоли да је стао на пут таквој деструктивној и криминалној политици. Етничко чишћење је злочин против човјечности и човјечанства, али очито не важи за све народе једнако. Као да је послиje непуних пола вијека опет провирила она злокобна легенда о аријевцима, односно о народима вишег и нижег реда. *Quod licet lovi, non licet bovi.*

У вези тих минирања мој сапутник ми је испричao и овај необичан догађај. Када је странка ХДЗ преузела власт у његово место се вратио и њен приврженик који је годинама живио и радио у Њемачкој. Како је већ навикаo на практичне Германе, када су започела минирања српских кућа да би се тако тај дио становништва „стимулираo“ да напусти Хрватску, он се на састанку локалног огранка странке (која је завладала свим порама друштва, па тако преко општинског Кризног штаба одлучивала и које куће треба минирати) побунио против такве праксе с образложењем да су то вриједне некретнине које се ионако не могу однијети, па је неразумно тек тако их рушити. Епилог је био да је убрзо минирана и његова лијепа кућа изграђена новцем од дугогодишњег рада у Њемачкој.

Међутим, ту су се локални етнички чистачи прерачунали. Оштећени хрватски повратник, наиме, кућу је осигураo код њемачког осигураватеља, а како је цијела Хрватска била у евфорији и пјевала „*Danke Deutschland*“ због директних заслуга Њемачке за њено осамостаљење од Југославије, кућа је морала бити обновљена до посљедње цигле на трошак домаћег буџета. Али зато нико од више хиљада власника минираних кућа, наравно Срба, није добио ни цента одштете, већ су још морали да плате и скупе судске трошкове ако су се усудили да туже државу за накнаду штете нанијете терористичким актом минирања.

Умиљато кученце, наравно, о свему томе није имало појма нити је за то марило, већ је – задовољно што је у крилу свог заштитника и више не мора да се скрива – весело махало репићем и покушавало да га лизне. Док сам са занимањем посматраo овај идлични теренутак и полако тону у полусан карактеристичан за ноћна путовања, допловила ми је мисао како се, ето, на сасвим необичан начин, али супротан од намјера њених аутора, испуњава mrзилачка парола лансирана још 1941. од хрватских фашиста-усташа, а обновљена 1991. по доласку националистичке ХДЗ на власт. На травњацима најпознатијег загребачког парка Максимиr, наиме, пола стојећа послије почетка Другог свјетског рата појавиле су се табле с натписима „Забрањено Србима и псима“, да газе траву. Пола стојећа раније то упозорење било је нешто дуже – „Забрањено за Жидове, Србе и псе“, а како су тада прошли – зна се.

Овај пут су, ипак, другачија времена, али неки људи нису.

КОРДУНАШКО ВЕЧЕ**МИЋА, ПРЕУЗМИ ЧЕТУ!!!****Жељко Кресојевић**

**Ал' ниће није било црње нег' на Дреновачи. Разумјеш ти
мене, ма ту гори. Сњег гори, земља гори. Аталерија нас
уби. Пази, Талијани кад те нађуше минобацачима онда
буди сигуран да ти другу за врат мећу. Швабе њесу баш
тако прецизни, ал' су темељити. Мићо мој, то је тепих.
Они ору, преоравају...**

Кажу да послије ловаца и риболоваца највише лажу борци, учесници свих зарађених страна. Како ових задњих, тако и оних пријашњих. Посебна категорија су борци из "онога" рата. Лагали јесу, ал' ти барем нису бежали.

...

"Кордунашко вече" у Београду, ране осамдесете. Чини ми се баш у хотелу "Југославија". Сваку опћинску делегацију дочекује по један стари борац из нашега краја. Правим друштво Пепи и Бати који дођоше на скуп Кордунаша испред опћине Војнић. Дочека нас виталан стари, никог раста. Вели да се зове Мића. Родом је горе из једног села са горњег kraja. Шарени сако на њему, таква је мода била тих година. Црвена кравата свезана у дебел чвор, на реверу обавезна споменица. Старина се мало накривио. На лијевој страни капутића звецка ордење. За добродошлицу испијамо по љуту шљивовицу. Старом очито није прва, треба са свима гостима попити.

Сједамо за сто. Неће проћи дugo, већ се ватамо Дреноваче. Јебеш Кордунаша 'ко на Дреновчи био није! Тај к'о да није ни ратовао. Борац је чувене 5. Кордунашке бригаде која је почетком фебруара 1943. године по великој хладноћи и дубоку снијегу зауставила напредовање 7. СС добровољачке горске дивизије "Принц Еуген" из Бихаћа према Лици.

Пепа је рођен задње године рата, вјероватно га ћаћа направио у предаху између дviјe битке. Пепин ћаћа је борац исте бригаде од оснивања. Зато он зна све о њима, од првог постројавања на Петровој Пољани па до задњег дана рата у Илирској Бистрици. Зна за побједе, зна где није ишло лако, што је заробљено,... Имена команданата, командира, комесара, бораца ...

Вели Пепа староме:

– Даљ се ти мене сјећаш?

Староме се цакле зеленкасте очи, зашкили мало:

– Не би баш река'.

Бато и ја пијуцкамо, пратимо причу. Пепа ни не трепће оним својим буљавим очима. Глади своје танке брке.

– Значити се мене не сјећаш. Ја сам на Дреновачи био курир Милоша Шумоње, команданта бригаде!

Стари сумњиво врти главом, бечи се мало на Пепу. Искапи ракију.

Пепа наставља са "ложењем".

– Доље према Уни, кад се 3. батаљон нашао у проблемима, однио сам поруку 2. чети да издрже још сат времена док не дође помоћ и муниција.

Вели стари Пепи:

– Ај реци онда како се зва' командир 2. чете?

Пепа опет ни не трепну, гледа старог право у очи:

– Зва' се Миле Квочка!

Стара борчина се са чуђењем избечи:

– 'Ест, јеба те ја, ёст! Како се сјећаш?!

Бато и ја попадасмо под столњак. Би нам то кордунашко презиме Квочка смјешно. Стари се раскрави након приче Пепе "курира". Иду из битке у битку. Пресјеку коју ракијом. Скоро ће и вечера. Послије вечере стари мало олабавио црвену кравату. Испричат ће он нама како је на Дреновачи постао командир чете.

– Кад је рат почо', ја сам био десетар. У СКОЈ сам се укључио прво рата док сам био на занату у Карловцу, баш преко Јов'це. Он је био секретар у Синдикатима. Из истог смо села. Јов'ца је одма уша' у команду, и касње је поста' командир моје чете. Послије је на Језеранима рањен командир вода, па ја преузмем 1. вод...

– ...Ал' ниђе није било црње нег' на Дреновачи. Разумјеш ти мене, ма ту гори. Сњег гори, земља гори. Аталерија нас уби. Пази, Талијани кад те нађуше минобацачима онда буди сигуран да ти другу за врат мећу. Швабе њесу баш тако прецизни, ал' су темељити. Мићо мој, то је тепих. Они ору, преоравају...

Бато и ја залежемо, имаш осјећај да мечи само звижде, гелери прољећу. Хотелска стакла подрхтавају. Једино је Пепа озбиљан. Стари борац наставља:

– Рузмјеш ти мене, отмемо ми ту њима 'едан тенк, боме замало и други. Примире се мало Швабе. Чули сте ваљда за ту, ту...како јој веле "Прц ојген" дивизију? Зајебани брате, а спремљени још у бијело, не видиш их добро у снијегу и зими. Нема нама друге нег' се дићи на јуриш. Јов'ца осматра двогледом иза неквог камена. Диже руку увис, нареди јуриш. Кад у то саставише Швабе, ударише нама контру. Само сијева око нас. Ма то нацјело цјепа'олки буквић. Састави нешто Јов'цу, бог те нејеба откину му главу са рамена. Ја зањем'јо, разумјеш ти мене. Штрља се Јовчина глава нако крај мене, крвава. Вели мени: МИЋА ... ПРЕУЗМИ ЧЕТУ!!!

**UZ PREDSTAVU „LJUBAVNI SLUČAJ FAHRIJE P.“,
INSPIRIRANU DJELOM ŽELJKA ZORICE ŠIŠA**

POVOD SMRT, ALI RAZLOG ŽIVOT

PIŠE: Igor Ružić

Željko Zorica Šiš, multimedijalni umjetnik širokog polja djelovanja i sukladno bogate radne biografije, preminuo je 2013., a ova predstava njegovih prijatelja, suradnika, poštovatelja i „nasljednika“ istodobno je i posveta i nadgradnja i odgovor, jer njegov je rad uvijek bio poziv

„...osobno, zaista, zaista, ne poznajem osobu-umjetnika koji je na našoj sceni okupio toliko stvaralačkih energija...“

Suzana Marjanović

„Željko Zorica Šiš je kulturno pamćenje ne samo hrvatske nezavisne kulturne scene.“
Andrea Zlatar-Violić

1.

Iako je pozivanje na tradiciju i vrijednosti iz prošlosti odlika slučajno ili nebrigom zastarjelih ili pak namjerno natražnih društava, tu ponekad i tužnu činjenicu moguće je obrnuti i u korist onih koji danas žive i žele živjeti (za) danas. Umjesto retradicionalizacije, sa svim prizvucima tog pojma, povijest se sastoji i od iskoraka, a povijest umjetnosti pogotovo. Ponavljati ih kroz prisjećanje i prisjećati ih se kroz novostvorenu nadgradnju čin je ne samo dosljednosti nego, ukoliko su se vremena toliko promijenila, i hrabrosti. Jedan od najboljih primjera ne samo čina, nego i izravnog zagovora retrogradizma slovenski je izvedbeni umjetnik i autor Dragan Živadinov, jedan od onih koji na prošlost gledaju pogledom budućnosti. Upravo tako, sa željom da se gledajući u vrijeme prošlo i umjetnički rad tog vremena otkrije njegova absolutna vrijednost, ali i pridoda nova ne tek činom gledanja nego i konkretne izvedbene nadgradnje, nastala je jedna

od najzanimljivijih predstava ne samo prošle zagrebačke kazališne sezone: „Ljubavni slučaj Fahrije P.“.

Njezin povod je jedna smrt, ali je njezin razlog život, a život je rad, ne samo rad za život nego i rad na životu. Željko Zorica Šiš, multimedijalni umjetnik širokog polja djelovanja i sukladno bogate radne biografije, preminuo je 2013. i ova predstava njegovih prijatelja, suradnika, poštovatelja i „nasljednika“ istodobno je i posveta i nadgradnja i odgovor, jer njegov je rad uvijek bio poziv na dijalog, verbalni, mentalni, izvedbeni ili „tek“ onaj imaginacijski. Kako bi se na njega barem donekle odgovorilo jednom produkcijom, ma koliko ona bila raskošna u svojem „avangardnom“ sroštaštvu, trebalo je, u skladu sa zaključcima Andreje Zlatar-Violić i Suzane Marjanović iz monografije Šišove posljednje, također nedovršena serije radova „Die Freundschaften“ u izdanju zagrebačkih udruga Domino i Muzeja suvremene umjetnosti, okupiti po mnogočemu impresivan krug suradnika. Autorski, ujedno i izvođački tim predstave, čine Zlatko Burić Kićo, Damir Bartol Indoš, Dragana Milutinović, Tanja Vrvilo, Hrvojka Begović, Dina Puhovski, Sven Jakir, Domagoj Janković, Miro Manojlović, Ivan Marušić Klif, Igor Hofbauer Hof, Henning Frimann Larsen, Peter Oliver Joergensen i Ana Janjatović Zorica. Ova krajnje heterogena, a opet konzistentno oko istog cilja okupljena ekipa izvedbenih, vizualnih i multimedijalnih umjetnika, osobnosti kojima je forte možda tek u jednom polju poput glume, pjevanja, slikanja ili perkusije, odražava mnoge strane nesvedivog Zoričinog opusa. Predstava je zato, iako se nominalno bazira tek na nekoliko tabli stripova iz davnih, a možda i poletnijih dana, te na refleksiji o eksperimentalnom filmu „Rođenje i život Kupusa Vidovnjaka“, originalna posveta

i svojevrsna izvedbena monografija Šišovih radova, ali još više pokušaj praćenja i ponavljanja kreativnih procesa kojih su oni bili izraz i rezultat. Zbog ovog posljednjeg, „Ljubavni slučaj...“ ujedno je i sasvim autonomni kolektivni rad, inspiriran i vođen, ali ne i omeđen naslijeđem, ili neprekinitom prisutnošću, Željka Zorice.

2.

Nemoguće je i zato ne treba ni pokušavati smjestiti ovu jedinstvenu produkciju u žanr. Ona je istodobno i procesija s elementima film noira, muzička drama i slikovnica, karmine pretvorene u oslobođajući dernek i putovanje kroz pomno odabранe etape prošlostoljetnih avangardi. Ukratko, njezina je želja da sažme širinu interesa i znanja, inicijaciju i inicijativu, stilova i disciplina iz gotovo četiri desetljetne karijere umjetnika koji nije znao za granice, i rekreiranjem odabranih dijelova realizira ih kroz gotovo jednakо širok dijapazon izvedbenih poetika, mogućnosti i naznaka. Zorične usklađene fascinacije pop kulturom i avangardom, koliko kontekstom toliko i kasnijim interpretacijama razdvojene ali u genezi gotovo jednakо populističkim, prijemčivim modelima umjetničke, pa onda poslijedično i kulturne proizvodnje, što u njegovom nipošto nije bilo ili željelo biti strogo odijeljeno, kohezivni je faktor predstave koja pluta između dramske napetosti, jasnoće plakata i glasnoće pop-punk koncerta. Kolektivnom dramaturškom in(ter)vencijom, tekst predstave je kolaž citata i ulomaka, koji žonglira izvorima i atribucijama, rekonstrukcijama i prevodi, spaja i pretapa, upravo onako kako je to u većini svojih radova činio i njezin ur-autor. Balansiranje između ironije i aktivizma, širine erudicije i plitkosti

popa, jednostavne ali i elaborirane vizualnosti te glazbe u kojoj je snaga izvedbe i poruke važnija od izvođačkog virtuoziteta, poetski je sukus, iako i on sam po sebi već sasvim kompleksan, na kojem je Zorica gradio. Pokušati sagledati njegovo djelo u okvirima zanatske proizvodnje u kojoj je umjetnost tek dodana vrijednost značilo bi zaobići konzistentnost ideje vodilje zaigranog artizma i predanog, odgovornog aktivizma.

Zorici je umjetnost bila oruđe i oružje, ali ako bi, na koncu, trebalo podvući crtu između umjetnosti i aktivizma, Šišovo djelo ostalo bi na onoj umjetničkoj strani, ne samo zbog učinka nego prvenstveno zbog pristupa. Bez obzira je li riječ o postavljanju spomen-ploča fikcionalnom dr Hansu Christianu Zabludovskom i njegovoj „ulozi u svjetskoj revoluciji“, društveno odgovornom Festivalu prvih, sasvim empatijski pogonjenoj ideji uvježbavanja opere „Carmen“ sa stanovnicima domova za starije i nemoćne, (ne)jestivim instalacijama čija morbidnost se reflektira na političke poruke koje time poništava i doslovno z(a)gađuje ili pak, tek naizgled samo najmlađima namijenjenoj, kampanji protiv mina. Ukoliko se raspon njegovih angažmana i ideja čija realizacija inicijalno i u daljnjoj razradi bespogovorno iziskuje multimedijiški heterogen i eklektični pristup, mora svesti na uzbudljivu frazu, bila bi to ona upravo brehtijanska o „igri o promjeni svijeta“. Zoričin aktivizam odraz je želje, a umjetnost je jedina mogućnost realizacije, ne samo želje nego i čovjeka samog, koji upravo zato i jest najprije – umjetnik. Tako jednostavni silogizam nalazi reprezentaciju u nespojivim umjetničkim i producijskim praksama, a realizaciju u stripu, tekstu, videu i filmu, performansu, akciji, scenografiji, slikovnici, gastronomiji i festivalu. Sve je umjetnička forma, sve može i mora biti umjetnička forma, ako

se preuzima sa sviješću o zadanostima i mogućnostima forme te željom da se njezine granice prebrišu ili barem protegnu do novih dimenzija (i) propusnosti.

**Pokušati Zoričino djelo
tumačiti u okvirima zanatske
proizvodnje u kojoj je
umjetnost tek dodana
vrijednost, značilo bi
zaobići konzistentnost ideje
vodilje zaigranog artizma
i predanog, odgovornog
aktivizma**

3.

„Ljubavni slučaj Fahrije P.“ zato izgleda i kao radionica u kojoj suborci iz nekadašnje Kugle uvlače mlađe izvođače u najprije proces kolektivnog razmišljanja, zatim stvaranja te na kraju i izvedbe, u multimedijalni slajd koji trpi glazbenu podlogu u koju se treba uključiti u pravom trenutku dok se gesta prilagođava projekcijama iznad, iza i pored izvođača, što nije nimalo lak zadatak a nije ni uobičajen, barem u službenim dijelovima domaćeg institucionalnog repertoara. Srećom, dojeni poput legende domaćeg kazališta Damira Bartola Indoša i sve veće zvijezde domaćeg i inozemnog filma Zlatka Burića Kiće, kao prekaljeni i još uvijek, čini se, neumorni alternativni i/ili novo-kazalištarci, znaju da se krv ne obnavlja sama po sebi, a da princip umjetnički odgovornog rada prepostavlja i prenošenje značja, pogotovo kad je bit poetike upravo naglasak na kolektivnom, zajedničkom, suradničkom i udruženom. Zato, uz pomoć onih koji su možda manje eksponirani, ali ništa manje ne samo važni nego i bitni, kakve su Ana Janjatović Zorica kao zakonska nasljednica Šišovih autorskih i ostalih konkretnih i nimalo konkretnih prava s jedne te Dragana Milutinović kao prevoditeljica, dramaturginja i graditeljica tekstualnog veziva cijelog projekta „Ljubavnog slučaja...“ s druge strane, ona funkcioniра kao sa-mostalna i samobjasnidbena estetička činjenica, svojevrsni „Uvod u Šišu“ i „Šiš protumačen djeci“, možda čak, s obzirom na toplu nedostupnost i familijarizirajuću evazivnost njegove poetike, ili njegovih poetika, i načina kako uvijek ponovno može zadiviti publiku i istodobno je ostaviti u „tupilu od nekuženja“, „Zorica for dummies“. Na to i, prepredeno, ali iskreno, i računa, jer namjera iza nje nije tek „omjeđivanje“ jedne izuzetne osobnosti i izuzetnog pristupa umjetnosti (mal!) u smislu trajnog spomenika, retrospektivnog i stoga konačnog.

Heterogena u izvorima i inspiraciji, kolažna po principu montiranja materijala, ali dosljedna u dramaturškoj liniji i konačno produktivna u želji da ne ostane u potpunosti nepronična, barem u svojim sasvim konkretnim ideološkim posljedicama, predstava je i prostorno razvijena tako da

joj njezina heterogenost ne šteti. Prolazi kroz različite prostore zagrebačkog Studentskog centra, rodnog mjesta mnogih značajnih izvedbeno ali i ne samo izvedbenoumjetničkih biografija, a koje, bez obzira na njihovu vremensku protežnost, čine većinu autorske ekipe ovog transgeneracijskog projekta. „Ljubavni slučaj...“ počinje svojevrsnim prologom u atriju Teatra &TD, nastavlja se u Polukružnoj dvorani glasnim i neobuzdanim muzičkim teatrom, da bi posebnim i za ovu priliku sklepanim tunelom publiku prevelo na pozornicu Kina SC, gdje se odvija eponimni i možda, u predstavljačkom i dramskokazališnom smislu, najklašičniji dio predstave, koja nakon toga klizi u postajama po gledalištu kina kako bi završila u njegovom predvorju šahtofonijsko-brehtijanskom sintezom. Mansionska struktura priziva procesijski dramaturški i producentski pristup, s brzim izmjenama po prizorištima što podrazumijeva i okretnost izvođača i simultanost tehnikе, a sve kako bi se efektom protoka reprezentiralo, u nimalo epskom trajanju, što brojniji niz aspekata ne samo naslijeda Željka Zorice, u punini multižanrovske i polipoetičke opusa, nego i, u gotovo jednakoj mjeri i širini, njihova nadgradnja u obradi, preradi i razradi onih koji su ostali i koji, barem još neko vrijeme, na pozornici ili u gledalištu. Provodni Brechtov citat, o sumnji u „posao koji je progutao moje dane“, zato i jest, uz pomoć jednostavne inverzije, u prologu naizgled perfektuiran i odbaćen, dok je u bitno manje euforičnom epilogu postavljen u gramatičku sadašnjost, dakle konkretnu zbilju i stoga akutnu aktualnost. Kako (sve) djelovati, na što potrošiti svoje dane, pitanje je na koje pojedinac ionako ne može konačno i bezizlazno odgovoriti. Odgovaraju drugi, svojom sadašnjosti za sebe, našom prošlošću nešto općenitije.

**PRVI SVETSKI RAT U SRPSKOJ I ANGLOAMERIČKOJ
PROZI (I): CRNJANSKI I HEMINGVEJ**

IZGUBLJENA GENERACIJA

PIŠE: Dragan Babić

U duhu serije tekstova Rastka Petrovića objavljenih u listu *Vreme* 1930. i 1931. godine pod nadnaslovom „Svetski rat u stranoj i našoj književnosti“, razmatramo dva pisca iz srpske i američke književnosti – Miloša Crnjanskog i Ernesta Hemingveja – među kojima je više sličnosti no što se to na prvi pogled čini

Kao jedan od presudnih događaja XX veka, Prvi svetski rat je imao velik uticaj na sve svoje aktivne i pasivne učesnike, te ne čudi što je njegovo oblikovanje u književnosti započeto još tokom trajanja ratnih aktivnosti. Već u prvim mesecima borbe, pojavili su se zapisi sa određenim literarnim pretenzijama koji se mogu smatrati prvim umetničkim tekstovima o ratu. Ovo interesovanje ne jenjava ni danas, a nacionalne književnosti svih zemalja koje su učestvovale u borbama pune su proznih dela koja tematizuju rat. Premda se među piscima koji dolaze iz različitih miljeva mogu primetiti razlike, činjenica je da su svi oni iz rata izašli sa sličnim utiskom, i da se u njihovom stvaralaštву mogu primetiti nedvosmislene veze. Za početak, u duhu serije tekstova Rastka Petrovića objavljenih u listu *Vreme* 1930. i 1931. godine pod nadnaslovom „Svetski rat u stranoj i našoj književnosti“, uzimimo dva pisca iz srpske i američke književnosti – Miloša Crnjanskog i Ernesta Hemingveja – među kojima je više sličnosti no što se to na prvi pogled čini.

Tačke susreta

Govoreći o ratnim danima ovih pisaca, istraživači ističu dva podatka: da je jedan od njih imao žarku želju da se pridruži ratu, dok je drugi od njega bežao koliko god je mogao, i upravo se u ovoj razlici krije specifičnost njihovih ratnih zapisa. Hemingvej je, želeći da se ostvari kao vojnik, lažirao

svoju biografiju i pokušao da se domogne evropskih ratišta, a taj stav o vojniku-heroju ogleda se i u njegovojo prozi. Crnjanski je pak, prisiljen da se bori u uniformi vojske koju nije smatrao svojom, bežao od rata, a njegov opus obojen je prezicom prema ratu, kontradiktornim osećanjima i iskustvima raznih slojeva društva koji su se zatekli u ratnom vihoru. Oba autora su veći deo Prvog svetskog rata proveli u pozadini, daleko od neposredne opasnosti, i to u bolnicama u kojima su se zatekli nakon što su iskusili život na frontu, tik do neprijatelja.

Otišavši u rat protiv svoje volje, Crnjanski je ratne godine proveo između prve i poslednje linije odbrane, tj. između fronta i bolnice. Nakon što je u Beču čuo vesti o Sarajevskom atentatu, on je, na putu ka Novom Sadu, uhapšen i poslat na front. Ipak, on nije sve vreme bio na nišanu neprijatelja, te je dobijao prekomande koje su ga čuvale od ratne opasnosti i blizine smrti. No, nakon što je proputovao predele oko Vukovara, Rijeke i Zrenjanina, stigao je u Galiciju i tamo proveo drugu polovinu 1915. godine, predvođeći svoj puk u borbi prsa u prsa i proživljavajući najteže ratne uslove. Nakon toga je poslat u Beč, pa u Italiju, i napisletku Segedin, gde je, neprestano menjajući položaj i obavljajući razne poslove, upoznao slojevitost ratnih iskustava i prisustvovao različitim manifestacijama smrti u ratu, od umiranja ranjenika u bolnici do sahrana nedavno poginulih vojnika. Negde u tom ratnom vihoru, on kreće da beleži svoja zapažanja, pretačući ih u poeziju sa snažnim ratnim obeležjima, a kada se rat završio, bio je odlučan da se posveti pisanju i istražuje svoje stvaralačke impulse. Iz tog iskustva proističu, u tri uzastopne godine od 1919. do 1921, zbirka pesama „Lirika Itake“, roman „Dnevnik o Čarnojeviću“ i zbirka pripovedaka „Priče o muškom“, dok će se sećanja na Prvi svetski rat javiti u kasnijim pripovednim tekstovima, romanima i zbirci „Itaka i komentari“, gde se Crnjanski vraća u rat i svojim pesmama dodaje esejističko-memoarske beleške koje rastu u svojevrsnu autobiografiju.

Sa druge strane, Hemingvej je imao želju da postane ratnik, verujući da će tako dokazati muškost, hrabrost i sposobnost da se snađe u teškim životnim situacijama. Nakon nekoliko neuspjehnih pokušaja, on je u proleće 1918. napokon stigao do italijanskog fronta kao vozač kola hitne pomoći, ali njegov ratni angažman trajao je kraće no što se nadao. Već sedam dana nakon što je stigao u Italiju, pogoden je u austrijskom napadu, zadobivši više stotina rana, te je ostatak sukoba proveo u ratnoj bolnici. Ovde je mogao da vidi drugu stranu rata i prisustvuje scenama umiranja i oporavka, mogavši da zaključi kakva sudbina čeka one koji će se vratiti svojim domovima sa mentalnim i/ili fizičkim povredama i traumama koje će obeležiti ostatak njihovog života. Hemingvej je kasnije, prvenstveno kao reporter, prisustvovao Grčko-turskom, Španskom građanskom, Drugom kinesko-japanskom i Drugom svetskom ratu, i evidentno je da ga želja da svedoči ratnim aktivnostima nikada nije napustila. Sećanja i iskustva Prvog svetskog rata postala su primarni deo njegovog stvaralačkog opusa, a tematizacija tog perioda nalazi se u mnogim pripovetkama, te romanima „Sunce se ponovo rađa“, „Zbogom oružje“ te „Preko reke i u šumu“.

Oba ova autora dele isti stav o ratu kao najvećoj tragediji svog vremena i događaju koji je presudno oblikovao njihovu „izgubljenu generaciju“ i sve one koji su imali tu nesreću da uzmu učešća u njemu. Obojica takođe kasnije govore o iskustvu Galicije, odnosno Italije, kao trenucima koji su obeležili njihovu mladost i usmerili njihovo kasnije pisanje na opisivanje

Miloš Crnjanski

Ernest Hemingway

onoga kroz šta su prošli, videli i doživeli. Njihova proza nosi nedvosmislene aluzije na ratno vreme, ali i jednu snažnu antiratnu poruku koja se nameće iz drugog plana svih njihovih dela, i može se govoriti o jednom zajedničkom posmatranju sveta koji je prošao kroz tragediju i sada pokušava da ponudi smisao novom vremenu i stvori celinu od preostalih krhotina. Posmatrana zajedno, proza ova dva autora najviše tematizuje pojedinca, mladića koji je bio u ratu i uspeo da se vrati iz njega, te sada pokušava da se navikne na poratni život, tražeći način da izbriše sećanja iz rata i uspostavi novi odnos sa porodicom i okolinom. Protagonisti Crnjanskog i Hemingveja najčešće se ostvaruju na nivou alter-ega samih autora, a oni kroz njih mogu da slobodnije, smelije, preciznije i oštire govore o ratu i njegovim užasima. Njihova proza je popularna i ceo vek nakon što je nastala, a tajna takve recepcije je u želji da se ratna stvarnost dočara na nov, uzbudljiv, potentan, snažan, književno relevantan, ali i dalje intiman način koji kombinuje nove prozne tehnike sa autobiografskim diskursom. Kada se postave u okvir komparativne analize, njihovi romani i kratka proza postaju bliži nego ikad.

Izgubljeni mladići

Povratak iz rata je, kako je to opisao Crnjanski, „najtužniji doživljaj čoveka“, a jasno je da je proces privikavanja na posleratnu stvarnost još tužniji i teži, naročito za mladiće koji su bili aktivni učesnici rata i izbegli sopstvenu smrt. Vrativši se sa fronta u prostor koji su nekada smatrali domom, oba pisca pokušali su da istovremeno smire svoje ratom uzdrmane svesti, racionalizuju događaje kroz koje su prošli, da pronađu način da ih

predstave u književno relevantnim formama koje bi širem čitalaštvu predstavile njihova sećanja na rat.

Znajući koliko se posleratni svet Srbije i SAD-a razlikovao na svaki mogući način – od odnosa civilnog stanovništva prema ratu, preko tretmana ratnih veteranâ, sve do ekonomsko-političke situacije – može da začudi koliko se sličnosti pronalazi u tematizaciji rata u prozni ovih pisaca. Tako se, na primer, Hemingvej odlučuje da svoja ratna sećanja prvo predstavi u pjesničkoj, pa pripovednoj, i na kraju romanesknoj formi, stvarajući nekoliko junaka iza čijih maski se krije. Ti junaci su najčešće mladići koji su trenutno usred evropskih ratišta ili su se nedavno vratili sa njih, i koji se iznova uveravaju u blizinu smrti koja im neprestano preti. Međutim, njegova proza nije isključivo ratna – premda se odjeci ratnih sukoba osećaju u svakom njegovom naslovu – što se najbolje može videti na primeru zbirke „U naše vreme“. Pripovetke u njoj spajaju tri primarne tematske celine – rat, borbu bikova i vesti iz crne hronike – dokazujući da, iako se najviše usmerava na ključne delove života svojih junaka i presudne trenutke koji definišu njihovu stvarnost, rat nije jedini događaj koji privlači njegovu pažnju. Protagonisti ratnih pripovedaka i vinjeta, među kojima se izdvaja Nik Adams, Hemingvejev najuspeliji alter-ego i nosilac njegovih poetičkih osobina, često su uhvaćeni usred ratnog vihora i na sve moguće načine pokušavaju da prezive, sklapajući „poseban mir“ sa ratom ili obećavajući privrženost Bogu u slučaju da ih spasi.

Slično tome, i Crnjanski svoje prvo prozno delo, zbirku pripovedaka „Priče o muškom“, obrazuje u dva tematska ciklusa, „Iza vidovdanske zavese“ i „Mutni simvoli“. U prvom se nalaze tekstovi o poratnim doga-

đajima koji osvetljavaju sukobljeni identitet autora koji je svedočio neobičnom spoju na prostoru Vojvodine nakon 1918. godine, dok drugi ciklus prevazilazi precizne definicije vremena i prostora, te se radnja odvija u jednom specifičnom alegorijsko-simboličkom okviru čija se uteviljenost u aktuelnom trenutku autora otkriva tek prilikom drugog ili trećeg čitanja. Poredеći ironijsku distancu kojom Crnjanski pristupa poratnoj stvarnosti i ironijski otklon od ratnih događaja koje Hemingvej predstavlja u svojoj prozi, može se primetiti sličan poetički okvir i pristup proživljenim događajima koje oni opisuju.

Između iskustva i fikcije

Najsnažnija veza između ova dva autora ostvaruje se analizom autobiografskog diskursa i načinom na koji prilaze ovom izvoru inspiracije za svoju ratnu prozu. Crnjanski pretače svoje iskusvo u lik Petra Rajića, ali je jasno da „Dnevnik o Čarnojeviću”, uprkos snažnim vezama junaka i autora – istih su godina, preživeli rat, prošli kroz bolničko iskustvo, vraćaju se u isti kraj gde ih dočekuje ista vrsta ljudi, itd. – nije autobiografski roman, i pored toga što se u njegovom poližanrovskom obliku mogu pronaći i trgovci takvog pisanja. Takođe, i lik Čarnojevića može se smatrati ne samo dvojnikom Rajića – na isti način kao što se *doppelgänger* javlja u prozi Dostojevskog ili Poa – već donekle i projekcijom onoga što bi sam Crnjanski voleo da postane. Negde između ova dva lika, između zatvorenog sveta Vojvodine i otvorenog duha Sumatre, pronalazi se figura pisca koji je ovim dubletom junaka svoje iskustvo predočio u jedan od najuspelijih romana srpske književnosti.

**Oba ova autora dele isti stav
o ratu kao najvećoj tragediji
svog vremena i događaju koji
je presudno oblikovao njihovu
„izgubljenu generaciju“ i sve
one koji su imali tu nesreću da
uzmu učešća u njemu**

Sličnim postupkom i Hemingvej obrađuje svoja ratna sećanja, ali odlazi i korak dalje: događaje kojima nije prisustvovao opisuje na utemljen, dokumentovan i upečatljiv način, te je jasno da ni kod njega ne može biti reči o klasičnoj obradi autobiografskog materijala, već je u pitanju nešto drugo. Princip invencije iz iskustva, odnosno izmišljanja na osnovu stvarnosti, nameće se kao primarni poetički okvir njegove proze koji mu omogućava veću širinu nego memoarsko pisanje. Unoseći veliku dozu iskustva u romane „Sunce se ponovo rađa“ i „Zbogom oružje“, Hemingvej približava svoju prozu stvarnosti, ali je i dopunjuje pričama drugih učesnika rata i istorijskim činjenicama. Tako on kombinuje stvarnost i maštu u tekstu koji nadrasta i jedno i drugo, a njegova ratna dela su zbog toga i kvalitetom i zamahom iznad uobičajenih dela, kako fikcije, tako i autobiografske proze.

Ovaj poetički okvir primetan je i u korpusu kratke proze Crnjanskog i Hemingveja, a iako se njihove pripovetke retko analiziraju – što nije pokazatelj njihove neuspešnosti, već visokog kvaliteta romana – one kriju ključ za iščitavanje opusa ovih autora, naročito kada se radi o ratnoj prozi. Oba pisca često govore o učesnicima rata, ali ne na isti način. Pripovetke „Večeri dan“, „Apoteoza“, „Raj“, „Adam i Eva“ i „Moj prijatelj koji je prošao“, recimo, parodiraju poziciju jugoslovenske oslobođilačke vojske na koju se Crnjanski obrušio nakon što je odbila da ga primi u službu, a negativan tretman oficira se kontrastira sa inferiornim položajem običnog vojnika i civila, što kritiku vojske čini još snažnijom i upečatljivijom. Sa druge strane, Hemingvej u vinjetama, te pripovetkama „Sad ja ležem“, „Vojnikov dom“, „Velika reka sa dva srca“ i „Takov ti nikada nećeš biti“ piše pohvalno o vojsci, stvarajući ratne heroje i veterane koji se adaptiraju na posleratno građansko društvo, ali i opisujući stav mlađih vojnika prema nadređenima. Najzad, najviše intertekstualnih veza obrazuje se između pripovedaka „Ubice (groteska)“ i „U drugoj zemlji“ u kojima Crnjanski i Hemingvej tematizuju proces oporavka u ratnoj bolnici, formirajući tako junake koji kao da naseljavaju različite pojavnje oblike istog prostora.

„Sve generacije postaju zbog nečega izgubljene“

Govoreći o uticaju koji je Prvi svetski rat imao na Miloša Crnjanskog i Ernesta Hemingveja, jasna je, uprkos razlikama između njih, ideja o pripadanju istoj „izgubljenoj generaciji“. Ovaj termin obojica poznaju i koriste: Hemingvej u Pokretnom prazniku tvrdi da su sve generacije zbog nečega izgubljene, a Crnjanski u jednom intervjuu iz 1970. govori kako voli i žali tu generaciju koja jeste izgubljena, ali koja je učinila mnogo. I jedan i drugi se identificuju sa ovom formulacijom, a senka Prvog svetskog rata ih prati do smrti, pa oni nikada neće zaboraviti preživljene događaje. Ratne godine zauzimaju primarnu poziciju u njihovoј svesti, i oni provode naredne decenije, sve do dela „Preko reke i u šumu“ i „Kod Hiperborejaca“, ne bi li rastumačili kroz šta su prošli u ratu i zašto je upravo to najbitniji trenutak njihovih života.

LITERATURA:

- Baker, Carlos. *Hemingway: The Writer as Artist*. Princeton: Princeton University Press, 1956.
 Gordić, Vladislava. *Hemingvej: poetika kratke priče*. Novi Sad: Matica srpska, 2000.
 Ješić, Nedeljko. *Mladi Crnjanski*. Beograd: Narodna knjiga, 2004.
 Pantić, Mihajlo. *Modernističko pripovedanje*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999.
 Popović, Radovan. *Crnjanski: dokumentarna biografija*. Beograd: Prosveta, Gornji Milanovac: Dečje novine, 1993.
 Miloš Crnjanski. *Ispuniš sam svoju sudbinu*, priredio Zoran Avramović. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Srpska književna zadruga, Narodna knjiga, 1992.
 Fenton, Charles A. *The Apprenticeship of Ernest Hemingway: The Early Years*. New York: The Viking Press, 1954.
 Hemingvej, Ernest. *Pripovetke*, prevela Vera Ilić. Novi Sad: Matica srpska, 1975.
 Hemingvej, Ernest. *Zbogom oružje*, preveo Radojica V. Ćirović. Novi Sad: Matica srpska, 1979.
 Miloš Crnjanski. *Pripovedna proza: Priče o muškom, Pripovetke, Dnevnik o Čarnojeviću*, priredio Novica Petković. Lausanne: Editions L'Age d'Homme, Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Srpska književna zadruga, 1996.
 Young, Philip. *Ernest Hemingway*. New York: Rinehart & Co, 1952.

MOŽE LI KNJIGA DA SE ADAPTIRA ZA FILM?

SLIČICE ILI KARTICE

PIŠE: Tamara Babić

Bilo da se neko slaže da li knjiga treba da ostane unutar korica, a film da unosi svoje inovacije, ne možemo pobeći od činjenice da je ovo trend koji postoji i nastaviće da se usavršava. Ovaj fenomen treba posmatrati sa kulturološkog i istraživačkog gledišta, jer je nepresušan izvor inovacija i dokaza na koje sve načine književnost živi

Otkako postoji filmska industrija i potreba za velikim brojem različitih ideja, inspiracija se često traži u književnosti. Sve veći broj knjiga koje dobijaju svoje mesto na filmskom platnu počinju da liče na reklame za svoje adaptacije. Interesantne korice sada su zamenili filmski posteri i slike glavnih glumaca. Uspeh knjige prodaje bioskopske ulaznice, ali, i nakon uspešnog filma, ljudi kupuju knjigu, za koju upravo do te ekranizacije nisu znali da postoji. Lako trend ekranizacije knjiga nije novi – ranije su najpopularniji bili naslovi iz lektire koje su đaci gledali kako ne bi trošili raspust na čitanje knjiga – čini se kao da se uspeh knjige meri po tome da li će se i igrana verzija pojaviti ili ne.

Pri odluci da prenese knjigu na filmsko platno, ceo tim ljudi koji na njemu radi se susreće sa razlaganjem određenih segmenata knjige. Tema, sadržaj, kompleksnost izvedbe i broj likova su na vrhu ove liste, i iako se ovaj posao čini kao lak, sam proces zahteva detaljno planiranje. Tema knjige jeste nešto što se ne može promeniti, ili bar ne potpuno, i ona je prilično određena i već poznata. Pravi problem dolazi sa sadržajem knjige i biranjem isečaka koji će završiti kao deo projekta. Glavni delovi radnje moraju da budu uvršteni u minutažu, kako adaptacija ne bi prešla u interpretaciju, ali ono što je zanimljivo jeste proces odabira manje bitnih stvari bez kojih se može. Ovo je deo zbog kog čitaoci knjige zavole ili zamrže njenu adap-

Igra prijestolja (Game of Thrones), 2011.

taciju. Film prednjači u odnosu na knjigu jer se određeni delovi iz teksta mogu izbaciti i ostaviti publici da složi sliku. To se često postiže promenom glumca kako bi se pokazalo koliko je vremena prošlo od određene radnje, scenom koja poseduje više paralelnih radnji kako bi se uštedelo na trajanju, ili retrospekcijom kako bi se stvari otkrile na početku, tj. na kraju. Knjiga nema ovaj luksuz u tolikoj meri jer često preskakanje radnje ponekad ume da izazove neslaganje ili nejasnoće kod čitalaca. Knjiga ima luksuz da nam dopušta da sami izgradimo likove i zamislimo kako oni izgledaju, dok nam nakon filma, pojava određenog glumca ostaje vezana za lik. Interesantno je da se ljudi češće odlučuju za ovo iskustvo iz druge ruke i literarni tekst viđen kroz nečiju vizuru – likovi, prostori i sadržaj tako postaju nečija tuđa mašta koja se nameće kao jedino kritičko gledište teksta.

Prilikom čitanja knjige, svako od nas se pronađe u nekom liku ili situaciji, i upravo su ti delovi oni koje jedva čekamo da vidimo. Razočaranje koje nastane kada tokom odjavne špice shvatimo da su oni izbačeni iz filma prouzrokuje negativne kritike. To je loša strana, ali i cena koju svesno plaćamo odlukom da je lakše izdržati film nego pročitati knjigu. Ipak, postavlja se pitanje da li je zaista najveća pozitivna odlika ovog žanra to što približava književnost širokim narodnim masama i obrnuto. Sa druge strane, jedno je posvetiti knjizi nekoliko dana, ili čak meseci, i polako rastakati njene delove i upijati ponekad zgušnuta dešavanja, ali probajte zamisliti da svi ti delovi dobiju mesto u devedeset i više minuta filma. Ekonomičnost se ogleda u sposobnosti gledaoca da poveže određene delove sa onima

Gospodar prstenova (The Lord of The Rings), 2001 – 2003.

koji nisu predstavljeni u filmu i ta ušteda vremena dozvoljava detaljniji razvoj radnje. Problem sa likovima je nalik tome – tokom čitanja, svaki lik dobija lice, pokrete, glas i karakter čega su svesni i ljudi koji vrše kasting. Dešavalo se da glumci odustanu od snimanja filma ili serije zbog negativnih komentara na vest da upravo oni treba da predstave lik koji su čitaoci zamislili drugačije. Pritisak uloge je sprečio glumce da se odvaže na neki projekat koji je mogao da im bude najsvetlijia tačka karijere.

Kada je izšla prva sezona serije *Igra prestola*, mali broj fanova koji su bili oduševljeni kompletnim radom na ovom ostvarenju su znali da je ona rađena po knjizi napisanoj čak dvadeset godina pre svog debija na malim ekranimi

Kokoška ili jaje?

Kada je izšla prva sezona serije *Igra prestola*, mali broj fanova koji su bili oduševljeni kompletnim radom na ovom ostvarenju su znali da je ona rađena po knjizi napisanoj čak dvadeset godina pre svog debija na malim ekranimi. Do tada ne baš popularna knjiga i njen stvaralac Džordž R. R.

Martin su uživali hvalospeve jedino fanova naučne fantastike koji su bili upućeni u rad ovog autora. Uskoro je nastala potražnja za knjigama serijala, štampala su se nova izdanja i svi su iščekivali svaku narednu sezonu sa nestripljenjem. Stvaraoci serije su se odlučili da idu putem koji je ovo ostvarenje izdvojio od ostalih ekranizacija. Jednostavna odluka da se serija razlikuje od knjige je bila pun pogodak jer нико nije mogao da prepostavi neke od obrta. Ovaj postupak je uneo dozu iznenadenja i novine u nešto što je bilo poznato onima koji su procitali knjige ili njihov sinopsis. Dvo-smernost popularizacije se ogledala i u porastu kupovine knjiga iz serijala, štampanje dodatnog materijala i propratnog reklamnog sadržaja. Ovo je možda i savršen primer raznolikosti puteva koji režiseri i scenaristi, mada retko, biraju, i samim tim stvaraju veće interesovanje za misteriju. Uspeh dobre filmske adaptacije jeste da kroz vizuelni medij predstavi ono što knjiga nije mogla ili nije uspela da oslika. Naravno, zbog medija koji ima više aspekata, film je u prednosti nad knjigom, mada bi se verni poštovaci jednog i drugog nerado složili da je bolje odlučiti se za jednu varijantu i ostati uskraćen za drugu. Jednostavno, postoje ljudi kojima je lakše da razumeju radnju umesto da neprestano okreću stranice i pokušavaju da se prisete događaja i likova. Ljudski mozak bolje funkcioniše sa slikama i upravo spajanje likova sa glumcima je ono što im olakšava bolje praćenje radnje.

Intertekstualnost – stvarnost ili mit

Pođimo od prepostavke da scenaristi zaista uđu u tekst knjige i pokušaju da ostanu verodostojni svim intertekstualnim vezama i onome što se nalazi između redova. Ipak, ovo je redak slučaj jer je lakše ići putem kojim se češće ide, a to je pojednostavljinjanje teksta kako bi bio vrckaviji, intrigantniji i jednostavno zvučao zanimljivije. Upravo je ovo razlog koji većina

Dnevnik Bridget Jones (Bridget Jones's Diary), 2001.

autora navodi prilikom odbijanja adaptacije svojih dela. Literatura izlazi iz svojih granica i postaje deo popularne kulture koja joj pruža mogućnost razigranosti izraza. Pravo pitanje je gde počinje film, a gde se završava knjiga? Svaki film je adaptacija nekog teksta, bio on literarnog predloška ili ne, i predstavlja novo viđenje nečega što se konstantno unapređuje. Scenario tako predstavlja metateks koji korespondira sa izvornim tekstrom, ne citirajući ga direktno, i može se reći da ga parafrazira i poziva na poznato. Dovoljno je da se u određenoj situaciji, čak i u vitalnim delovima knjige, prilikom prenošenja na platno, naglasi drugi lik, da kamera uhvati neki pogled, mimiku ili otkriće koje u knjizi dolazi tek kasnije, čime se celokupan tok radnje menja. Ono u čemu film prednjači nad knjigom jeste upravo bogatstvo u pokretu, suptilnom i nesvesnom reakcijom glumaca i muzikom koja dodatno pojačava svako iskustvo. Dihotomija teksta koji ne izlazi van korica i onog koji omogućava razigranost, daje određene prednosti i jednoj i drugoj strani. Iako se pasivna struktura književnog dela čini kao slabiji protivnik, vizuelni kontekst ne mora da znači i kvalitetniji proizvod. Ukoliko izostane veliki broj intertekstualnih referenci, pitanje je da li će publika film posmatrati kao adaptaciju ili samo kao nešto što se naslanja na temu kojom se bavi knjiga. Ovde se mogu uvesti termini kao što su transformacija i imitacija, gde prvi označava zadržavanje većih delova priče, a drugi samo pozajmljuje njene najbolje ideje. Prenošenje entiteta u novu sredinu tako dobija nekoliko puteva i uvek je prva stvar koja se primeti i upoređuje sa izvornim originalom.

Chick flick kao nepresušna inspiracija

Nepresušni izvor inspiracije su romantične komedije i ljubavni filmovi koji su doveli pisce do te granice da većina počinje da piše romane sa premisom da će jednog dana doživeti i debi na filmskom platnu. Kako

Dnevnik Bridžit Džons, Seks i grad ili Đavo nosi Pradu
imaju određene odlike
koje ih čine prijemčivim ženskom polu: problematični odnosi sa muškarcima,
težak pronalazak idealnog partnera, odnosi među prijateljicama, potraga i problemi na poslu, te preskupe modne kombinacije

je recept za ovaj žanr već dobro poznat, nije ni čudo što se čitanjem ovih romana, već unapred može videti koji od njih imaju dramatične situacije koje liče na scene iz filmova i sadržaja taman toliko da popune minutažu. Najpoznatiji u ovoj kategoriji – *Dnevnik Bridžit Džons, Seks i grad ili Đavo nosi Pradu* – imaju određene odlike koje ih čine prijemčivim ženskom polu: problematični odnosi sa muškarcima, težak pronalazak idealnog partnera, odnosi među prijateljicama, potraga i problemi na poslu, te ono što odnosi najveći deo budžeta – preskupe modne kombinacije koje postaju hit sezone. Najveća prednost ovog žanra je u marketinškim kampanjama koje se vode kako bi se promovisali prvo film, a zatim i knjiga. Često se premijere ovih filmova organizuju za Dan zaljubljenih ili pred novogodišnje praznike,

što samo pokazuje koliko ovaj žanr izlazi iz okvira književnosti, poviňuje se masovnim medijima i potrošačima pre no što se ukorenju u svom izvornom obliku – knjizi. Korice ovih izdanja prednjače u povezanosti dva medija pa tako poseti za film krase i korice knjige. Ova odluka dodatno pokazuje koliko je bitnije da proizvod dođe do publike, u kom god obliku se on nalazio, i ostvari finansijsku dobit.

Svako ko je fan Marvelovih stripova će otici u bioskop da pogleda svaki nastavak, ili novi film, o omiljenom super-heroju. Upravo je to ono na šta režiser računa i razlog zašto su pojedini filmovi dobili nastavke koji nikada nisu trebali biti snimljeni

Tinejdž serijali

Hari Poter, Vampirski dnevnići, Igre gladi i Gospodar prstenova postigli su jedan sasvim novi nivo povezanosti knjige i filmova. Franšize koje su planetarno popularne godinama nakon što se poslednja klapa spustila i poslednja knjiga došla u knjižare, neobjasnjivo brzo su pronašle put do publike – kako čitalačke, tako i filmske. Filmovi o Hariju Poteru, na primer, savršen su primer za detaljnije razmatranje kako bi pokazao savršeno isplaniran stvaralački proces. Ovaj serijal je i dan-danas odlika jedne generacije, nastavljajući i dalje da bude lektira, i književna i filmska, za sve one koji se približe godinama glavnih likova. Sam glavni lik, kao i centralni junaci, više su no adekvatni primeri tinejdžera sa kojima se njihovi vršnjaci poistovećuju. Dodaci magije i fantastike došli su u pravo vreme kada je ovaj žanr počeo da cveta i biva popularan među mlađom publikom. Iako književni predložak dolazi iz korpusa savremene britanske književnosti, i nije deo masovne produkcije tinejdž serijala sa američkog tržišta, on jeste bio popularan, ali nije doneo zaradu kao filmovi. Kada se tome dodaju dramatične scene akcija koje izazivaju nalet adrenalina, dobija se pravi holivudski recept za uspeh. Knjiga je poprimila dodatnu dozu misterije sa sagom o autorki i skrivanju pod inicijalima, ali marketinški sadržaj knjige nije bio toliko zastupljen dok na scenu nisu došli proizvodi sa likovima glavnih glumaca. Čini se kao da nije dovoljno da svaku adaptaciju prati kritika publike koja odlučuje da li će ona biti uspešna ili ne; marketinški deo je neizbežan i zapravo predstavlja merilo uspeha.

Večita borba sa negativcima

Neki od primera ekrанизacija koji su nepresušna inspiracija su svakačko tajni agenti i policijski inspektorji čija borba sa kriminalcima može da preživi godine i likove. Serijal filmova o Džejmsu Bondu je dokaz da jedan

glumac ne mora uvek iznova da predstavlja književni lik već svakim novim ostvarenjem dobija neku novinu. Epitet agenta 007 i onaj još veći, Bon-dove devojke, postali su sinonim za određene glumce. Pored ovog, dela Agate Kristi i Artura Konana Dojla i dan-danas dobijaju svoje nastavke, i i dalje zapanjuju ljudi čak i pored dobro poznate radnje. Recept za uspeh je u misteriji oko koje se vrti ceo tekst – glavni junak rešava misteriju koja gledaoca/čitaoca drži napetim tokom gledanja/čitanja. Uz to, uvek postoji ljubavna priča, koja se često vrti oko neke sprečenosti da se ista ostvari. Ipak, ova dela i dalje dobijaju svoje filmske verzije i nastavljaju da se snimaju novi nastavci. Zanimljiv je ceo fenomen oko jednog lika (Džejms Bond, Herkul Poaro i Šerlok Holms) koji kao da je gotovo stvaran i privlači publiku svojom prisutnošću, iako u prvom redu стоји misterija izgrađena oko samog lika.

Kritika kao nož sa dve oštice

Svako ko je fan Marvelovih stripova će otici u bioskop da pogleda svaki nastavak, ili novi film, o omiljenom super-heroju. Upravo je to ono na šta režiser računa i razlog zašto su pojedini filmovi dobili nastavke koji nikada nisu trebali biti snimljeni. Iako se baza vernih fanova koji će pohrliti ka biletarnicama kako bi pogledali najnovije avanture omiljenih likova odlična stvar za filmske stvaraocu, ovo može doći i kao najgora reklama za adaptaciju. Upravo će najveći fanovi biti i najžešći kritičari. Od ubačenih/izbačenih scena do detaljnog pročešljavanja svakog glumca ponaosob, nekome ko je zaista prošao kroz sve nivoje izvornog teksta biće teško da prihvati sve promene. Film *Iskupljenje* (*Atonement*) je, recimo, totalno promenio percepciju britanske kinematografije u svetu. Britance su često nazivali dokumentaristima i njihovu kinematografiju smatrali za ne baš sjajnu, iako postoji veliki broj odličnih ostvarenja. Taj Makjuanov roman je bio popularan i očekivala se njegova filmska adaptacija, ali veliki broj gledalaca koje je film oduševio nisu znali da je snimljen po knjizi. Sam autor je učestvovao u stvaranju filma i naglasio značaj kako dobre glumačke ekipe i izmena koje su bile preko potrebne, tako i prelepih pejzaža koji su bili savršena dopuna tekstu. Paratekst nastao za potrebe filma poseduje odlike koje ovaj film i knjigu svrstavaju u kategoriju uspešnih adaptacija, sa nagnaskom na činjenici da je filmski scenario prvi susret većine gledalaca sa Makjanovim radom. Može se reći da je, ako izuzmemo činjenicu da ljudi koji ne čitaju knjige bivaju oduševljeni upravo ovakvim ostvarenjima, ovo je jedan od najboljih razloga zašto ovakve stvari treba raditi i podržavati. Ovo se, pak, može smatrati kao prednost u odnosu na one tekstove poznate publici. Lakše je raditi sa nepoznatim, ili manje poznatim činjenicama i izbegavati detaljniju analizu teksta kako bi se unosile novine jer ljudi znaju šta mogu očekivati.

Bilo da je knjiga "laka" ili "teška" za filmsku adaptaciju, teško je uraditi zaista dobar posao i odati počast autoru, publici i samoj knjizi, a pritom biti inovativan i uneti nešto svoje u ceo proces. Bilo da se neko slaže da li knjiga treba da ostane unutar korica, a film da unosi svoje inovacije, ne možemo pobediti od činjenice da je ovo trend koji postoji i nastaviće da se usavršava. Kao što se svi ostali mediji međusobno prožimaju i nadograđuju, slučaj preplitanja knjige i filma nije ništa drugačiji. Ovaj fenomen treba posmatrati sa kulturnoškog i istraživačkog gledišta jer je nepresušan izvor inovacija i dokaza na koje sve načine književnost živi.

**FRANKENŠTAJN, FEMINIZAM I BIOETIKA –
PRVIH DVESTA GODINA**

MODERNI PROMETEJ

PIŠE: Danilo Lučić

Frankenštajn ili moderni Prometej i danas, dve stotine godina od kada je prvi put objavljen (pod pseudonimom), budi religijske polemike, predmet je feminističkog kritičkog pristupa u književnosti, cenjen je kao utemeljivač jednog specifičnog žanra, a o tome u kojoj meri je postao opšte mesto u pop kulturi je suvišno govoriti

Meri Šeli, iz čijeg pera su potekli opisi čudovišnih uspeha i tragedija nesrećnog Viktora Frankenštajna, ne samo da je još uvek tinejdžerka kada počinje da piše svoje besmrtno delo, već u tom trenutku još uvek ne postoji reč „naučnik“, a ona je, svesno ili ne, duboko zagrebala temu bioetike, koja će se razviti tek u naše vreme. *Frankenštajn ili moderni Prometej i danas, dve stotine godina od kada je prvi put objavljen (pod pseudonimom), budi religijske polemike, predmet je feminističkog kritičkog pristupa u književnosti, cenjen je kao utemeljivač jednog specifičnog žanra, a o tome u kojoj meri je postao opšte mesto u pop kulturi je suvišno govoriti.*¹ Dešifrovanje ovog fenomena počinje sudbinom devojke specifičnog porekla i odgoja, koja se tokom karijere morala dokazivati kao pisac, a pred društvom kao žena, supruga i majka.

Pre Frankenštajna

Meri Šeli je bila drugo dete Meri Vulstonkraft, proto-feministkinje, koja se u svoje vreme zalagala za obavezno obrazovanje žena, brak nazivala „le-

Mary Wollstonecraft Shelley

galnom prostitucijom“ i ostala upamćena po svom traktatu *Odbrana prava žene* iz 1792. Otac joj je bio Vilijem Godvin, radikalni filozof, jedan od pionira anarhizma, žustri kritičar aristokratije i privilegovanih klasa, poznat po svom trotomnom, volterovskom prosvjetiteljskom romanu *Avanturama Kaleb-a Viliamsa*. Šeli je bila, dakle, ne samo dete veoma progresivnih mislilaca, već i veoma produktivnih pisaca, takođeći „jedna od najznačajnijih književnih naslednica u Engleskoj“. ² Šta su drugo ove predispozicije mogle proizvesti, osim jedne buntovne žene, spremne da živi svoj život isključivo onako kako ona smatra za shodno, sa glavom punom izrazito neobičnih i originalnih književnih ideja, za čije će objavljivanje biti potrebna i doza smelosti.

Sa svega šesnaest godina se zaljubljuje u Persija Biša Šelija, poznatog pesnika koji će zbog nje ostaviti svoju tadašnju suprugu Hariat Vesbruk. Persi i Meri će, slično junacima literature koja je bila formativna za njihovu generaciju, ostaviti sve za sobom i upustiti se u romantični samoprogon po Evropi. Godine 1816, posećuju Švajcarsku, gde se susreću sa Persijevim prijateljem Lordom Bajronom. Njihovo druženje će se odvijati u idiličnom pejzažu oko vile na obali jezera Ženeva. Tokom olujnih noći koje su ih prisilile na duge razgovore kraj vatre javlja se ideja o takmičenju u pisanju najstrašnije priče sa duhovima. Detalje tog nadmetanja Meri Šeli će izneti u predgovoru za reizdanje *Frankenštajna* iz 1831, gde će po prvi put biti potpisana kao autorka. I dok su Persi, Bajron i doktor Džon Vilijam Polidori, pisac prvog književnog dela sa vampirskom tematikom koji je začeto upravo te večeri, relativno brzo ispisali svoje radove, Meri Šeli će se nekoliko nedelja boriti sa svojom idejom za priču o čoveku koji uspeva da ovlada moćima davanja života. U pomenu-

¹ Samo ove godine je snimljeno već desetak serija, bioskopskih i TV filmova koji se na ovaj ili onaj način naslanjavaju na narativ o Frankenštajnu.

²<http://www.matica.hr/kolo/289/hororova-blizanka-cudovisna-eva-spisateljice-mary-shelley-20000/>

tom predgovoru, ona ističe kako joj je san pružio proviđenje: „Videla sam zatvorenih očiju, ali tananom mentalnom vidovitošću – bledog studenta bezbožnih nauka, kako kleći pored stvari koju je sastavio. Videla sam groznu prikazu ispruženog čoveka, koja zatim, kao pod dejstvom neke moćne mašine, pokazuje znakove života i miče se teškim, poluživim pokretom.“³ Međutim, pomalo je čudno njeno odricanje svesnog koncipiranja motiva i fabule svog romana, koje je navodno prepustila grozomornosti nekontrolisanog snoviđenja. Na jednom mestu u predgovoru ona se neubedljivo čudi kako je jednoj mladoj devojci moglo tako nešto da padne na pamet.

**Meri Šeli je bila drugo dete
Meri Vulstonkraft, proto-feministkinje, koja se u svoje vreme zalagala za obavezno obrazovanje žena, brak nazivala „legalnom prostitucijom“ i ostala upamćena po svom traktatu *Odbrana prava žene* iz 1792.**

Vreme u kojem Meri Šeli stvara obeleženo je intenzivnim proučavanjem elektriciteta na mrtvom tkivu. Luiđ Galvani će tokom 80ih i 90ih godina XVIII veka na univerzitetu u Bolonji sprovesti čitav niz istraživanja u vezi sa ovim teorijama. Najpoznatiji njegov eksperiment je puštanje struje kroz amputirane donje ekstremitete žabe, koja je uspevala da izazove kontrakcije mišića mrtve životinje. Od njegovog prezimena nastaje termin *galvanizacija*. Njegov rođak i nastavljač naučnog rada Đovani Aldini početkom XIX veka u eksperimentima sa galvanizacijom počinje da koristi ljudske leševe. U najpoznatijem od ovih opita, 1803. godine, na telu jednog pogubljenog zatvorenika, on je uspeo da izazove snažne konvulzije mrtvačevih ruku i nogu, grimase, čak i otvaranje očiju. Svakako, bez konkretnih dokaza da je Meri Šeli imala uvid u izveštaje sa ovih eksperimenata, koji su u to vreme bili jedna od glavnih tema evropske stručne, ali i laičke javnosti, ne možemo sa sigurnošću napraviti paralelu na koju ciljamo.

Još je teže povući paralelu između Viktora Frankenštajna i legendi u vezi sa eksperimentisanjem nemačkog teologa, alhemičara i fizičara Johana Konrada Dipela. Dipel (1673 – 1734) je, smatralo se, bio izrazito kontroverzna figura: brilljantan student, utamničen zbog propovedanja jeresi, učesnik duela u kojem je ubio svog protivnika, samoproklamovani čitač sudbine sa dlana i alhemičar. Tokom pokušaja otkrivanja formule za eliksir večnog života, legenda kaže da je Dipel počeo da otkopava leševe u okolini dvorca u kojem je živeo, ne bi li ih koristio za svoje oglede. Zaduživši se kod mecenata

Mary Wollstonecraft

kojima je obećao formulu za stvaranje zlata, još jedan nedosegnuti vrhunac alhemičarske pseudonauke, Dipel biva prinuđen da pobegne u Berlin, gde će nastaviti sa opskurnim eksperimentima. Pa ipak, proučavaoci Frankenštajna i danas traže konkretnije dokaze o direktnoj vezi između legenda vezanih sa mlađog naučnika i koncepcije lika Viktora Frankenštajna. Neki ove teze nazi-vaju teorijom zavere. Mada, one ne deluju toliko neosnovano, kada se uzme u obzir činjenica da zdanje u kojem je Dipel živeo, a pored kojeg su tokom plovidbe Rajnom Meri i njena polusestra Kler Klermont prošle 2. septembra 1814. godine nosi ime – dvorac Frankenštajn. (Meri je tvrdila da je Viktorovo prezime izmisnila).

Frankenštajn, postanje

Nakon dve godine pisanja, početkom leta 1817, Meri Šeli će okončati rad na svom romanu i on će biti anonimno objavljen u januaru 1818. Sama struktura romana je kompleksna, ali besprekorno izvedena. Šeli se odlučila za epistolarnu formu prožetu koncentričnim narativnim nivoima sa epizoda-ma koje ilustruju egzistencijalne okolnosti junaka, društveno-političku klimu i muško-ženske odnose njihovog vremena.

Zbog predgovora koji je napisao, kao i zbog toga što je bio posvećen njegovom tastu, ali i duhovnom i intelektualnom uzoru Vilijamu Godvinu, prepostavljalo se da je autor Persi Šeli.

Meri Šeli je jedan od ključeva za tumačenje lika Viktora Frankenštajna

³ Meri Šeli (2017). *Frankenštajn – Moderni Prometej*. Prevela Slavka Stevović. Beograd: Vulkan: 10.

Boris Karloff u filmu *Frankenstein* (1931.)

ostavila već u samom podnaslovu „moderni Prometej“. Antički mit o titanu Prometeju ima dve verzije koje su nam ovde značajne. Prva je ona u kojoj Prometej stvara prvog čoveka od zemlje, tj. gline i vode. Taj mit postoji skoro u svim drevnim kulturama.⁴ Druga je ona u kojoj je Prometej takođe neko ko se o životu koji je stvorio brine, pa će od bogova sa Olimpa ukrasti vatru, tzv. „iskru života“, i pokloniti je čoveku. Nastavak grčke verzije mita uvodi Pandoru, prvu ženu koju su bogovi stvorili, a Zevs joj dao namenu da kazni ljudski rod zbog Prometejevog dobročinstva, tako što će među smrtnike doneti čup iz kojeg će izaći sva zla, bolesti i pošasti ovog sveta. Ali Pandora, čije ime može značiti i „ona koja je darovana“ i „ona koja daruje“, među ljudi donosi i znanje, što je jedna malo dalja paralela sa Evom. Ove dve teme – preuzimanje božanske moći stvaranja života kao zlokobnost znanja koje čoveku nije namenjeno – jesu centralne teme kojima se Meri Šeli bavi.

Setimo se: u ovom epistolarnom romanu, kapetan preookeanskog broda Robert Volton jednog dana na svoju palubu iz snega i leda izvlači polusmrnutog čoveka, koji će mu tokom dana usamljenosti i dosade, do detalja, „u pero“, ispriovedati kako je njegov najveći životni trijumf – davanje života truplu skloprenom od nekoliko leševa – postao uzrok njegove nezamislive tragedije. Važno je imati u vidu srž Frankenštajnove ambicije, koja ne počiva toliko u nameri da unapredi čovečanstvo, već je pre u pitanju jaka i slepa

želja da se bude obožavan:

*Novi rod blagosiljaće me kao svog tvorca i kao svoj izvor; mnoga srećna i divna stvorenja dugovaće svoj postanak meni. Nijedan otac ne može polagati prvo na zahvalnost svoga deteta kao što ću ja zasluzivati njihovu.*⁵

Stvorenje koje je oživeo, Frankenštajn je momentalno odbacio, zgađen i prestravljen proizvodom svog dugotrajnog, mukotrpнog i usamljeničkog naučnog rada. Ona tumačenja koja se u objašnjavanju Frankenštajnove propasti udaljavaju od njegovih prekoračenja propisanih religijskim normama upravo u ovom hladnokrvnom oglušavanju o obavezu staranja o biću koje je stvorio vide njegov pravi hibrис. Jer Prometej će ljude zbrinuti kradom vatre od bogova, Jehova će im stvoriti Eden i ceo svet podrediti njihovim potrebama i uživanju. Viktor će svog čoveka omrznuti.

Tu ćemo se neminovno zateći pred još jednim pitanjem koje ova knjiga otvara – šta nekoga, ili nešto, čini ljudskim bićem, koje može da preuzme prava i privilegije zagarantovane tim statusom? Gotički horor, čije je utemeljenje i popularizaciju Meri Šeli neprocenjivo potpomogla, književni je žanr koji se opsensivno bavi dualnošću čovekove prirode. Sa jedne strane tu je civilizovani, obrazovani čovek kulture, nauke i razuma, a sa druge njegov antipod, zver pod potpunom kontrolom strasti, koja uđovoljava svojim nehumanim nagonima i porivima. Devetnaesti vek dao je neke od nezaobilaznih klasika ovog žanra koji se bave upravo ovom temom. Recimo, Čudnovati slučaj doktora Džekila i mistera Hajda Roberta Luisa Stivensona iz 1883. i Bram Stokerov Drakula iz 1897.

Važna književna paralela odnosi se svakako na Miltonov *Izgubljeni raj*, što je bila lektira stvorenja iz romana, ali takođe i štivo kome su roditelji Meri Šeli posvetili dosta negativne kritike. Frankenštajn se stoga smatra jednim pokušajem prevratničkog čitanja Miltonovog dela, u kojem podrazumevani poredak ženske-infernalne prirode, potčinjene muškoj-božanskoj biva izvrnut u svoju suprotnost. Potvrdu tezi da Šeli želi polemički da komunicira sa Miltonovim delom možemo naći i u epigrafu koji otvara *Frankenštajna*, a koji je preuzet upravo iz *Izgubljenog raja*:

*Jesam li tražio od tebe, stvoritelju, od gline
da me načiniš čovekom? Jesam li ti tražio
iz tame da me uzdignes?*⁶

Stoga Sandra Gilbert i Suzan Gubar s pravom zaključuju da „parodiranjem *Izgubljenog raja*, koje je možda započelo kao tajni, jedva svjesni pokušaj subverzije Miltona, Shelleyjeva na koncu također priča središnju priču *Izgubljenog raja*, priču o tome (...) [kakav ćejad nesuzdržljivost Eve / baciti na ljudski rod]“.⁷ Njih dve smatraju da postoji nekakva višeslojnost u karakterizaciji Viktora Frankenštajna, usled čega je on u konstantnoj metamorfozi između Boga, Sotone, Adam i Eve.

Čega to u Frankenštajnu nema?

Jedan moj blizak prijatelj godinama je pohađao psihoterapeutske seanse zasnovane na tumačenju snova. Jednom prilikom, analiziran je njegov san

⁴ U sumerskoj je to Enki, u egipatskoj Hnum, u indijskom Parvati, u kineskoj Nüwa. Svi ti mitovi svoje mesto su našli u judeo-hrišćanstvu, gde je Bog Adama, prvobitnog čoveka, stvorio iz prašine, udahnuvši mu život kroz nozdre.

⁵ Meri Šeli (2017). *Frankenštajn – Moderni Prometej*. Prevela Slavka Stevović. Beograd: Vulkan: 65.

⁶ “Did I request thee, Maker, from my clay / To mould me man? Did I solicit thee / From darkness to promote me?”

⁷ <http://www.matica.hr/kolo/289/hororova-blizanka-cudovisna-eva-spisateljice-mary-shelley-20000/>

u kojem se on obreo u potpuno roze svetu, naizgled ispunjenom svim bićima i predmetima koji postoje i u realnosti. Ali kada ga je psihoterapeut upitao čega u tom snu nije bilo, odgovor je momentalno dao nedvosmisleno razrešenje simbolike sna – u njemu, naime, nije bilo žena.

**Tokom olujnih noći javlja
se ideja o takmičenju u
pisanju najstrašnije priče
sa duhovima. Detalje tog
nadmetanja Meri Šeli
s Persijem, Bajronom
i Polidorom će izneti u
predgovoru za reizdanje
Frankenštajna iz 1831, gde
će po prvi put biti potpisana
kao autorka**

Mary Wollstonecraft Shelley

Kod Meri Šeli feministička perspektiva u kritici problematizuje položaj i funkciju žena u romanu, u vezi sa čim postoje dve suprotstavljene škole mišljenja. Sa jedne strane, neke kritičarke ukazuju da *Frankenštajn* ne nudi niti jedan emancipovan, jak, autonoman ženski lik. Svi ženski likovi u romanu, odreda sporedni, kao da samo treba da ispune funkciju emotivnih objekata muških junaka, čekajući pasivno svoj red da postanu žrtve Frankenštajnovog stvorenja, koje ih ubija u svom mahnitom osvetničkom pohodu protiv sveta i svog tvorca. Takva pozicija smerne, strpljive žene fokusirane samo na emotivno zbrinjavanje izabranika svog srca proističe iz viktorijanske koncepcije ženske vrline. Kako Meri Puvi piše u svom poznatom delu *The Proper Lady and the Woman Writer*, Meri Šeli je ipak bila u određenoj meri "proizvod engleskog društva XVIII i XIX veka" u kojem je dominiralo "buržoasko društvo stvoreno i namenjeno muškarcima ... gde je svaka žena definisana prema njenom odnosu prema muškarcu i samoj seksualnosti".⁸ Svet *Frankenštajna* je pravi muški, patrijarhalni svet u kojem su događaji motivisani isključivo interakcijom muških junaka, a narativ teče samo u skladu sa njihovim ambicijama i potrebama.

Ženski likovi bespomoćno obitavaju na obodima fabule, gde se upotrebljavaju isključivo za ilustraciju motiva neostvarene ljubavi i mrtve drage.

Neke druge feminističke kritičarke osnov za osporavanje vide i u autorkinoj biografiji. Naime, realizacija ljubavi sa Persijem Šelijem podrazumevala je odvajanje muža i oca od njegove porodice, što će konsekventno dovesti do samoubistva samohrane majke Šelijevog prvog deteta. Meri Vulstonkraft Godvin će potom insistirati da se nakon tog samoubistva ceremonija venčanja održi što je pre moguće, uprkos tome što se njen partner tome protivio

ideološki. Ona će brže-bolje odbaciti svoja prezimena i uzeti muževljevo, za razliku od njene majke. Dalje, Meri Šeli je nominalno zagovarala slobodnu ljubav, poligamiju i istopolne veze, ali u svojoj sopstvenoj nije blagonaklonogledala na takve pojave, i bilo joj je mrsko što je Persi Šeli tu slobodnu ljubav upražnjavao. Iako je kršila društvene norme i odbijala da poštuje pravila sredine iz koje je potekla, ipak je imala potrebu da udalji svoju polu-sestru od njenog vanbračnog, nezakonitog deteta. Ali, daje li nam ovaj pozitivistički pristup dovoljno materijala za odgovor na pitanje da li su Meri Šeli i njen roman feministički?

Ovde se sada javlja druga struja feminističke kritike, koja u vezi sa istim stvarima postavlja drugačiju perspektivu: da li je zapravo autorka *Frankenštajna* subverzivno oblikovala svoje ženske likove prema kalupu viktorijanskog ideal-a dobroćudne, odmerene, vedre, uravnotežene suprige, kako bi ispod toga dala oštru kritiku patrijarhalno ustrojenog engleskog društva? Vratimo se odsustvu žena iz sna mog prijatelja – ono čega u svetu romana o kojem govorimo nema, ili što uvek izmiče junacima, jeste upravo figura majke, sestre, ljubavnice, supruge... Kada žene nasilno i nepravedno nestanu sa pozornice, taj svet počinje da se urušava, po pravilu na glave muških likova. Ovo možemo tumačiti kao ne tako očigledan, ali krucijalni feministin doprinos stabilnosti društvenog poretku, koji svoju koherentnost nipošto ne duguje prepotentnom i slepo ambicioznom maskulinom principu, već upravo altruističkoj, empatičnoj i promišljenoj (ali ne intelektualistički hladnoj) figuri žena. Ne moramo se previše detaljno upustiti u tumačenje karaktera junaka da bismo primetili kako su autorkine simpatije nesumnjivo na strani njenih ženskih likova. Upravo stoga, svi muški likovi su temeljno uskraćeni za

⁸ Citirano prema: <http://knarf.english.upenn.edu/Articles/bennett.html>

moralnu vrlinu i altruizam, koji je dodeljen samo ženskim likovima. U njima se javlja usamljenost i potreba za tim vrlinama koje nemaju i čijeg su manjka svesni. Tako kapetan broda Robert Volton sva iskušenja na svom putu i zapajajuće doživljaje sa Frankenštajnom poverava isključivo svojoj sestri. Viktor veruje da ga iz stanja potpune samoizolacije i psihopatoloških zastranjenja može izvući jedino ljubav prema Elizabet, devojci koju je njegova porodica usvojila. A samo stvorenje, pateći u samoći (što je još jedan veliki i važan motiv ovog romana) moli svog tvorca da mu stvari ženu, na isti način i istog obličja kao što je njegovo. On to postavlja kao jedini preduslov za odustajanje od svog ubilačkog pohoda. Upravo zato, stvorenje svog mrskog stvaraca zauvek razdvaja od njemu bliskih žena, svestan da će tako najtemeljnije dislocirati karijatide Viktorovog duhovnog i emotivnog spokoja. Ostavši na kraju bez ikakvih izvora brižnih, empatičnih figura, tvorac i njegovo stvorenje se upuštaju u defetističku, beskrajnu igru mačke i miša koja se u svom finalu odigrava u nepreglednim, smrznutim pustošima Severnog pola. U tome možemo videti paralelu između spolašnjeg okruženja i unutrašnjeg pejzaža njihovog devastiranog psihičkog stanja.

**Frankenštajn se smatra
jednim pokušajem
prevratničkog čitanja
Miltonovog dela, u kojem
podrazumevani poredak
ženske-infernalne prirode,
potčinjene muškoj-božanskoj
biva izvrnut u svoju
suprotnost**

Frankenštajn i stvorenje dele još jednu zajedničku karakteristiku – oba su lišeni materinske ljubavi i nege. Viktor je bez majke ostao sa sedamnaest godina, a biće koje je stvorio poslužilo je upravo kao dokaz da život može biti i *bezmateran*. Međutim, kompleks siročeta kao da progoni obojicu, do te mere da se Frankenštajn jedne noći budi užasnut košmarom u kojem u naruču drži mrtvo telo svoje ljubavi Elizabet, za koje mu se zatim učini da je leš njegove majke.⁹ Debora Linds Vilijams upravo u prenebregavanju funkcije materinstva vidi usud koji je naš pronalazač sam prizvao, a što upravo predstavlja još jedno mesto koje potencijalno dokazuje autorkinu feminističku perspektivu: "Feministička politika romana Meri Šeli postoji u kritikovanju Frankenštajnove odluke da stvari maskulini oblik reprodukcije: on stvara muško stvorenje, stvara i onda uništava i žensko stvorenje. Upravo

u tom odsustvu (uzora, prim. aut.) stvara se čudovišnost koja će na kraju uništiti i samog Frankenštajna."¹⁰ Viktorova odluka da poništi usmeni dogovor o stvaranju ženske verzije njegovog stvorenja je momenat koji jasno ukazuje na mizoginu crtu njegovog karaktera. Uništavanje novog tela koje stvorenju treba da bude doživotna saputnica u potpunoj izolaciji motivisano je strahom da bi takav par mogao da ima porod koji bi potencijalno pretio da uništi ljudsku civilizaciju. Međutim, ono što je podjednako upadljivo jeste da ga je na ovu odluku naveo još jedan strah – strah od samodovoljnosti i emancipacije ženskog stvorenja:

*Žena može biti hiljadu puta pakosnija nego muškarac, pa uživati i u samom ubistvu i nesreći. On (stvorenje, prim. aut.) se zakleo da će se udaljiti od ljudi i povući u pustinju; ona pak, koja će po svoj prilici postati razumno stvorenje koje ume da misli i rasuđuje, može odbiti da se povinuje sporazumu koji je napravljen pre nego što je ona stvorena.*¹¹

Frankenštajn se dakle pribaja njenog samostalnog donošenje odluka, zbog kojih bi mogla da odbije maskulinu kontrolu, zagarantovanu neformalnim ugovorom između njega i stvorenja. To veoma očigledno potcrtava njegovu "patrijarhalnu potrebu da validira mušku superiornost nad ženama".¹²

Celokupno saosećanje koje u čitaocu može izazvati Frankenštajnova rođična tragedija bledi pred upornošću sa kojom odbija da svom stvorenju pruži minimum pažnje i uvažavanja, već mu jedino daruje svoj resantiman i prezir. S tim u vezi, očigledno je i izbegavanje bilo kakvog imenovanja stvorenja, koje od svog tvorca dobija jedino pejorativna označenja, poput "čudovišta" i "demona". Gilbert i Gubar u vezi sa ovim ukidanjem mogućnosti za onomastičku identifikaciju imaju veoma intrigantnu opservaciju, stavljenu u kontekst autorkine biografije: "No, možda se ipak Maryna svijest o važnosti zakonitih i nezakonitih imena ponajprije oblikovala spoznajom da je njezino vlastito ime — Mary Wollstonecraft Godwin — potpuno istovjetno s imenom majke koja je umrla donoseći je na svijet. S obzirom na to — možda je nagađala — da se njezina vlastita čudovišnost, ubojita nezakonitost sastoji u tome da je ona — poput stvorenja Victora Frankensteina — oživljeni mrtvac, neka vrsta galvaniziranog leša koji je ironično ustao iz onoga što je trebala biti 'kolijevka života'".¹³ Osim toga, feministička perspektiva deo svog tumačenja Frankenštajna bazira i na autorkinoj opsesivnoj sumnji da je njeeno telo nesposobno da bude upravo ta kolevka života. Materinstvo Meri Šeli je obeleženo preranom smrću njene i Persijeve dece, od kojih su neka živela svega nekoliko nedelja, kao njena prva čerka koja će preminuti neposredno pre nego što je započet rad na *Frankenštajnu*. Godine 1822. ona će skoro izgubiti život usled preobilnog krvarenja izazvanog spontanim pobačajem. Na osnovu njenih dnevničkih beležaka sa opisima snova u kojima ona sanja svoju pokojnu decu kao da su živa i zdrava, možemo reći da je opsesivnost Meri Šeli trudnoćom, materinstvom, porađanjem moglo donekle da utiče na odabir tematike u romanu, gde se upravo opisuje zaobilazan način stvaranja života, ali i motiv odsustva majke i stigme koju siročad zbog toga nose. Njena majka je umrla na porođaju, a i drugi likovi iz njenog romana su lišeni

⁹ Meri Šeli (2017). Frankenštajn – Moderni Prometej. Prevela Slavka Stevović. Beograd: Vulkan: 70.

¹⁰ <https://electrastreet.net/2014/11/monstrosity-and-feminism-in-frankenstein/>

¹¹ Meri Šeli (2017). Frankenštajn – Moderni Prometej. Prevela Slavka Stevović. Beograd: Vulkan: 199.

¹² <https://medium.com/@aylaoshea/the-fear-of-femaleness-how-frankenstein-acts-as-a-feminist-platform-bfd3dfdf5b02>

¹³ <http://www.matica.hr/kolo/289/hororova-blizanka-cudovisna-eva-spisateljice-mary-shelley-20000/>

figure majke u svom odrastanju, zaključno sa stvorenjem koje majku uopšte nema.

Zabuna da je Frankenštajn ime stvorenja, a ne njegovog tvorca verovatno potiče iz pop kulture, tačnije od naslova filma *Frankenštajnova mlađa Džejmsa Vejla* iz 1935. To podseća na običaj iz američke istorije u doba robovlasništva, kada su vlasnici robovima davali svoja prezimena, ne zbog pružanja bilo kakvog legitimitetata, već kao vlasničku oznaku. Istoričarka Džil Lepor ukazuje na postojanje svojevrsnog "robovskog narativa" u *Frankenštajnu*, te znanje koje stvorenje stiče čitajući knjige neumoljivo vode ka njegovoj želji da se obračuna sa silama koje o njegovom životu odlučuju mimo njega.¹⁴ Lepor s tim u vezu dovodi iskaze vođe abolicionističkog pokreta Frederika Daglasa, čije se ropstvo okončalo iste godine kada je *Frankenštajn* objavljen. I za Daglasa i za stvorenje put ka samospoznaji počinje tek sa ovladavanjem sposobnosti čitanja i pisanja. Lepor citira Daglasa koji kaže da, što je više čitao, više je postajao svestan svog neuglednog i bezizlaznog položaja, ali se i prezreće prema njegovim porobljivačima istovremeno uvećavalo. Stvorenje će u jednom trenutku naći Frankenštajnovu beležnicu, iz koje će uvideti u kojoj meri ga se njegov tvorac gnuša, što on doživljava kao ogromnu i ničim izazvanu nepravdu. "Upravo u ovom trenutku priča o stvorenju se transformiše iz autobiografije odojčeta u autobiografiju roba", zaključuje Lepor. S tim u vezi, zanimljiv je osvrt Džeka Stilgoa na podatak o tome kako je ova knjiga dobila upotrebnu vrednost, doduše izrazito negativnu, i sa druge strane Atlantskog okeana, u Sjedinjenim Državama. U jeku diskusija o ukidanju robovlasništva, brojni konzervativni političari krajem XIX veka Frankenštajna koriste kao alegoriju koja bi trebalo da abolicionistima pruži opominjuću viziju toga u kakva će se nekontrolisana čudovišta pretvoriti robovi ako jednom budu stekli slobodu.¹⁵ Korisno je pomenuti da su otac i majka Meri Šeli bili abolicionisti. Ona je isti stav delila i sa svojim mužem, pa su oboje odbijali da konzumiraju šećer, zbog nehumanog načina na koji je korišćena robovska snaga u njegovoj proizvodnji.¹⁶

Živio je!¹⁷ – I dalje

Optužbe na račun Viktora Frankenštajna mahom su neoborive. Egocentrični, bezosećajni i nehajni tvorac života uskratio je jedino biće, za koje bi trebalo da je direktno odgovoran, spoznaje šta su ljubav, pažnja, porodica. Njegovo tragično moralno prekoračenje zbog kojeg će nevini ljudi izgubiti živote jeste žudnja za nedozvoljenim znanjem, što je jedan od najsujetnijih hibrisa.

Međutim, Frankenštajnovu motivaciju možemo tumačiti iz drugog ugla ukoliko konsultujemo bioetiku. Ovo će posvedočiti kako je klasik Meri Šeli sposoban da komunicira sa nekim od ključnih tema našeg, savremenog doba. Jer, artificijelna poboljšanja i genetski inženjeringu su nepresušni predmet filozofskih debata, a mišljenja su podeljena. Majk Sandel¹⁸ u svom eseju

Slučaj protiv perfekcionizma kao da se nadovezuje na osudu koju Frankenštajn već trpi. Sandel smatra da je problem u vezi sa genetskim poboljšanjem "u prepotentnosti lukavih roditelja, u njihovoj želji da ovladaju misterijom rođenja (...) Obećanje o ovladavanju je pogrešno. Ono preti da izbriše naše poštovanje života kao dara." Pa ipak, spram ideja nekih drugih mislilaca iz oblasti bioetike, Sandel verovatno zvuči konzervativno. Džulijan Savulesku, koji Sandela citira u eseju *Genetske intervencije i etika poboljšanja ljudskih bića*, na istom mestu iznosi oprečne stavove: "U stvari, mi imamo istu onu vrstu obaveze koju imamo prema tome da lečimo i spremimo bolest. Ne samo da možemo da poboljšavamo, mi treba to da učinimo", pa nastavlja: "Onda kada nam tehnologija pruža moć da poboljšamo svoj i život svoje dece, ne učiniti to značilo bi biti odgovoran za posledice."¹⁹ Samo ču podsetiti da odgovor na pitanje da li je Frankenštajnov stvorenje unapređeno, poboljšano jeste apsolutno pozitivan. Ono je veće, jače, izdržljivije, otpornije na vremenske neprilike, sposobno da preživi na oskudnoj ishrani, a njegove su kognitivne sposobnosti veoma napredne. U svakom evolutivnom smislu, to "čudovište", kako ga tvorac naziva, naprednije je od njega i ostatka ljudskog roda. Osim što ono suočeno pada na ispit u etike. Ali čija je to krivica? Nije li opet sam tvorac, za razliku od boga ili prirode, nesmotreno i suočeno prepustio svoju kreaciju da ga oblikuju spoljašnje okolnosti o kojima ništa ne zna, a pogotovo kako da se u društvo uklopi i da mu ono ne nauđi. Stvorenje će stoga zavapiti:

*On (Adam, prim aut.) je bio stvoren božjim rukama kao savršeno biće, srećno i napredno, i njegov ga je tvorac čuvalo naročito brižljivo, bilo mu je dozvoljeno da razgovara sa višim bićima i da od njih stiče znanja, a ja sam bio nesrećan, bespomoćan i usamljen. (...) Bog je, iz sažaljenja, napravio čoveka lepim i privlačnim, po svojoj sopstvenoj slici, ali ja sam tvoja rđava kopija, još užasnija baš zbog te sličnosti. Sotona je imao svoje drugove, đavole, da mu se dive i da ga hrubre, a ja sam usamljen i omrznut!*²⁰

Ovaj odbačeni sin u početku je naivno znateljan i spreman da se zarad pažnje i društva potčini ljudima, ali prezir sa kojim je odbačen nakon svakog pokušaja kontakta od njega pravi satanolikog renegata. Bioetika, koja se bavi moralnim pitanjima budućnosti u kojoj ćemo pre ili kasnije živeti okruženi androidima, kiborzima i genetski poboljšanim ljudima, svesna je otpora tehnologiji koju će indukovati tehnofobija. Možemo na neki način reći da je i Prometeju za održanje ljudske rase koju je stvorio bilo neophodno da "doneše tehnologiju sa neba na zemlju. A ta tehnologija se zove vatra."²¹ Frankenštajnova tehnologija kojom je ovlađao navela ga je da za sebe uobičaji da je bog, ali njegov trijumf je ostao u mračnoj senci sebičnosti i histrioničnosti. Pitanja o koja se oglušava Viktor Frankenštajn jesu i te kako živa i aktuelna pitanja koja ćemo jednog dana morati urgentno da postavimo sami sebi – šta ako stvorimo nešto što nas (možda s pravom) neće voliti, i šta ako ne budemo mogli da shvatimo zašto nas ono ne voli?

¹⁴ <https://www.newyorker.com/contributors/jill-lepore>

¹⁵ <https://www.theguardian.com/science/political-science/2016/jun/16/what-frankenstein-means-now>

¹⁶ <https://www.newyorker.com/magazine/2018/02/12/the-strange-and-twisted-life-of-frankenstein>

¹⁷ U samom romanu ovaj trijumfalni usklik, naširoko prihvaćen u pop-kulturi, nigde ne postoji. On potiče iz filma *Frankenstein* 1931. Međutim, Viktor i njegovo stvorenje će se na velikom platnu zapravo prvi put pojaviti 1910. u petnaestominutnom filmu koji je napravio Tomas Edison.

¹⁸ Bavi se političkom filozofijom, a u administraciji Džordža V. Buša bio je član Predsedničkog saveta za bioetiku.

¹⁹ *Bioetika* (2012). Priredili Vojin Rakić, Ivan Mladenović i Rada Drezgić. Beograd: JP Službeni glasnik: 223. i 238.

²⁰ Meri Šeli (2017). *Frankenštajn – Moderni Prometej*. Prevela Slavka Stevović. Beograd: Vulkan: 158.

²¹ <https://electrastreet.net/2014/11/frankenstein-and-technophobia/shelley-20000/>

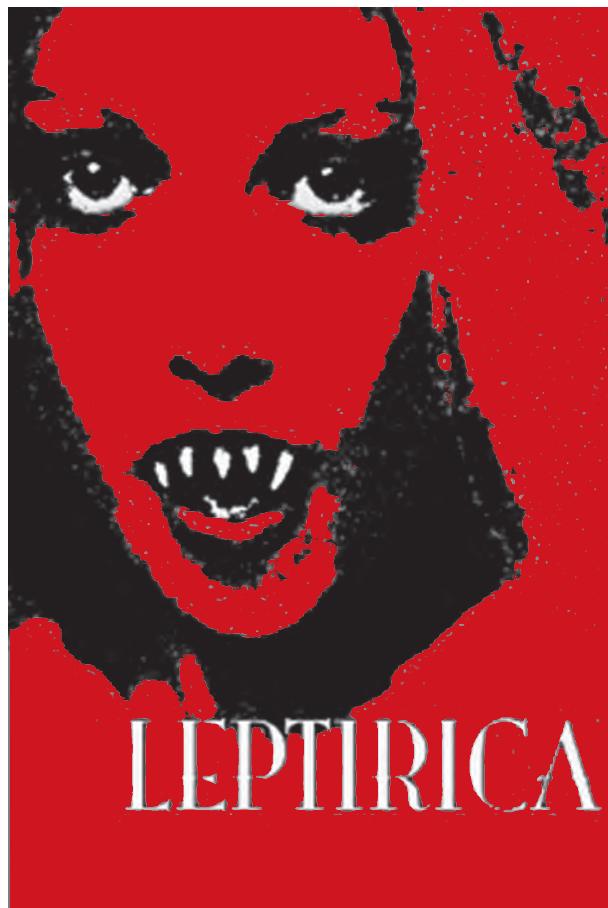
ĐORĐE KADIJEVIĆ I SRPSKI FILM FANTASTIKE

„LEPTIRICA“ – FILM KOJEG SMO SE BOJALI

PIŠE: Srđan Gagić

Fantastika će po prvi puta bljesnuti u punom sjaju sa televizijskim ostvarenjem „Leptirica“ Đorđa Kadijevića, koji se smatra prvim pravim horor filmom u srpskoj kinematografiji. Kadijević je pionirski i hrabro, u vremenu u kojem u jugoslovenskoj filmskoj javnosti nije sa simpatijama gledano na ovaj žanr, realizovao ozbiljne filmove fantastike i horora čiji je status ostao do danas postojan

Kada govorimo o filmskim žanrovima, krećemo se u kategorijama zasnovanim na sličnosti narativnih elemenata, sadržaja, tema ili na sličnosti vrste odgovora – reakcije koju gledalac ima na film. Dok jedni proučavaoci smatraju žanr skupom istovrsnih filmova, za druge žanr je nad-struktura u koju se film uklapa. Film određenog žanra dočarava „neki očekivano poseban tip svijeta, u njemu poznate tipove ambijenta, zapleta i likova, predočenih pretežito na narativno očekivane zaplete“. Žanrovske strukture su dinamične, u stalnom nastajanju i nestajanju, ovisne o zahtevima stvaralača, filmske industrije i publike. Mnogi žanrovi stariji su od filma kao medija – preuzeti su iz književne tradicije. Neki žanrovi povezuju se u više razrede tzv. nadžanrova, kakav je slučaj sa fantastikom, u koju se okupljaju filmovi koji prikazuju „izmaštane, a nepostojeće svjetove, one čije se zakonitosti kose sa našim iskustvenim svijetom“. Tako fantastični film obuhvata naučnu fantastiku, avanturističku fantastiku, epsku fantastiku, horor, filmske bajke, magijske filmove (fantazije). Treba istaći ipak

da se pojам fantastičnog filma i horor filma ili filma strave ne preklapaju u potpunosti. S obzirom da je kriterijum reakcije glavni objedinjujući činilac žanra – a primarna reakcija je strah – pod žanrom horora podrazumevaju se filmovi sa fantastičnim narativima, ali i oni u kojima efekat straha može proizaći i iz događanja koja nisu inicirana fantastičnim.

Značajnija istraživanja na polju srpskog filma fantastike javljaju se tek poslednjih godina, pre svega u radovima Dejana Ognjanovića na području horora. U ko-autorskoj knjizi „Izgubljeni svetovi srpskog filma fantastike“ Jovan Ristić svoj pregled fantastičnog filma u srpskoj kinematografiji počinje tvrdnjom da „fantastika u srpskom igranom filmu ima status izuzetka“, ona je bila „skrajnuta vrednost (...) ali tamo gde ju je bilo, sijala je u svom punom sjaju“. Slično u svojoj studiji „U brdima, horori“, povodom srpskog filma strave, ističe i Dejan Ognjanović, prema kome je „srpski doprinos horor književnosti ili filmu iznenađujuće malo ako se ima u vidu bogatstvo fantastičnih i jezivih motiva u ovdašnjoj narodnoj tradiciji“, ističući pak kako je, s obzirom na kvantitativnu svedenost, upravo u žanru horora srpska kinematografija dobila kvalitativno neka od najboljih filmskih ostvarenja dvadesetog veka. Obojica autora kao ključnu figuru srpskog filma fantastike pominju Đorđa Kadijevića. Ognjanović, koji je tokom proteklih godina vodio seriju razgovora sa Kadijevićem, priredio je knjigu razgovora „Više od istine. Kadijević o Kadijeviću“ koja obiluje značajnim (auto)poetičkim iskazima samog reditelja i predstavlja značajan doprinos istoriji srpskog filma.

Fantastika u srpskom filmu nastala je iz folklornog i književnog nasleđa, pojavivši se relativno kasno u odnosu na prve fantastične filmove

u svetskoj kinematografiji, koji su realizovani još u poslednjoj deceniji devetnaestog veka. Razloge uglavnom treba tražiti u (ne)popularnosti fantastike u srpskoj tradiciji, u skromnoj filmskoj proizvodnji kako u vreme Jugoslavije, tako i kasnije, u odnosu prema žanrovskom filmu, te tradiciji odnosa prema (književnoj) fantastici – ironijskog i humorističkog odnosa sa kojim joj je pristupano. Kao jedan od važnih razloga često se navodi i surovost istorijskog iskustva koje je pažnju skretalo ka konkretnim, realnim problemima. Od početka filmske umetnosti u Jugoslaviji, najveću pažnju publike privlačili su istorijski i ratni filmovi i filmovi bazirani na književnim delima, kao i komedije i dokumentarni filmovi, dok je za fantastiku bilo malo ili nimalo mesta i interesovanja.

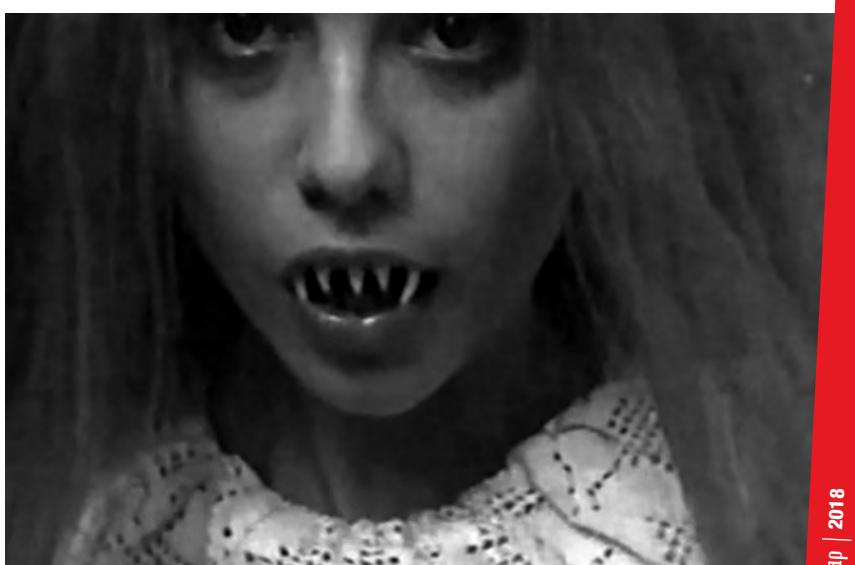

**Jovan Ristić pregled
fantastičnog filma u srpskoj
kinematografiji počinje
tvrdnjom da „fantastika u
srpskom igranom filmu ima
status izuzetka”, ona je bila
„skrajnuta vrednost (...) ali
tamo gde ju je bilo, sijala je u
svom punom sjaju”**

Žanr fantastike i horor žanr nisu bili od onih koji su privlačili značajniju pažnju reditelja, jer potrebe publike išle su u drugom pravcu, zadovoljavajući se u drugim žanrovskim i tematskim registrima. Tome je doprinela i skromna distribucija svetskih horor hit-filmova u domaćim bioskopima koja je uslovila da su ključna žanrovska dela iz svetske kinematografije za naše gledače i stvarače ostajala nedostupna.

Kulturološki, horor ne spada u dominantne žanrove niti u jednoj slovenskoj kulturi, a kod Srba je bila naročito izrazita prosvetiteljska tendencija i utilitaran odnos prema književnosti, pa tako i prema fantastičnim motivima, posebno u eposi realizma. Fantastični motivi se u srpskoj književnosti, a kasnije i na filmu, najpre mogu naći kao deo satiričnog diskursa ili kao simbolički izraz poremećene psihe u realističkom ambijentu. Na kraju, žanrovska film zahteva postojanje ozbiljne filmske industrije, te kontinuitet produkcije. To nam najbolje pokazuju primeri italijanske, japanske ili južnokorejske tradicije horor filma, koji je postao svojevrstan trend po kojem su ove kinematografije prepoznatljive u globalnim okvirima i zastupljene u filmskim istorijama.

Ako govorimo o srpskoj produkciji, broj dugometražnih igranih horora ne prelazi dvadesetak naslova, od čega je dobar deo filmova realizovan za televiziju, deo njih nikada nije stigao u bioskope, dok su u nekim filmovima horor elementi samo deo filmske poetike u okviru drugog, dominantanog žanra. Ako tome dodamo i filmove fantastike u širem smislu, zatim

filmove u kojima se pojavljuju elementi fantastike, kao i kratke, nezavisne i studentske filmove koji nisu imali širu recepciju (što su u svojoj studiji „Izgubljeni svetovi srpskog filma fantastike“ učinili Jovan Ristić i Dragan Jovičević), i dalje imamo skromnu filmografiju koja se zasniva više na pojedinačnim incidentima ili entuzijastičnim izletima, nego na postojanoj i kontinuiranoj filmskoj praksi.

Da se odnos prema filmskoj fantastici u srpskoj kulturi tek poslednjih godina donekle menja pokazuje činjenica da je Srbija 2006. godine dobila i Festival srpskog filma fantastike, najpre u organizaciji društva „Lazar Komarčić“, a potom kao samostalni festival u organizaciji grupe „Mladi kadrovi“. Ideja festivala bila je bendiranje fantastike u srpskoj filmskoj produkciji koja se sve češće javlja kod novijih generacija reditelja, od devesetih godina do danas, naročito u formi kratkometražnog filma, u vidu studentskih radova ili samostalnih produkcija.

Kao prvi jugoslovenski film fantastike pominje se „Faun“ Ernesta Bošnjaka iz 1924. godine, koji nije sačuvan u celosti, a koji je tematizovao svet vila i šumskog boga Fauna. U pregledu najznačajnijih ostvarenja srpskog dugometražnog igranog filma fantastike, primećuje se da je veliki

deo filmova zasnovan na literarnim predlošcima. Takav je slučaj sa svim fantastičnim filmovima Đorđa Kadijevića, ali i sa drugim važnim ostvarenjima najšire shvaćenog žanra fantastike. Po motivima književnih tekstova nastali su između ostalog: „Čudotvorni mac“ (1950, Vojislav Nanović), baziran na motivima iz srpskih narodnih bajki; „Majstor i Margarita“ (1972, Saša Petrović) snimljen je prema klasiku ruske književnosti, „Slučaj Harms“ (1987, Slobodan Pešić) prema prozi „Slučajevi“ Danila Harmsa, „Neka čudna zemlja“ (1988, Dragan Marinković), prema prozi Radoja Domanovića, „Sabirni centar“ (1989, Goran Marković) po istoimenoj drami Dušana Kovacevića, „Vreme čuda“ (1989, Goran Paskaljević) prema romanu Borislava Pekića, koji je učestvovao i na stvaranju scenarija, „Sveto mesto“ (1990, Đorđe Kadijević), prema Gogoljevoj pripovetki „Vij“, „Peti leptir“ (2014, Milorad Milinković), prema romanu Uroša Petrovića.

**Fantastika u srpskom filmu
nastala je iz folklornog
i književnog nasleđa,
pojavivši se relativno
kasno u odnosu na prve
fantastične filmove u
svetskoj kinematografiji**

Deo filmova sa elementima fantastike zasnovan je na originalnim scenarijima, poput filmova „Davitelj protiv davitelja“ (1984, Slobodan Šijan), „Mi nismo anđeli“ (1992, Srđan Dragojević), „Pun mesec nad Beogradom“ (1993, Dragan Kresoja), „T.T. sindrom“ (2000, Dejan Zečević), „Šejtanov ratnik“ (2006, Stevan Filipović), „Carlston za Ognjenku“ (2008, Uroš Stojanović) i drugih. Iz ovog skraćenog pregleda dugometražnih filmova s motivom fantastike – iz kojeg su, osim kratkih, takođe izostali i televizijski

filmovi, što u konačnici predstavljaju važan deo tradicije srpskog filma fantastike – vidimo da se fantastika u našoj kinematografiji javlja u najrazličitijim vidovima – od fantastičnih motiva u filmskim komedijama, preko horora, do filmskih bajki, fantazija i apokaliptičnih fizija, ali najčešće bez adekvatnih (pod)žanrovske prethodnika ili sledbenika.

Fantastika će po prvi put, kako različiti autori ističu, bljesnuti u punom sjaju sa televizijskim ostvarenjem „Leptirica“ Đorđa Kadijevića, koji se smatra prvim pravim horor filmom u srpskoj kinematografiji. Autor ovog teksta bi to mesto ipak dodelio jednom ranijem Kadijevićevom filmu, nastalom nekoliko godina pre „Leptirice“ – nepravedno zaboravljenom i zapostavljenom televizijskom ostvarenju: „Darovi moje rođake Marije“.

Kadijevićevi filmski počeci vezani su za Kino-klub Beograd, u čijoj produkciji Kadijević snima svoj prvi celovečernji film, „Praznik“, koji, zajedno sa filmom „Pohod“, predstavlja prvu fazu u filmskoj poetici Đorđa Kadijevića, a koju sam autor naziva „okupacijskom mitologijom“. Ovi su filmovi subverzivni u odnosu na žanr jugoslovenskog ratnog filma i svrstavaju se među značajna ostvarenja jugoslovenskog crnog talasa. Iako je zamalo zbranjeno, te nije postigao značajniji uspeh u jugoslovenskim bioskopima, „Praznik“ će se kasnije naći na listi deset najboljih jugoslovenskih filmova svih vremena. U drugu grupu svrstavamo istorijska ostvarenja od kojih je većina postigla veliki uspeh kod televizijske publike: televizijski film „Karađorđeva smrt“ (1983),igrane serije „Vuk Karadžić“ (1987) – koja je produkcijski do danas najveća serija u istoriji televizije Beograd – i „Poslednja audijencija“ (2008), te dokumentarnu seriju „Titova soba tajni“ (2015).

Treći bitan poetički korpus predstavljaju upravo filmovi fantastike. Iako se često i nepravedno izostavlja sa ovog spiska – televizijski film „Darovi moje rođake Marije“ prvi je film fantastike koji je Kadijević snimio prema prozi Momčila Nastasijevića, za Televiziju Beograd, 1969. godine. Potom su usledili TV filmovi „Leptirica“, „Devičanska svirka“, „Štićenik“, sva tri snimljena 1973. godine, iigrani film „Sveto mesto“ iz 1990. Ono što se izdvaja kao prva zajednička karakteristika jeste da je svaki od njih baziран na literarnim predlošcima, na kojima je reditelj, koji je (često uz pomoć Filipa Davida) adaptirao književne tekstove u filmske scenarije, vršio veće ili manje intervencije. Filmovi „Leptirica“, „Štićenik“ i „Devičanska svirka“ zasnovani su redom prema pripovatkama: „Posle devedeset godina“ Milovan Glišića, „Mihael i njegov rođak“ Filipa Davida i „Alpurarijska svirka“ Ivana Raosa.

Kadijević je pionirski i hrabro, u vremenu u kojem u jugoslovenskoj filmskoj javnosti nije sa simpatijama gledano na ovaj žanr, realizovao ozbiljne filmove fantastike i horora čiji je status ostao do danas postojan ne samo u kontekstu srpskog filma strave, već i jugoslovenske i srpske kinematografije uopšte. Po sopstvenom priznanju, Kadijević je u filmu video „mogućnost razrešenja duboko egzistencijalne situacije. Radeći s materijalom koji snažno prodire u ontološki prostor, u vreme – oba pojma u filozofskom smislu – reditelj ima snažno osećanje nad efemernošću svakodnevnog života“. Kadijevićev horor je „metafizički horor“, a cilj ovog filma nije samo da uplaši, već da kroz postojanje alternativnog sveta progovori o metafizičkom i eshatološkom strahu. Film strave postaje jedna prostorno-vremenska manifestacija unutrašnjeg čiji prođor u stvarno dobića razmere fantastičnog, strašnog i jezivog.

МЕДАЉОН ЈЕДНОГ ВРЕМЕНА

ВЛАДО И ДОБРИЦА

пише: Чедомир Вишњић

**Ако је с иким требало разговарати
о основним линијама, детаљима,
валерима, о људима и проблемима
српске политике у Хрватској 20.
вијека, био је то загребачки адвокат
Владо Ивковић. Био је заправо задњи
који је много знао и много тога
сачувао и потписник ових редова себи
и данас тешко оправшта што то није на
вријеме схватио**

Нажалост, док је био жив није имао ко разговарати с њим, једни су били нови и премлади, други опрезни, трећи престари. А ако је с иким требало разговарати о основним линијама, детаљима, валерима, о људима и проблемима српске политике у Хрватској 20. вијека, био је то загребачки адвокат Владо Ивковић. Био је заправо задњи који је много знао и много тога сачувао и потписник ових редова себи и данас тешко оправшта што то није на вријеме схватио. Додуше, постојао је за такав недоречен однос и један озбиљан разлог и поред земљачке везе; у вријеме трагичних деведесетих, кад је кретала нова гарнитура „Просвјете“ покушавајући спасити дијелове остатаКА, Владо је био сасвим дезилузониран човјек. Он који је 1970.-1971. покушавао у „Просвјети“ створити документацијски центар, нешто између архива и института, у којем би смјестио дио блага којег је скупио, архивског и библиотечног, након новог рата и његовог исхода, више није хтио рискирати. Оном највреднијем што је имао и чувао, одредиште је био Београд. У складу с тим је било и његово мишљење о Светозару, самосталцима и њиховим дилемама, који су тад инспирисали и мучили овог аутора. Припадао је генерацији која је вјеровала побуњеној српској интелигенцији из ширег круга око Добрице Ђосића, људима који су могли оно о чему је он у Загребу могао само сањати, припадао је слоју, који је овом београдском кругу давао истински, реалан значај.

Па ипак, већ смо то спомињали у овој рубрици, дио књига је завршио у „Просвјетино“ библиотеци. Међу њима и прво измијењено издање *Времена смрти*, оно београдског издавача „Слово љубве“, у б

свежака неког повеза. Као за њега очито капиталну књигу, Владо га је дао повезати у два омашна тома у црну кожу. На предлиству стоји ауторова посвета: „Драгом Влади Ивковићу, приповест о народу, који је могао више но што је могао... И о времену смрти које није најгоре човеку. Срдачно, Добрица Ђосић 21. II 80. Београд“. Класичне, још и сведене формулатије овог аутора, из времена у којем их је храбро и релативно слободно ширио. Посвету аутора садржи и књига *Стеарно и могуће*, издање ријечкога „Отокара Кершованија“, данас исто у библиотеци „Просвјете“ у Прерадовићевој, али не тако симболички јаку, ову, на предлиству издања свог великог романа, Добрица очито исписује за искреног истомишљеника. Прва реченица је заправо салдо југославенског искуства, нарочито важна у очима сваког загребачког читаоца, а друга, мишљење о ондашњем времену и лаганом умирању идеала револуције и нације, на челу са тих дана умирућим Титом. Мисли Добричине нису ни нарочито оригиналне, нити савременом духу допадљиве, али када се данас опет размисли о њима, тешко да им се може порећи истинитост. Истина је да су Срби у Првом свјетском рату направили више него што су могли, истина је да понекад вријеме лаганог умирања и нестајања зажали за временом масовног херојства и величине колективна. То је Добрица хтио рећи, премда му ријечи звуче некако уско и истрошено. У сваком случају, и читалац и аутор и посвете и књиге, имали су ту тужну судбину да доживе нешто као исход, коначни расплет, или нешто што средњорочно игра улогу тога, својих идеала и тежњи.

**Ивковић је припадао генерацији
која је вјеровала побуњеној
српској интелигенцији из ширег
круга око Добрице Ђосића,
људима који су могли оно о
чemu је он у Загребу могао само
сањати, припадао је слоју, који је
овом београдском кругу давао
истински, реалан значај**

Посљедњи који се у разговору с аутором присјетио Владе Ивковића, био је тадашњи хрватски министар културе Златко Хасанбеговић. Он је једном приликом позвао свог подређеног службеника и интересирао се, као прилично упућен човјек, за Владину оставштину, нарочито за његов архив и документе које му је оставио његов отац Симеон Ивковић. Ваљда је то и логично, кад су Срби из Хрватске у питању, иза њих остају архиви и занимљива хисторија. Коју ће ваљда једног дана имати ко писати.

А Добричина посвета Влади Ивковићу је својеврсни медаљон једног времена.

**AKO TI JAVE: UMRO SAM. PESME O SMRTI ZA DECU I
MLADE, PRIREDIO VLADIMIR VUKOMANOVIC RASTEGORAC.
BEOGRAD: DOM KULTURE STUDENTSKI GRAD, 2018.**

KAKO DJECA ZAMIŠLJAJU SMRT?

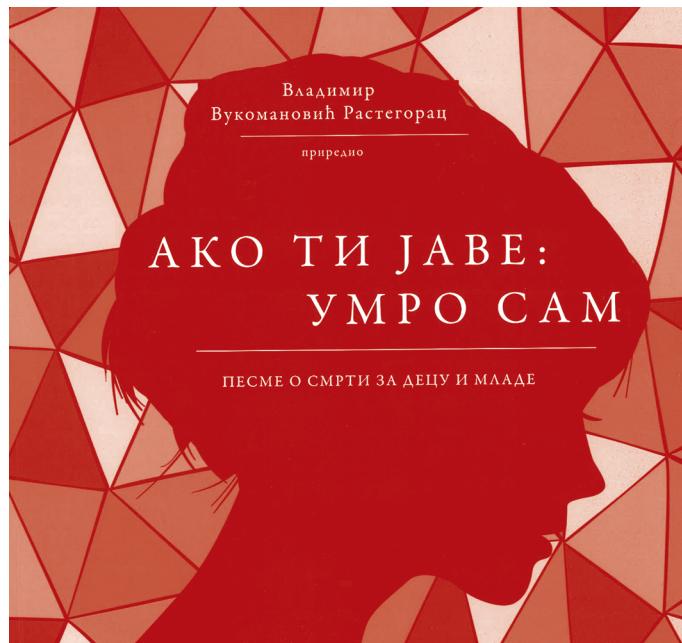
PIŠE: Sanja Šakić

Objedinivši profesionalne i umjetničke interese, Vukomanović Rastegorac napisao je vrijedan pedagoški priručnik obogaćen kritičkim čitanjima književnih tekstova kojim utire put ozbiljnog razgovoru o smrti u odgojno-obrazovnom sustavu. Lišavajući tematizaciju smrti u dječjoj književnosti nelagode i šutnje, zbirka ne nudi konačne odgovore na pitanja smrti, ali predlaže razgovor i verbalizaciju

Minulo je od tih neveselih dana već skoro pola vijeka, djeda odavna nema na ovome svijetu, a ja još ni danas posigurno ne znam kakve je boje sljez. Znam samo da u proljeće iza naše potamnjele baštenske ograde prosine nešto ljupko, prozračno i svjetlo pa ti se prosti plaze, iako ne znaš ni šta te boli ni šta si izgubio.¹

Branko Ćopić, *Bašta sljezove boje*

Poezija za djecu često se percipira kao književno polje naseljeno poučnim, veselim, lakin i neozbiljnim temama, u kojemu nema mesta trau-matičnim iskustvima i složenim sociokulturnim fenomenima. Zagrebemo li površinu ove, u suštini, pogrešne pretpostavke, susrest ćemo se s vlastitim „čitateljskim djetinjstvom“ gdje smo nerijetko bili suočeni s potresnim pri-zorima patnje i smrti na koje smo reagirali razočaranjem, strahom i tugom. Polazeći od osobnog iskustva i „subjektivnog viška“ uloženog u raspravu o jednoj zastrašujućoj, ali uobičajenoj, temi dječje književnosti, Vladimir Vuko-manović Rastegorac, pjesnik i docent na beogradskom Učiteljskom fakultetu, priredio je originalnu zbirku poezije okupivši niz različitih poetskih odgovora na iskustvo smrti.

U obrazovanju i odgoju djece, primjećuje autor, nastavnici nerijetko izbjegavaju razgovarati o smrti s djecom jer im ova tema izaziva stanovitu nelagodu. Nelagoda da se o ovoj temi razgovara s djecom javlja se prije svega kod odraslih jer suvremena istraživanja pokazuju da i nastavnici i roditelji prepoznaju kako djeca već u ranom djetinjstvu promišljaju smrt i konceptualiziraju je na različite načine bez obzira jesu li se s njom susrela na neposredan ili posredan način. Upravo je ovaj ambivalentan odnos prema temi smrti poslužio autoru kao povod da priredi zbirku srpske poezije za djecu i mlade naslovljenu prema Besmrtnoj pesmi Miroslava Mike Antića *Ako ti jave: umro sam. Pesme o smrti za decu i mlađe*.

Zbirka okuplja stotinjak pjesama i kronološki predstavlja dvadeset i tri srpska autora, zahvaćajući širok vremenski period od prve pjesničke zbirke za djecu na srpskom jeziku iz 1856. (Jovan Sundečić: *Niz dragocjenih bisera*) do pjesnika mlađe generacije. Ona nije namijenjena djeci, nego odraslima – nastavnicima i roditeljima – o čemu svjedoči opremljenost zbirke iscrpnim uvodom u temu dječje konceptualizacije smrti, opširan popis literature o metodici nastave književnosti, psihologiji, antropologiji i filozofiji, te pažljiv izbor građe koji čitatelju omogućava praćenje osnovnih razvojnih puteva poezije o smrti za djecu. Najznačajniji i najvredniji doprinos ove knjige diskusiji o smrti čini uvodni prilog zbirci, tekst *Smrt u srpskoj poeziji za decu i mlađe: tradicija jednog tabua*, gdje autor ukazuje na moguće čitatelske ulaze u ovu temu. Temi smrti prilazi iz različitih znanstvenih stajališta – psihološkog, socioškog, filozofskog, književno-teorijskog, metodičkog – pri čemu posebno dolazi do izražaja otvorenost njegova napora da razgovor o smrti detabuizira i osloboди šutnje, nelagode i neravnopravnosti.

Uzevši u obzir svu kompleksnost fenomena smrti, autor ističe da se u našoj nelagodi krije naš bijeg od vlastite nesigurnosti i strepnja da odgovor na pitanje smrti zapravo ne znamo. Prešućivanje, međutim, ne znači da djeca o smrti neće razmišljati i da je neće konceptualizirati, posebno jer će se s ovom temom susretati već u školskom programu namijenjenom za prva četiri ra-

¹ Ćopić, B. (2014). *Bašta sljezove boje*. Beograd – Banja Luka: Zadužbina „Petar Kočić“: 14.

zreda osnovne škole. Istražujući kako i kad djeca počinju konceptualizirati fenomen smrti, Rastegorac ulazi u temu navodeći psihološka istraživanja koja su pokazala da se različiti subkoncepti (ireverzibilnost, nefunkcionalnost, univerzalnost i kauzalnost) ne usvajaju istovremeno, ali da ih djeca usvajaju između pete i sedme godine. Razumijevanje smrti ovisi i o spolu ispitanika, pa dječaci smrt često povezuju s nasiljem i ratom, dok je kod djevojčica nagašenija emocionalna reakcija na smrt. Iskustvo smrti bliske osobe i sociokulturalni faktori također utječu na formiranje predstave o smrti, a budući da je ponašanje djece potaknuto oponašanjem roditeljskih modela za psihološko je stajalište važno odrediti i roditeljsku ulogu u zamišljanju smrti: dječja percepcija se uglavnom podudara s roditeljskom percepцијом smrti.

**Homogenizirajući zbirku tematizacijom
čovjekove smrti kod Jovana Jovanovića
Zmaja, Desanke Maksimović, Branka
Čopića, Grigora Viteza, Miroslava
Antića i brojnih drugih pjesnika, autor
utvrđuje kontinuitet pjevanja
smrti u srpskoj dječjoj poeziji**

Drugi ulaz u temu otvaraju analize sociokulturalnih faktora, pa autor nastoji odgovoriti na pitanja kako se pogled na smrt mijenja kroz povijest, te kakva je veza između smrti i ideologije. Naime, današnji odnos prema smrti nije ni jedini mogući ni jedini ispravan, te je način na koji se odnosimo prema smrti uvjetovan društvenim primjenama. Sve do kraja osamnaestog stoljeća, opisuje autor, smrt je ljudima bila bliska i javna, ona je bila organizirana ceremonija u čijem se središtu nalazio umirući. To pak znači da je sobu umirućeg bilo gotovo nemoguće zamisliti bez djece. Devetnaesto je stoljeće donijelo promjenu, pa naglašeno tugovanje za umirućim počinje sugerirati kako je smrt bliske osobe događaj od kojeg čovjek strahuje, a posjeta groblju počinje se smatrati njegovanjem uspomene na mrtve. U drugoj polovici 20. stoljeća započinje marginalizacija smrti potaknuta humanom težnjom da se o smrti ne govoriti, poštajući umirućeg dodatne boli. Ova je težnja vremenom pre rasla u svojevrsnu zabranu govorenja o smrti, a šutnji je pridonijelo izmještanje umirućeg iz vlastitog doma u bolnicu ili hospicij. U skladu s nametnutom šutnjom, počinje se podrazumijevati da djecu treba štititi od tužnih osjećanja i da se pred njima smrt treba skrivati. Paradoks je, tvrdi autor, što je internaliziranje zabrane ispoljavanja emocija proizvelo dublje i dugotrajnije traume. Premda je odnos prema smrti povijesno uvjetovan, univerzalne su ideje o posmrtnom trajanju i društveni ugled koji uživa smrt za vjeru i domovinu. Kad je riječ o političkoj (zlo)uporabi smrti, Rastegorac ističe da ni govor ni šutnja o smrti nisu ideološki neutralni, a ponajmanje u školi koja je državni aparat. U takvom kontekstu postaje jasno koliko je važna i osjetljiva pozicija učitelja i nastavnika koji kroz pokretanje ili nepokretanje ove teme staju „na stranu vladajućeg zaborava ili nasuprot njemu“.

U povijesnom pregledu, priređivač zbirke obrazlaže izbor pjesama i autora

poprativši kronološki niz kratkim analizama autorskih poetika i tematiziranja smrti u pojedinačnim opusima. Homogenizirajući zbirku tematizacijom čovjekove smrti kod Jovana Jovanovića Zmaja, Desanke Maksimović, Branka Čopića, Grigora Viteza, Miroslava Antića i brojnih drugih pjesnika, autor utvrđuje kontinuitet pjevanja o smrti u srpskoj dječjoj poeziji, ali naglašava da je ipak riječ o *kontinuitetu pjesničke margine*. U povijesnom pregledu autor navodi da je moguće uočiti kretanje od moralističkog preko empatijskog do humorističnog pjevanja o smrti, te da se ovaj prijelaz može tumačiti kao promjena konceptualizacije djeteta u svijesti autora. U prvoj fazi razvoja srpske književnosti za djecu dominirala je moralistička upotreba smrti jer se djeci prilazio kao nedovršenim bićima koja se kroz književnost trebaju podučavati. Od Zmaja je moguće uočiti tendenciju ka empatijskom modelu što se može čitati kao buđenje većeg povjerenja u dijete i njegovu sposobnost nošenja s emocijama koje smrt izaziva. Drugu polovicu dvadesetog stoljeća obilježava snažnija prisutnost humora koja se može protumačiti kao „priputomljavanje“ ove teme u poeziji za djecu.

Nakon povijesnog pregleda, Rastegorac sugerira da se tumačenje pjesama o smrti u radu s djecom ne treba voditi samo estetskom vrijednošću pjesama, već i potencijalnom „biblioterapijskom“ ulogom književnog teksta koja može biti dragocjena djeci koja se susreću sa smrću. Književnost može pomoći prihvaćanje realnosti smrti i razvijanje empatije, pa autor u izabranim tekstovima vidi i neiskorišteni potencijal koji se može aktualizirati u nastavi, ali i primijeniti u razgovoru s djecom izvan škole. Završni dio rasprave, pisan u formi praktičnog priručnika za nastavnike i roditelje, predlaže smjernice za analizu reprezentacije smrti u književnom djelu s obzirom na psihološka, sociokultura i ideološka stanovišta, ne gubeći izvida literarni aspekt teksta. Budući da je riječ o književnim tekstovima, neophodno je u središte analize postaviti umjetničko oblikovanje, ali psihološki i ideološki aspekti sugeriraju kako je fenomen smrti u dječjoj književnosti najbolje pristupiti komparativnom analizom.

Zaključak studije podvlači tezu da je smrt, kao životno iskustvo, dragocjeno mjesto susreta djece i odraslih, i mjesto ravnopravnosti jer nitko o smrti ne zna sve i različite perspektive su jednakov vrijedne bez obzira na dob sudionika rasprave. Autor se stavlja na stranu otvorenog razgovora o tematizaciji smrti, navodeći niz smjernica koje odraslima mogu pomoći da razgovaraju s djecom, vodeći računa o kreativnom potencijalu djeteta kojemu treba pružiti priliku da o smrti govoriti i da joj pristupi stvaralački. Ovako zamišljeno „obrazovanje o smrti“ u konačnici ima veliku važnost u razvoju empatije kod najmlađih i uvažavanju različitosti što može imati posebnu važnost u multikulturalnim sredinama, te u društвima u kojima se religijske i znanstvene spoznaje suprostavljaju. Paradoks je, zaključuje autor, da je smrt mjesto radikalnog diskontinuiteta i tema u sklopu koje se može govoriti o najdubljim pitanjima ljudske egzistencije koja se tiču svijetu nas.

Objedinivši vlastite profesionalne i umjetničke interese u jednoj knjizi, Vukomanović Rastegorac napisao je vrijedan pedagoški priručnik obogaćen kritičkim čitanjima književnih tekstova kojim utire put ozbiljnom razgovoru o smrti u odgojno-obrazovnom sustavu. Lišavajući tematizaciju smrti u dječjoj književnosti nelagode i šutnje, zbirka *Ako ti jave: umro sam* ne nudi konačne odgovore na pitanja smrti, ali predlaže razgovor i verbalizaciju putem tumačenja tekstova, slušanja i razmijene iskustava zastupajući stranu onih koje nazivamo djecom.

ДЕЈАН АТАНАЦКОВИЋ, **ЛУЗИТАНИЈА,**
БЕСНА КОБИЛА, БЕОГРАД-ЗЕМУН, 2018.

ИСТУМБАНА КУТИЈА ЛУЗИТАНИЈЕ

пише: Јана Растегорац Вукомановић

Због иновативне и јединствене комбинације тема, због изузетно снажних слика, као што је на пример она у којој психијатријски пациенти износе на леђима препариране животиње из музеја у пламену, а људске и животињске сенке се стапају, због драгоценних сентенциозних увида у савремене проблеме као што је „страх од лудила већи је од страха од смрти“ Лузитанија ће, предвиђамо, побудити још много разних читања

Честа одређења овогодишњег добитника Нинове награде као „дебитанта“ стварају сензационалистички контекст за сва даља читања *Лузитаније*. Додатно, истицањем чињенице да је Дејан Атанацковић визуелни уметник који се пре овог романа није бавио књижевним радом будући читалац се позива на заузимање става и пре него што је књигу отворио. Покушаћемо овде да овакав, наметнути митологизујући контекст једноставно заобиђемо. Имајући у виду да сваки аутор има свој јединствени пут, у начелу би морало бити потпуно ирелевантно за уметничку вредност да ли је његов роман први или десети.

Иако је *Лузитанија* извorno историјски топоним (територија у оквиру Римског царства која је обухватала део данашње Португалије и Шпаније), наслов романа се пре свега односи на британски брод потопљен 1915. и на утопијски организовану болницу за ментално оболеле у Београду која током Првог светског рата задобија статус државе, при чему ово друго значење, премда делимично засновано

на чињеницама, првенствено припада домену фикционалног и кључно је за грађење метафорике романа. Последње две употребе имена Лузитанија уједно чине упоришне тачке фабуле – повезује их један од јунака, Теофиловић, који преживљава потапање гигантског брода и, пролазећи подземним путевима, доспева у београдску Лузитанију. На тај начин насловна реч функционише истовремено као означитељ полазишта и одредишта једног путовања. Друга линија приче, која прати нестајање таксiderмисте Василија Арнота, такође је везана за Лузитанију јер скице његове нереализоване диораме доспевају до доктора Стојимировића, а касније и фамозна кутија, коју доноси Хумболт (водич налик зецу).

Као што се већ наслућује, тематика романа с једне стране везана је за реинтерпретацију историјских забивања, док се са друге тиче односа модерног друштва према лудилу. Сложеним преплетом ликова, кроз понављање, нагомилавање и варирање одређених лајтмотива кристалише се слика света у којем доминира рат, чији је узрок именован као глупост. У том контексту личних ситних и крупних интереса, каријеризма, манипулатије људским животима, лудило се указује као контрапункт који, заједно с разумом, покушава да буде алтернатива свеопштој глупости. Лудило, према томе, није романтичарски идеализовано, па чак ни лудички гlorификовано као код Еразма; оно је само последица немогућности појединца да се у дати свет насиља уклопи. Оно што даје предност лудилу у односу на глупост је његова

ослобођеност од намере, интенционалног чињења зла и наношења бола. Лудило, разум и глупост повезани су неопходношћу грађења некаквог односа с анималним, будући да припадају сфере људског, у којој једино и настаје, односно опстаје одредница анималног.

Роман *Лузитанија* има мозаичну композицију – поглавља међусобно остварују неку врсту „органске“ везе, која је мање у конкретним токовима радње, авише у дозивању и међусобном надограђивању неколико кључних мотива. Ствара се утисак нелинеарности и могућности другачијег редоследа поглавља, иако то у њиховом означавању није сугерисано (напротив, она су обележена редним бројевима). Неки од битних мотива заслужних за ефекат целовитости овог романа су: кутија, кестеново дрво, животињска маска, тело као пејзаж, патолошко удвајање и декомпензовање личности. Они се појављују у свакој од прича, било да су у питању наративни токови који прате главне јунаке или да је по среди само епизода, односно приповедање неког лика. На тај начин, ствара се утисак да је роман сав у дигресијама и да оне имају једнаку важност као и два основна тока – прича о господину Теофиловићу, с једне, и о Василију Арноту, с друге стране. Оваква композиција, у споју с већ поменутим мотивима заслужна је за доминантну ониричну атмосферу романа. Као што су у Теофиловићевом уму „догађаји расути као предмети у добро истумбанду кутији“ (стр. 53), тако се сам роман може разумети као једна истумбана кутија, у којој је главни композициони принцип расутост, а константе се успостављају вертикалним, а не хоризонталним повезивањем, што је поступак веома близак поезији и сликовности у језику, а мање је уобичајен у наративној прози.

**Ликове карактерише флуидан
идентитет, који се састоји
у томе да се огледају један
у другом до те мере да се
њихови идентитети претачу
и да их је, без читалачког
напора посвећеног бележењу
имена, тешко разликовати и
пратити засебно**

Ликове карактерише флуидан идентитет, који се састоји у томе да се огледају један у другом до те мере да се њихови идентитети претачу и да их је, без читалачког напора посвећеног бележењу имена, тешко разликовати и пратити засебно. Они су контекстуализовани неким „објективним“ координатама (временски и просторно, било да су у питању фикционализоване историјске личности или потпуно фикционални ликови), али и координатама које проистичу из самог

такива романа, као што су односи са животињско-људским водичима, цртежи, опсесивна интересовања, што са једне стране ствара утисак њихове плошности или недовољне продубљености, док са друге може оставити и сасвим супротан дојам комплексности која настаје у недореченостима и могућностима читаоца да надограђује причу. Важно је истаћи да међу ликовима романа нема истинског дијалога, па би се роман могао сматрати монолошким. Стиче се утисак варијација једног истог лика који се сам у себи усложњава и распада, па тако и нестаје (у више варијанти). Животињско-људски ликови функционишу као осветљење људских, а доктор, учитељ и водичи (који су истовремено и животиње, анимални делови личности) као коментатори без дубље карактеризације. Симетрије и огледања замењују психологизацију ликова.

Тема под коју се могу подвести све остале и која је најзаслужнија за поменуту „органску“ целовитост дела, јесте тема анималног. То је животињско које са животињама нема много везе, можемо рећи – то је људска анималност инспирисана животињским светом или накнадно поистовећена с њим. Оно је у књизи оличено у хибридној анатомији животињско-људских појава. У оквиру својеврсног позоришта и сценског кретања улицом, преношења сцена у простор живота, стављањем маски животиња или симболичким сједињавањем са животињама током изношења таксiderмијских препарата из природњачког музеја, пациенти *Лузитаније* (болнице) чине видљивом своју фантазматску анималност и карневалски у њу увлаче случајне пролазнике. Парадоксално, поворка „лудака“ на тај начин делује, ако не терапијски, онда бар катарзично на посматраче, који бивају у њу увучени. Главна мистерија у роману је препарирано биће које облицима упућује на људску фигуру, а величином на мачку или неку другу малу животињу. Ликови за постанак овог препарата везују бруталне поступке као што је сабирање на мале димензије „на живо“, што би подразумевало ужасну физичку патњу човека подвргнутог таквом поступку. То је веома упечатљива слика која у себи великим снагом концентрише основни проблем којим се бави роман *Лузитанија* – у каквој је вези људска психа са телом, да ли је оно место анималности будући да се од животињског битно не разликује или је већ подвргнуто насиљу самим тим што припада разумном бићу. Иако наравно на ова вечна питања нема неког тенденциозног одговора, чини се да се из више паралелних прича тело указује као сложена органска структура која преплављаје имагинацију и попут фасада у стилу *Југенштила* разбокорено се разлаже на све мање делове у патологијом захваћеној психи.

Због иновативне и јединствене комбинације тема, због изузетно снажних слика, као што је на пример она у којој психијатријски пациенти износе на леђима препариране животиње из музеја у пламену, а људске и животињске сенке се стапају, због драгоценних сентенциозних увида у савремене проблеме као што је „страх од лудила већи је од страха од смрти“ (стр. 104) *Лузитанија* ће, предвиђамо, побудити још много различитих читања, реакција, полемика, а можда и неку екранизацију. Обим текста нам овде није дозволио да дотакнемо многе аспекте, али се надамо новој прилици за детаљније бављење романом.

**ЕКОНОМСКЕ И ДРУШТВЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ РАТА У
СРБИЈИ, СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК, БЕОГРАД, 2018.**

ПОСЛЕДИЦЕ ТРИЈУМФА

пише: Чедомир Вишњић

**Јовановић пише да је Србија
1918. године представљала
„празну и преврнуту земљу, где су
најнеопходније животне намирнице
морале да буду довожене из
иностранства, где су људи били
без одеће, куће без намештаја,
пољопривредна имања и радионице
без алатки, села без стоке и живине,
укратко: пустара којом су лутала
изгладнела лица...“. А кад су се
вратили војници и избеглице, видјело
се брзо да недостаје, – милион душа!**

Један од потребнијих захвата у српској и осталим јужнославенским хисториографијама, и то што прије, јесте ревалоризација искуства прве заједничке државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – тенденциозно најчешће именоване по тадашњој владајућој династији. Потребна је реалнија процјена достигнућа и пропуштених шанси како у целини тако и у националним сегментима, е да би се и тако показало да овдашњи народи уопште имају хисторију, а не тек сажете закључке националних и класних идеологија из претходних периода. Била је то држава која заиста није имала среће с временом које јој је хисторијски ток додијелио. Првих десет година протеклих у знаку радости преживелих, нагло растућих потреба које могућности реално сиромашног друштва нису могле пратити, цијела друга деценија већ у сјени надолазеће опасности осветничког

Драгољуб Јовановић

обрачуна и разрованих међународних односа! Не би било лако ни да су се сви окупили и поштоно радили.

Не може се рећи да су за савремене истраживаче политички, економски и културни инпути новостворене државе били непознати. Много од овога о чему у својој напокон преведеној књизи пише Драгољуб Јовановић, познато нам је и у цјеловитијим обрадама за које је српска наука парцијално смогла интереса и снаге. Па ипак, прва реченица приказа ове књиге, морала би гласити: њен текст представља обавезно штиво за све који се огледају као писци хисторије прве Југославије, као сјајан опис полазног стања кључног актера процеса уједињења 1918. године. Такав резултат аутор је постигао главним вриједностима свога рада; у настојању да прикаже цјелину ратних посљедица на српско друштво и државу, он је ширином свог знања готово остварио марксистички методолошки идеал у друштвеном истраживању, пред очима нам је заиста тоталитет једног друштва као инфраструктуре и као процеса. А све је то дано у снажном ауторском изразу који није штедио ни националне величине, ни омиљене предоцуће које Срби гаје сами о себи.

Његов интелектуални резултат је тим импресивнији што је као аутор у серију књига Економска и друштвена хисторија свјетског рата Карнегијеве задужбине у којој су Србији припадала два свеска, упао као замјена кад се видјело да раније одређени аутор, економиста Велимир Бојић, неће извршити задатак. Истина, та брзина којом се све одвијало, од договора до изласка

књиге 1930. године, и чињеница да се радило за страну кућу, на француском језику, дали су аутору прилику да се размахне, да уопштава на начин и у мјери у којој то можда не би чинио за домаћу публику, а поред осталог, то је била прилика и да дâ одушка својим политичким и идеолошким назорима, својим већ створеним критичким погледима на стварост државе у којој је живио. (Један од ријетких, изричito позитивних судова о одговорним људима у овој књизи, је онај о његовом партијском другу Милану Прибићевићу. Још једном оригиналу, подједнако вјештом на перу, али мање систематичном у размишљању и несклоном идеолошким питањима.). Наравно, и сам Џејмс Штврел, уредник цијеле серије, је то ископао у свом кратком предговору, Јовановић је својим очима гледао много од оног о чему пише у својој књизи. У малој земљи попут Србије, то је било могуће, нарочито за неког ко је 1914. имао 19 година и успио се са дијелом српске војске повући вардарском долином до Солуна. Најтеже дане бјежаније војске и народа он описује као властито сјећање.

**Краљевина СХС била је
држава која заиста није
имала среће с временом
које јој је историјски ток
додијелио. Првих десет година
протеклих у знаку радости
преживелих, нагло растућих
потреба које могућности
реално сиромашног друштва
нису могле пратити, цијела
друга деценија већ у сјени
надолазеће опасности
осветничког обрачуна и
разрованих међунационалних
односа**

Слика Србије Драгољуба Јовановића за нас данас је барем двострука, то је реална слика стања преткумановске Србије, а онда и онога што је од ње остало 1918. Преткумановска и кумановска су оне које су одушевљавале националистичку омладину, она с краја Првог свјетског рата и њени потомци из емиграције били су сила која је проводила уједињење. Погледе самог Јовановића на непосредну прошлост вјероватно изоштравају крајем те прве деценије постојања нове државе,

тада сасвим евидентна неспособност Србије да цивилизацијски наметне – проведе проглашено уједињење и он, поред осталог, тражи узроке таквог развоја догађаја. Слиједећи своје визије, ипак је он био из околице Пирота, аутор све вријеме уза сву истинолубивост, пази на то да нечим не поквари заједничку српско-бугарску будућност у коју вјерује, док на другој страни Хrvate и те како инволвиране у окупацију Србије, готово и не спомиње, настојећи на тај начин не долијевати уље на разбуцталу ватру, али помало на штету потпуне истине.

**„Србија је у иностранству
остављала утисак много
развијеније земље у
интелектуалном погледу
неко што су то показивали
статистички подаци“, пише
аутор. Заиста, и данас, послије
свега, постоји културни утицај
Београда који надилази
статистике не само Србије,
неко и властитог градског
становништва**

Реално по његовом мишљењу, Србија до 1912. је једна „од најслабијих европских држава“, угрожене егзистенције, у којој превладава ситни сељачки посјед, у којој су 91,5% породица власници земље, а само преко 88 посједа има преко 100 хектара. То је земља која је у националну револуцију 1804. године ушла без иједног индустриског подuzeћа, која и више од сто година касније има чедан индустриски потенцијал са свега 16.000 радника, уосталом више везаних уз државне погоне, попут оног у Крагујевцу, него у приватне индустриске. Земље без свог капитала тешких хигијенских прилика, са катастрофалним саобраћајним потенцијалима. Народ је то који никад није био у прилици упознати се са систематски наметаном дисциплином, а у религиозно-етичкој сferи ближи је „верској равнодушности него богомољству“. Не осјећа се ни црквена дисциплина ни строгост учења, али се зато осјећа да се ни Јовановић не љути на народ због тога, иако му је јасно да је то манифестација неких дубљих слабости. Србија је краљевство из снова за државнике без визије, ту очито гледајући око себе иде Домановићевим стопама, у народу нема духа солидарности потребног за развој задругарства и јачих синдиката, то је народ којем је вјековна

судбина „да поново започиње што је једном већ било урађено“. Јовановић својим властитим аргументима потврђује службени став да рат 1914. године није требао ни одговарао ни српском народу ни његовој држави. Њима је послије балканских ратова требао дужи период мира да апсорбују новоосвојене-новоослобођене територије, који су по свим цивилизацијским критеријима још далеко заостајали и за тадашњом Србијом. А што се тиче подједнако озбиљног стања у просвјети и култури 1910. било је укупно 73% неписмених и свега 1025 студената на београдском универзитету, Јовановић запажа нешто што је у извјесној мјери и у промијењеним околностима остала карактеристика Србије до данас. Пише он : „Србија је у иностранству остављала утисак много развијеније земље у интелектуалном погледу него што су то показивали статистички подаци“. Заиста, и данас, послије свега, постоји културни утицај Београда који надилази статистике не само Србије, него и властитог градског становништва. Али, то је Јовановићева тема само утолико што представља задњи траг југословенског пројекта.

Доста пажње аутор посвећује културним, организациским и менталним разликама међу окупаторским војскама у Србији, далеко најбоље притом пролазе, јер су се тако и показали, Немци из Њемачке, који су Србе поштовали као противнике, који су узели што им је требало и брзо отишли. Аустријски окупацијски систем описује као тром, многољудан, искључиво окренут пљачки свих добара са окупiranог подручја, а бугарски као националну мисију. Они су атаковали на српске учитеље, попове, књиге, убијајући људе на правди Бога, а све у име бугаризације њихове окупационе зоне. У свакодневици преживљавања за народ су били нешто лакши од Аустријанаца због свеприсутне корумпираности њиховог чиновништва.

И због природе едиције, која се бавила посљедицама рата и због истине, Јовановићу су главна тема материјални губици земље, која је и онако била на европском репу, по националном богатству државе и њених грађана. Након седмогодишњег ратовања, од чега пола под окупацијом, од материјалних добара није остало готово ништа. И оно што је преживјело рат, опљачкали су окупатори при повлачењу. Аутор пише да је Србија 1918. године представљала „празну и преврнуту земљу, где су најнеопходније животне намирнице морале да буду довожене из иностранства, где су људи били без одеће, куће без намештаја, пољопривредна имања и радионице без алатки, села без стоке и живине, укратко: пустара којом су лутала изгладнела лица...“. А кад су се вратили војници и избеглице, видјело се брзо да недостаје, – милион душа! Од тога, наводимо само најкрупније бројке – око 400.000 војника, 360.000 војника и цивила умрлих од заразних болести 1915. године, преко 200.000 страдалих у маршу преко Албаније. То су биле посљедице Великог рата и тако је изгледао његов ондашњи побједнички одред. А нетом

поражени, до тада у редовима пљачкаша, ни сами нису били у много бољем стању, од тих зимских дана требало је да скупа крену у будућност о којој је нешто парцијално слутила једино политичка група око водства Хрватско-српске коалиције. Они су бар били искрени у својим жељама, готово нико од осталих, укључујући чак и комунисте, није се усудио да буде искрен.

Иако врло критичан према политичкој елити земље, немајући потребу ни да их спомене, Јовановић на свој начин ипак жели новој заједничкој држави отворити перспективу. Уосталом, то је од њега очекивала међународна, па и француска јавност, које су ову књигу наручиле. Он нарочито истиче два позитивна ефекта ратних збивања; то је на првом мјесту могућност учења у свијету за бројне младе избегле Србе, стварање међународних веза и искустава, то је све оно што је у свијету видио и научио избегли српски сељак-војник. То су везе које је тада у Европи и свијету створила српска интелигенција која ће дати крупних резултата и у науци и у књижевности. Јовановић то не пише, али мисли, да је за Србе одлазак у свијет оно најбоље што им се могло догодити. Осим тога, послије рата се живи боље, троши се више, дјеца иду у школу, мијења се систем вриједности, „али се не зна баш најбоље докле ће тако ићи и ко ће на крају све то да плати“.

Иако врло критичан према политичкој елити земље, немајући потребу ни да их спомене, Јовановић на свој начин ипак жели новој заједничкој држави отворити перспективу. Уосталом, то је од њега очекивала међународна, па и француска јавност, које су ову књигу наручиле

Јовановић као политичар није знао понудити одговор на сва она питања и дилеме која је као истраживач друштва знао препознати и поставити. Слобода коју је узимао да каже истину у лице народу којег је волио и нарочито његовим изабраним представницима, дugo је била аргумент против његовог чланства у врху националне елите тог великог времена. Данас га његови ненадмашни *Медаљони, Политичке успомене* и ова књига, накнадно уврштавају у највећа имена јавне и културне сцене Србије и прве Југославије.

ČEDOMIR VIŠNIĆ: VREME SPORTA I RAZONODE,
SKD „PROSVJETA“, ZAGREB 2017.

DEMISTIFIKACIJA OPSENA

PIŠE: Mladen Vesović

Iako posvećena vremenu od kojega nas deli više od pola veka, knjiga Čedomira Višnića je vanredno aktuelna, jer razmatra temeljne uzroke srpsko-hrvatskih nesporazuma koji su doveli do ratnog nestanka SFRJ. Višnićeva studija na retko pregledan i skrupulozan način kroz dokumente rasvetljava jedno doba koje je naizgled bilo beskonfliktno i progresivno, a zapravo je bilo uvertira za krvavi rasplet koji će uslediti dve decenije potom

Za većinu onih koji su poput autora ovoga teksta rođeni u prvoj polovini 70-ih godina prošloga veka, gledano iz vizure građanskih ratova, sankcija i NATO bombardovanja, decenije postojanja socijalističke Jugoslavije deluju kao gotovo idilična epoha. Kao vreme beskonfliktnog progrusa i visokih kulturnih standarda. Naravno, ovakva slika je svakako plod ondašnjeg obrazovnog sistema koji je samoga sebe predstavljao kao absolutno progresivnog i kao društvo koje je rešilo sve političke i ekonomski probleme koji su vekovima opterećivali narode Balkana. Ali, opet, nameće se i pitanje zašto je onda na tako krvav način, u vatri i krvi, nestala socijalistička Jugoslavija? I to samo deset godina nakon smrti njenog doživotnog predsednika, Josipa Broza. Kako se politika bratstva i jedinstva preobrazila u politiku najmračnijeg šovinizma i duboke mržnje tako bliskih naroda?

Dakle, za generaciju kojoj pripadam, u svemu tome postoji karika koja nedostaje, a koja bi trebalo da ponudi suvislo objašnjenje geneze tako brutalnih sukoba i mržnje koja tinja i danas, dve i po decenije od završetka rata. Izvrsna studija Čedomira Višnića upravo je ta analitička karika koja daje jasno objašnjenje. Ovo delo nije pisano s pretenzijom da daje nedvosmislenе odgovore na mnogobrojna epohalna pitanja koja sa sobom povlači status Srba u Hrvatskoj. Međutim, izuzetno dobro odabrana tema istraživanja i izu-

zetna analiza dostupne arhivske građe, dala je rezultate koji nadilaze samo praćenje dvadeset godina rada (1951-1971) Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“. Naoko mali segment veće slike koju je činila SFRJ, pokazuje funkcionalisanje celine, dok je, s druge strane – to je sada nedvosmisleno jasno – pitanje odnosa Srba i Hrvata bilo od ključnog značaja za neuspeh i prve i druge Jugoslavije. Upravo zato je analitičko čitanje arhivskih dokumenata vezanih za Srbe u Hrvatskoj u navedene dve decenije pokazalo neke od mogućih odgovora na pitanja vezana za krvavi slom SFRJ. I treba istaći da nijedna strana nije nevinia i da je svaka dala svoj doprinos putu do brutalnog kraja. Naravno, svaka na svoj način.

Dragocena arhivska građa koju nam Čedomir Višnić izlaže rečita je sama po sebi, a autorovi odmereni i značajni komentari i zapažanja dodatno ukazuju na važna mesta, koja ne samo da demistifikuju eru, već i čitav ideoški sistem koji ju je stvarao. Tako na samom početku 50-ih godina prošloga veka, svega 5-6 godina nakon završetka Drugog svetskog rata u kojem je srpsko stanovništvo u Hrvatskoj na najstrašniji način postradalo od ustaške vojske i u kojem su – kako Višnić primećuje u svojoj ranijoj knjizi „Kordunaški proces“ – u krvavoj partiji između hrvatskih komunista i hrvatskih ustaša, hrvatski Srbi takođe bili dominantno platežno sredstvo (činili su 73% sastava partizanskih jedinica), zapisnik sa sednice Politbiroa CK SKH od 12. decembra 1950. pokazuje da su razmatrane negativne pojave u sportu. Uočava se u javnosti tendencija da se sve negativno raspoloženje okreće protiv Beogra-

da, vidi se „stvaranje fronta sporta u Hrvatskoj protiv sporta u Srbiji“ a cilj je odbrana od „hegemonističkih nastojanja Beograda“. Tada se na utakmicama čuju parole: fuj Partizan, četnici, srpski koljači... Utakmice „Graničara“ iz Županje i „Sloga“ iz Borova završavaju se tučama igrača i publike uz epitete: ustaše – četnici. A kada je krajem 1951. „Dinamo“ u Zagrebu pobedio „Crvenu zvezdu“ masa navijača skandira: „Zagreb – Split – Sarajevo – Zemun“. I zaista, kao što naš autor primećuje, ove se parole ne bi postideli i prethodnici ni naslednici ovih navijača „Dinama“. Na ove i slične događaje, sem deklativno, hrvatski komunisti ne reaguju i ostaju na svom glavnom koloseku, a to je bežanje od odgovornosti.

**Dragocena arhivska građa koju
nam Čedomir Višnjić izlaže rečita je
sama po sebi, a autorovi odmereni
i znalački komentari i zapažanja
dodatao ukazuju na važna mesta,
koja ne samo da demistifikuju eru,
već i čitav ideološki sistem
koji ju je stvarao**

I dok stvari idu u tom pravcu, dok procesi konfederalizacije sve više jačaju, rasplamsavaju se debate o hrvatskom jeziku, hrvatski Srbi uglavnom – čute. Još u svojim prethodnim knjigama Višnjić daje vrlo razložne odgovore zašto je to tako bilo. Prvu Jugoslaviju Srbi iz Hrvatske su dočekali kao ostvarenje svojih vekovnih želja i kao vrednost koju bezuslovno treba braniti. I ono malo njihovih intelektualaca i političara okupljenih oko Samostalne demokratske stranke i braće Pribićević, koji su dočekali kraj Drugog svetskog rata, verovalo je da je zajednička država, domovina Srba prečana, osnovna vrednost, tolika da su zaključivali da je bolja i crvena Jugoslavija, nego nikakva. A rezultat toga je stvaranje atmosfere u kojoj je većina Hrvata smatrala da su najveće smetnje za ostvarenje njihovih nacionalnih ciljeva upravo Srbi prečani i njihovi saveznici kao i malobrojni Hrvati jugoslovenskog opredeljenja. Tokom samoga Drugog svetskog rata, prepusteni sami sebi i bežeći od ustaškog noža, Srbi u Hrvatskoj prilaze partizanskom pokretu gledajući u njemu svoju odbrambenu vojsku i u vrlo kratkom roku postaju udarna pesnica ove politike. (Na primer, 1943. godine članstvo Komunističke partije Hrvatske činilo je 81% Srba i 19% Hrvata.) Tako za Srbe prečane i druga Jugoslavija postaje bezuslovna vrednost za koju daju sve i odriču se, u skladu s komunističkom dogmom, snažnijeg nacionalnog identiteta. Višnjić s tim u vezi primećuje „da su Srbi iz Hrvatske, potpuno ispraznjeni i od minimuma realnog kulturnog nacionalnog sadržaja i života, o čemu je odlučivalo baš to hrvatsko Bakarićevo vođstvo, svoju nemuštu političku energiju ulivali u ne sasvim jasno definisano titovsko jugoslavensvo“. Tako su već u prvim poratnim godinama postavljena dva koloseka, srpski i hrvatski, koji će se protokom vremena sve više i dublje razilaziti.

Kroz nekoliko poglavlja knjige autor daje pregršt izuzetno zanimljive arhivske građe koja pokazuje gde su se i na koje sve načine dva spomenuta koloseka, srpski i hrvatski, neopozivo razilazili već u prvim poratnim decenijama. Sport, kao jedan od prvih i vrlo značajnih indikatora, već smo spomenuli. Drugi značajan indikator je odnos prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Hrvatskoj. Njen položaj u drugoj Jugoslaviji i Hrvatskoj kao njenoj federalnoj jedinici, proisticao je iz njenog srpskog imena i stanja svesti njenih vernika koji su preživeli Drugi svetski rat. Dokumenti svedoče da je ona bila i jugoslovenskim i srpskim komunistima sporedan problem. Najpre zbog njene slabosti (u odnosu na Katoličku crkvu u Hrvatskoj), a potom i zbog nesporno patriotskog odnosa pripadnika ove crkve prema zajedničkoj državi. Međutim, odnos samih Srba iz Hrvatske prema SPC-u u poratnom vremenu pokazatelj je stanja duha jednog naroda koji je bezuslovno prihvatio komunističke dogme. Kada novi mitropolit zagrebački Damaskin odlazi vozom u Pakrac, kao administrator tamošnje eparhije, 14. jula 1947. godine, dočekuje ga rulja sa pripremljenim jajima i parolama: „dolje razbijači bratstva i jedinstva“ i „živjeli narodni popovi“. Kada je nestalo jaja, demonstranti su počeli da pliju mitropolita i sveštenike iz njegove pratrne. Od ovoga organizovanog i doziranog nasilja „ratobornih ateista“ sveštenike je spasila narodna milicija. Nekoliko meseci kasnije slično će biti postupljeno prema episkopu gornjokarlovackom Nikanoru. Jerej Manojlo Krga je u Korenici premlaćen kocima. Paroh drežnički Đorđe Žutić je ubijen metkom 1946. kada se vratio u svoju parohiju. Na to Duško Brkić, drugi čovek komunističkog režima u Zagrebu, nominalno tada vodeći predstavnik Srba, kaže da njima „treba episkop, ali da taj bude dobar Srbin-rodoljub, koji će čuvati tekovine NOR, koji će poštovati ono što je Tito dao Srbima u Hrvatskoj“. A Udrženje pravoslavnih sveštenika, sasvim pod okriljem novih vlasti, poručuje mitropolitu Damaskinu „da mi Srbi u NRH samo zahvaljujući Kom. Partiji koja je podigla ustanan i dovela do pobjede naših naroda u ratu, imamo zahvaliti takva prava i slobodu u NRH, u bratstvu i jedinstvu sa braćom Hrvatima...“ Onda nije čudno što šef milicije stanuje u parohijskom domu, što se u manastirskom dvorištu osniva farma svinja, što se na temeljima crkava koje su porušile ustaše prave fudbalski tereni i što po starim pravoslavnim grobljima po Lici pase stoka. Majke nose decu desetinama kilometara daleko na krštenje, s nadom da će na ruševinama neke crkve naći sveštenika koji će krstiti dete, premda su vlasti strogo zabranile krštenja van hramova. Iz Knina javljaju da nema ni potrebe da se u ratu porušeni hram Pokrova Presvete Bogorodice obnovi, jer „vjernici u Kninu uopće ne pokreću to pitanje.“ A lokalni organi vlasti u kojima su Srbi dižu u vazduh ostatke crkava koje su ustaše uništavale i tako pokazuju koliko su temeljno raskrstili sa religijom. U okolini Slunja, u crkvi u mestu Sadilovac ustaše su 1941. najpre ubile, a potom spalile oko petsto ljudi iz toga kraja. Međutim, kada u oktobru 1952. episkop gornjokarlovacki Simeon šalje sveštenika da održi službu-pomen žrtvama na ruševinama crkve, on dobija pismo od seoskog odbora Socijalističkog saveza kojim se „zabranjuje svešteniku da uopšte dolazi u Sadilovac“. U porti čeka Boško Zatezalo, direktor tamošnjeg poljoprivrednog dobara, koji svešteniku Slavoljubu Pantiću više: „Natrag! Natrag se vraćaj odmah! Mi te ne primamo, niti dozvoljavamo da ikakav obred vrši na ovom mestu“. Čini se da je direktor Zatezalo, kako lucidno primećuje Čedomir Višnjić, verovao da je bolje da mrtve zakopaju još dublje i da ih pretvore u bezoblične žrtve fašističkog terora, ne bi li tako olakšali živima

da se nose sa svakodnevicom. Otuda sledi autorov logičan zaključak da su glavni problem Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj u deceniji posle rata, i kasnije, bili „njeni, domaći sinovi, hrvatski komunisti srpske nacionalnosti.“ Kako bi ojačali svoju poziciju oni su „bezobzirno čistili svoju polovinu terena. (...) oskudno obrazovani, zapuštene tradicije, bili su cinično svjesni da im njihova crkva više nije obrana pred opasnošću kojoj su jedva umakli i okrenuli su se sasvim državi“.

U isto vreme jedna pedagoško-politička inspekcija obilazi fakultet Družbe Isusove, u Palmotićevoj ulici u Zagrebu gde u glavnoj slušaonici visi velika slika Alojzija Stepinca, dok nakon posete Bogoslovskom fakultetu na Kaptolu beleže kako nigde nema slika državnih rukovodilaca, ali je zato Stepinčevih slika bilo svuda, u učionicama, spavaonicama, sobama za prijem. Članovi inspekcije zaključuju: „Stekli smo dojam da teško podnose sadašnje stanje i da su u isti čas ispunjeni borbenim duhom, naročito isusovci. Stoga nema sumnje da je odgoj svećeničkog podmlatka u tim školama prožet specifičnim duhom otpora i misionarstva u narodu.“

S ovim u vezi zanimljivo je i zapažanje zagrebačkog paroha Aleksandra Skočića koji u jednom razgovoru o aktivnostima sveštenika u religioznom smislu iznosi „da oni nisu tako zadrti kao katolički, ali da moraju vis a vis katoličkih, jer da katolički svećenici govore da su oni prodane duše i da su Srbi krivi za komunizam.“ Dakle, jezgro i nacionalnog i ideološkog sukoba između dva naroda već je tokom 50-ih godina bilo jasno definisano. I čekaće vreme u kojem će nesputano, u potpunosti, moći da oslobodi svoj razorni potencijal.

Slедеći indikator koji dodatno osvetljava epohu je rad Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“. Ova kulturna ustanova Srba u Hrvatskoj osnovana je u novembru 1944. godine na oslobođenoj teritoriji u Glini na Baniji i radila je do 1971. godine, kada je nakon političkih previranja u Hrvatskoj prekinut njen rad. Iako osnovana s ciljem čuvanja i afirmacije srpskog kulturnog identiteta u Hrvatskoj, rukovodoci „Prosvjete“ su u decenijama kojima se ova knjiga bavi zapravo činili sve suprotno od osnivačkih ciljeva, sledeći i tu dosledno politiku titovskog jugoslovenstva. Višnjić to detektuje i precizno definiše: „Osnovno proturječe nisu imali vremena ni spoznati, a kamoli savladati; nastojali su nacionalno probuditi, obuhvatiti i učlaniti sve Srbe u Hrvatskoj, likvidirajući istovremeno sve manifestacije tradicije i nacionalnog osjećaja, unapred prokazanog kao nacionalizam.“ Nakon ovakvih uvida ne čudi nas činjenica da „Prosvjeta“ tokom 50-ih godina sistemski odbija svaku saradnju s tako velikim srpskim piscom iz Hrvatske, kao što je Vladan Desnica: „oni nisu učestvovali u napadima, ali da se oni zauzmu za nekoga koga UDB i CK vode kao talijanskog i četničkog radnika (Desnicu, nap. M.V.), to nije dolazilo u obzir, tu snagu oni nisu imali, bez obzira na to što su znali i mislili o samom slučaju.“ Sasvim je jasno da u mimikrijskoj igri srpskih komunista u Hrvatskoj svako okupljanje obrazovanih ljudi oko ma kakve nacionalno definisane ustanove nije bilo dobrodošlo. Članovi uprave „Prosvjete“ tokom svojih sastanaka primećuju kako „naročito srpski političari pažljivo zaobilaze tu sporednu zagrebačku uličicu Berislavićevu“ (sedište SKD „Prosvjete“, nap. M.V.). Susreću se sa zamerkama na pridev „srpsko“, jer je bilo slučajeva da su u neke uprave lokalnih odbora ulazili „popovi, crkveni tutori i kojekakvi starci preživjelih shvatanja...“ A s druge strane u „Prosvjetu“ stiže pismo drugarice iz sela Prkosa na Kordunu. Po svemu sudeći učiteljica, piše o tome kako je sam narod organizovao po-

dodbor i počeo s radom, ali im treba pomoći od zagrebačke centrale, jer: „Nemamo knjiga, a instrumenti su kupljeni za vlastita sredstva, no kad smo išli na proslavu ove godine, nismo imali novca da kupimo žice za tambure. (...) Dvogodišnje škole nema, jer imaju samo malu djecu, budući da su sva djeca poklana 1941. Ja bih želila da se tim ljudima pomogne, da im se da literature, knjige...“ A pozadina pisma je tragična: u velikom ustaškom polju 1941. ubijeno je 428 stanovnika sela Prkos. 192 mlađe od 14 godina, a 94 mlađe od 7 godina. Višnjić primećuje da je jedina politička asanacija ovako strašnog zločina bila propagiranje ideologije bratstva i jedinstva, bez zadiranja u notorne činjenice, dok je sve što je vodilo ka analizi slučaja bilo potisnuto ili zabranjeno. Pa tako kada pododbor iz Kirina javlja da ljudi neće da čitaju ono što im se nudilo (po partijskoj direktivi), dok su pesme o Kraljeviću Marku, naručene iz Beograda, odmah rasprodorate, i da hoće da čitaju Čopicev „Prolom“, te da su knjige „već otrcane, koliko idu po rukama...“ Tadašnji dugogodišnji sekretar „Prosvjete“ Vojin Jelić, i sam književnik, vernik revolucije, iskazuje otpor prema folkloru, za koji misli da je bio smislen za vreme Turaka, dok danas „naša Jugoslavija ide prema socijalizmu, znači neće se vraćati na staro“. Duh modernizacije na totalitaran način Jelića kao paradigmu srpskog komuniste iz Hrvatske vodi dalje, pa, na primer, u jednoj prepisci kaže: „Jer, ako će se i danas mjeriti nečije srpstvo jedino po nekim starim mjerama, onda, onda kad će doći do izraza novo jugoslavenstvo, jugoslavenstvo u kojem je mjesto svakom pravom Srbinu, jer su Srbi za to dali odveć veliku žrtvu.“ Ovakav stav snažno potvrđuje Višnjićevu konstataciju da je to bio pogled mnogih Srba iz Hrvatske, koji je Jelić formulisao, a reč je o čoveku koji je „radio u Društvu u kojem je glavna zadaća bilo prosvjecivanje sela koje je bilo osuđeno na nestajanje; vodio je instituciju, nacionalnu po imenu, koja je svim sredstvima poricala to ime; njegovo srpstvo se mjerilo samoporanjem i utapanjem u jugoslavenstvo...“ Ironijom onda možemo nazvati činjenicu to što su početkom poslednjeg rata u Hrvatskoj iz svih udžbenika i lektire za osnovnu i srednju školu izbačena sva književnoumetnička dela Vojina Jelića, kao i to što se nakon 1992. godine, kada ga je Nedjeljko Mihanović, tadašnji ministar prosvete i kasniji predsednik Sabora Republike Hrvatske, optužio za sve ono što su njegovi sunarodnici činili u ratu, sasvim povukao iz javnog i kulturnog života Hrvatske, do smrti 2004. godine.

I pored očigledne absolutne, slepe odanosti Komunističkoj partiji i njenim deklarativnim ciljevima većine rukovodilaca, „Prosvjeta“ će biti ugašena 1971. godine, kako bi se postigla ravnoteža na srpskoj strani prilikom sankcionisanja Matice hrvatske i drugih aktera hrvatskog proleća. I kao da je tek tada nemalom broju članova „Prosvjete“ prvi put bilo moguće da naslute veličinu nepoznanice koja se otvarala pred njima. Dramatično i proročki izgledaju danas zapisnici sa raznih sednica i sastanaka, većih i manjih narodnih zborova, razmišljanja i dileme visokih sveštenika Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj, kao i partizana-prvoboraca iz Like, Banije, Korduna. Dakle, 1971. je godina, a iz Osijeka u Berislavićevu stižu vesti da „nijedna jedinstvena tabla cirilicom ne može opstat“, a oni koji pišu ovim pismom „ispadaju bijele vrane“, dok se latinica uvodi u škole po srpskim selima tog dela Slavonije, a Baranji se nameće ijekavski govor. U Slunju stari borci i komunisti razmišljaju: „A nećemo li opet bježati u Plješivicu? ...Razmišlja se o tome da li imam pušku, da li imam šmajser, tko zna, doćiće ti kakve bande po noći, kupit će nas nosioce spomenice, partizanske borce, naročito bivše oficire Udbe, i što se zna...“ Jedan od članova Izvršnog odbora „Prosvjete“ Đuro Potkonjak kaže:

„Mene uzbudiće jedan pasivitet koji je tu došao do izražaja... Ja ne bih mogao prihvati da svakih 5, 10 ili 40 godina moram potvrđivati pravo Srba u Hrvatskoj, počev od 1630...pa preko Marije Terezije. (...) Ali, postoji i stalna obrana od nečega jer naša nacija, da se razumijemo, ima određene kompleksne. Ja imam mater koja je stara 80 godina i koja sanja ustaše i ja njoj moram tumačiti mnoge stvari koje čovjeka malo zbumuju...“ I ovo je središte stvari, ovo je, kako Višnjić kaže, klasična krajška istina i arhetipska slika njihovih mentalnih okvira i raspoloženja. Na njihov način shvaćen unitarizam, bezuslovna orientacija na titovsko jugoslovenstvo postali su pretnja za njih same i toga prvi put postaju svesni, ili barem naslućuju koliko su krhk partiskske parole o bratstvu i jedinstvu. Psihološki profil tipičnog Srbina iz Hrvatske, koji nosi svoje strahove i računice, svoje bežanje od nacionalnog identiteta i nastoji da po svaku cenu sačuva kontakt sa okruženjem, pokazao se kao beskoristan, mimikrijski, ali ipak nedovoljan. Već samom činjenicom svoga postojanja pod srpskim imenom, makar i potpuno ispräžnjenim od svakog srpskog sadržaja u ideologiji bratstva i jedinstva, on je bio vidljiv i nepozelan, jer su Srbi iz Hrvatske percipirani od strane najvećeg broja Hrvata kao prepreka hrvatskoj slobodi, odnosno obliku države koji oni zapravo žele.

Godine 1941. ubijeno je 428 stanovnika sela Prkos. 192 mlađe od 14 godina, a 94 mlađe od 7 godina. Višnjić primećuje da je jedina politička asanacija ovako strašnog zločina bila propagiranje ideologije bratstva i jedinstva, bez zadiranja u notorne činjenice

Vršnu tačku povesti o ovoj delikatnoj eposi moglo bi da bude izlaganje Bože Mrkobrada, za koga znamo jedino da je bio iz Mekinjara u Lici i da je na sednici Glavnog odbora „Prosvjete“ 17. oktobra 1971. rekao, između ostalog, da u kampanji prebrojavanja Srba u miliciji, na položajima i po preduzećima, prebrojavanju dece po školama, on vidi jasnu nameru da se ljudi zastraše „računajući da će se jedan dio od straha za položajem i zbog progona izjasniti kao Hrvati, a jedan dio pobjeći u Srbiju“. I završava govor proročkom slikom: „Drugovi, ja se bojam i upozoravam odgovorne drugove rukovodioce u Hrvatskoj da će hrvatski šovinizam prijeći iz euforičnog stanja i zanošenja za insignijama na fizičke napade na Srbe, a ako dođe do toga, to može koštati strahovito mnogo života i hrvatskog i srpskog naroda...“

Odgovorni drugovi rukovodioци nisu učinili ništa suvislo. Uz definicije „par šovinista i vrlo uska grupa“ veliki talas hrvatskog proleća će biti koliko-toliko potisnut za neko vreme, zataškan i prekriven praznim ideoškim frazama, bez izvođenja ikakvih jasnih zaključaka. I tako hiberniran čekaće

bolje vreme. I, kako je to u jednom svome pismu iz te godine lepo definisao episkop gornjokarlovački Simeon Zloković: „Poznati su mi zakoni psihologije po kojima nema zdravog odnosa ni pravilne komunikacije među ljudima, ako išta ostane nekazano, odnosno potisnuto“. A između Hrvata i Srba u preostalih 19 godina postojanja Socijalističke Republike Hrvatske sve je ostalo nezdravo, potisnuto i neiskazano i kao takvo moralno je kulminirati, kao nelečena bolest, 1990. godine baš na zlokoban način koji je prorekao Boža Mrkobrad - uz mnogo života i hrvatskog i srpskog naroda.

Iako posvećena vremenu od kojega nas deli više od pola veka, knjiga Čedomira Višnjića je vanredno aktuelna, jer razmatra temeljne uzroke srpsko-hrvatskih nesporazuma koji su, nažalost, tako se pokazuju u istorijskoj perspektivi, zakonomerno doveli do ratnog nestanka SFRJ. Za razliku od mnoštva knjiga koje ili potpuno nekritički glorifikuju ili ideoški ostrašeno kritikuju vreme o kojem ova knjiga govori, Višnjićeva studija na retko pregledan i skrupulozan način kroz dokumente rasvetljava jedno doba koje je naizgled bilo beskonfliktno i progresivno, a zapravo je bilo uvertira za krvavi rasplet koji će uslediti dve decenije potom. Otuda se i sam naslov – Vreme sporta i razonode – čita kao gorka ironija i demistifikacija opsena koje je stvarala socijalistička ideologija i propaganda. Ali, Višnjićeva knjiga i način analize iznetih dokumenata i stil pisanja – inače, stilski brillantan, često savsim nalik vrhunskoj prozi sa suptilnim ironijskim otklonom – nisu usmereni na satanizaciju partizanskog pokreta u Hrvatskoj, pa ni Komunističke partie, već pre svega na pružanje što celovitije i argumentovanije slike o tome kako su iznevereni ideali jedne revolucije i političkog pokreta koji ju je izveo. O tome kako se projekat druge, socijalističke, samoupravne i federalne Jugoslavije već te 1971. godine nedvosmisleno našao na svome kraju, dok je proces stvaranja samostalnih nacionalnih država otiašao vrlo daleko i da je samo međunarodni politički kontekst omogućio poslednje dve decenije postojanja SFRJ. Čim njega više nije bilo, ta se zemlja raspala u ratu, a političke nomenklature stasale upravo u vremenu o kojem ova studija govori nisu imali ni volje ni znanja da izbegnu najgori mogući scenario u poslednjem činu postojanja Jugoslavije. I nije nevažno reći da Višnjić u ovoj knjizi analizirači primarno u arhivskoj građi koju je izložio, srpsku poziciju u Hrvatskoj u decenijama o kojima piše, razmatra i hrvatsku poziciju istom analitičkom optikom, ne dopuštajući da studija bude više srpska, nego istinita. Naprotiv, ovo je delo koje zainteresovanim i Srbima i Hrvatima daje jasniju sliku problema sa kojima se srpska zajednica u Hrvatskoj suočavala u socijalističko doba i koji su, s obzirom da nije bilo demokratskog dijaloga, doveli do oružanog sukoba. Svako ko želi da razume prirodu srpsko-hrvatskog spora i učini koliko je moguće na njegovom rešavanju, ovu knjige nikako ne sme da zaobiđe. Kao što ne bi trebalo da je zaobiđe ni ozbiljan istoričar druge Jugoslavije, s obzirom na mnoštvo prvorazrednih izvornih dokumenata koji mnogo bolje od manjih protokolarnih akata pokazuju mehanizam jedne partije i njene države koja je izneverila ogromne žrtve i ideale na kojima je deklarativno počivala. A mnoge od tih mehanizama, pogotovo one najrđavije, nasledile su u velikoj meri i sve bivše jugoslovenske republike, već tri decenije samostalne države, pa je i u tom smislu Višnjićeva knjiga izuzetno instruktivna.

Kao i u prethodnim svojim knjigama Čedomir Višnjić je i ovoga puta pokazao da je jedan od vodećih autentičnih srpskih građanskih intelektualaca u Hrvatskoj, dakle čovek od one vrste koja je nasušno nedostajala Srbima u Hrvatskoj u decenijama iza nas.

TURISTI U NASELJENIM DELOVIMA PLUĆA

Maša Seničić

Maša Seničić (1990) je scenaristkinja, pesnikinja i eseistkinja. Diplomirala je na katedri za dramaturgiju te masterirala na katedri za teoriju i istoriju, gde trenutno pohađa doktorske naučne studije (FDU, Beograd). Sarađivala je na različitim domaćim i međunarodnim projektima, pre svega na filmu kao autorka i saradnica, a zatim u pozorištu, na radiju i festivalima. Ko-selektorka je programa Hrabri Balkan (Festivala autorskog filma) i jedna od osnivača i koordinatorka edukativnih programa Filmkulture. Piše poeziju, koja je objavljivana u antologijama (*Ovo nije dom, Čiji grad?..*), u književnim časopisima (*Letopis Matice srpske, Polja, Script, Poezija...*) i na književnim portalima (*Kritična masa, Libela, Agon...*).

u maju

i ne pomicaju na mene; bojažljivo, u vrelim gradovima,
 skidaju slojeve odeće. vrućine postaju nepodnošljive, ali o njima,
 za sada, niko ne izveštava. kelneri se raspituju za sezonske poslove:
 u pauzama od disanja, na intervjuima mi govore da sanjaju
 isključivo unutrašnje pejzaže – naivno, sve ih primam. ništa im ne verujem.
 ruku već osunčanih, mesecima unazad, ne pitaju za vremensku prognozu.
 mlađi supružnici ograničenih primanja u prospektima čitaju o ponudi
 koja podrazumeva polupansion. jedini hotel na obali čitavu zimu čekao je
 praznih kupališta i pustih trpezarija; stoni tenis u suterenu krišom će
 uskoro igrati deca zaposlenih. dragi su mi, umereno pristojni, a
 monotoni zvuk loptice ujednačava mi varenje.

u junu

se pakuju. u lancima drogerija potražuju sniženja losiona
 sa zvučnim imenima. plaše me majke koje svoju decu nose u zubima,
 a takvih je, rano izjutra, najviše na retkim peščanim plažama: marširaju čutke.
 lokalna kafana diže cene. bungalovi nekadašnjeg odmarališta uzdižu se
 poput spomenika, iznad luke. ivice bazena trebalo bi ofarbatи u
 makar približno sličnu nijansu plave.

u julu

se žale na maestral. glasovi mrtvih regionalnih pevača odzvanjaju poslastičarnicama. zadržavam dah iznad železnice – požar se načinje uvežbano i postepeno; svake godine svi mu se, ipak, iznova čude. insekti-ptice kruže oko muškatli između kamenih kuća i betonske zgrade pošte. gotovo nevidljivi, nadgledaju pošumljene predele i tamo prave gnezda: kada iz njih mladunci izlaze, nesnađeni i naterani, grudni koš me na trenutak zasvrbi.

u avgustu

nedostatak humora dolazi iz njihovog nekretanja. delfini zalutali pre mnogo godina nađeni su mrtvi u zalivu, ali o tome neće pisati štampa. znojni dlanovi dodiruju mokasine pored kojih kaplje bela farba: čamci u bolovima podnose leto. ljušte se poput noseva nemarnih skandinavaca. pod težinom odmora, sitne rupice na pletenim sedištima postaju provalije u koje, nažalost, niko ne upada. divljač se pomalja iz šiblja i osluškuje – uskoro će moći da gospodare magistralom.

u septembru

postaju radoznali: naprasno ih zanima procenat soli u vodi. svrbe ih oči i stopala, komarci veličine pesnice kače im se za vrat. konobari su umorni, ruke im podrhtavaju, a bend na terasi zvuči raštimovano. napor potreban da se u oluji pokrene jedrilica manji je od onog koji ulazi u to da ih sve ne iskašljem. pripadnici obalske straže razmenjuju priče o nasukanim i nežnim, velikim ribama; zaključuju – nije im ni bilo mesto u ovoj mutnoj vodi. nar bubri nad strnjikom, nedohvatljiv.

u oktobru

se ukrcavaju na trajekte, jedni preko puta drugih: pluća bi morala da budu dvokrilno ostrvo. iz suprotnog pravca, ti stižeš, stabilan poput stene: naseljavaš se. skupe fotokopije razglednica se, pod prisilom vetra i sitne kiše, razleću po šetalištu. na površini bazena hvata se tanka opna prljavštine; smrad morske hrane postaje gušći. naći ćeš se na mestu na kojem nisam nikad bila, ali prolazak kroz sebe još uvek, srećom, ne iziskuje kartografa.

PESAK VRUĆ KAO STAKLO

Ana Miloš

Napustili smo grad, prošli kroz dva prigradska naselja i dokopali se auto-puta koji je na kraju trebalo da nas dovede do mora.

August je bio sparan i vreo, ali krenuli smo u pola šest ujutru. Sunce se nije videlo, no bilo je svetlo. Plavičasto. Čak prohladno.

Tata je vozio, iako sam ja htela da budem za volanom. Pogledao me je, namigivao i smeškao mi se.

Torbe su bile u gepeku. Zadnje sedište je zjapilo prazno. Delovalo je preteće, tako crno i nepotpunjeno.

Možeš da se ispružiš iza. / Nisam umorna. / Ne moraš da spavaš. / Samo da se ispružiš. / Neću. / Kao da sam u taksiju.

Nasmejao se. Pucnuo prstima i pokazao na kasetu. Otvorila sam je i prelistala futrolu s diskovima. Bili su označeni ljubičastim markerom, oblastim, nežnim rukopisom.

Šta ti se sluša? / Zna se.

Bilo mi je dosta svega toga, ali nisam htela da mu kvarim ugođaj. Sve je moralo da bude kao i ranije. Pronašla sam CD na kojem je pisalo domaćica i stavila ga u plejer. Auto je usrkao presijavajuću ploču i u kolima su se porvali ex-yu nostalгија i huk vetra s otvorenih prozora.

Iako smo zujali 140 na sat, promaja više nije mogla da nas rashladi. Sunce se uspelo visoko i pržilo nas kao mrave. Zatvorili smo prozore, uključili klimu, a ja sam to iskoristila da utišam muziku.

Ne sviđa ti se? / Preglasno je. / Hoćeš sendvič? / Neću sad. Znaš gde se jedu sendvići.

Pokušala sam da se nasmešim, ali mislim da je to više bila grimasa nego toplo izvijene usne. Klimanje glavom je, ipak, potvrđilo razumevanje.

Stali smo kraj izvora nasred planine. Tata i mama su mi uvek pričali kuda idemo, šta vidimo na levom, a šta na desnem prozoru, šta je ispred nas. Slabo sam pamtila. Nisu me zanimale te stvari. Nikad. Tata nije prestajao. Sve mi je opet objašnjavao, mljackajući bananu i grickajući štapiće koje sam mu stavljala u usta. Ipak, znalo se gde se staje za sendviče.

Malo odvajanje kraj puta bilo je prazno. Kamen od kojeg su lokalci napravili česmu, metalna cevčuga koja izvire iz brdača i voda što leči slepe, bolesne, nerotkinje i sve fališe ovog sveta.

Očekivano, rasplakao se. Čula sam ga jutros kako rida u svojoj sobi i znala sam da će – kao mrvice hleba – ostavljati svoje suzice duž celog puta.

Izvini. / Hoćeš maramicu?

Odmahnuo je glavom. Izduvao je nos i obrisao oči salvetom od sendviča. Razmazotina majoneza mu je ostala na obrazu. Prsla sam u smeh, a on me je gledao poput zbumjenog deteta. Palcem sam mu obrisala majonez, pokazala mu prst i polizala ga. Smejao se i on.

Došlo je vreme za strani rok.

Stali smo još dva puta, pre granice; ja da piškim, pa on da piški. Na graničnom prelazu je bila gužva, potrošili smo sat i po vremena i ispržili se u usijanom automobilu. Odmah posle granice smo stali na prvoj pumpi da dopunimo gorivo.

Hoćeš ti da vozиш?

Stali smo još jednom, da se proteglimo i popijemo malo vode. Zamenili smo mesta.

Sad kreću serpentine. Bolje ja da vozim.

Kao da je predvideo da će nešto da se desi: na jednoj od krivina, baš u trenutku kad se more pojavilo daleko u podnožju planine sa koje smo vijugali nadole, kamion je zaobilazio trojicu biciklista i zamalo nas udario. Tata se povukao koliko god je mogao uz kamenu ivicu, zaštićenu žicom protiv odrona. Trubio je, ali kamion je nastavio i za centimetar nas je promašio. Ostali smo čitavi, ali tata je pobesneo. Urlao je i udarao levicom po volanu, a kad se smirio nastavio je da gunda. Njegova besna pitanja upućena meni (da li sam dobro, da li sam videla šta se desilo, da li mogu da verujem, da li sam zapamtila tablice, itd.) bila su njegove psovke na koje nisam odgovarala, već sam samo klimala glavom, gledajući ispred sebe, očekujući novi užas. Katastrofa nije pretila više spolja, već iz enterijera. Tata je usporio, odvojio se na maloj izbočini kraj puta, ugasio motor i zaplakao tako da se ceo tresao. Sakrio je lice u šake, ali toliko jako je sve to proživeo da su mu se uši i vrat zacrvneli, a kroz prste i dlanove probijale su se bale i suze.

Pustila sam ga da se primiri i tek kad je ridanje zamenilo tih civiljenje, oprezno sam ga zagrlila, mazila po glavi i tešila.

Izvini. Molim te. Samo ti pravim sranja. / Ne izvinjavaj se. Sve je u redu. / Nije mi jasno zašto ne mogu da paze.

Slegnula sam ramenima, ponudila mu maramice i pogladila ga po vrelom, mokrom obrazu.

Smirio se i nastavili smo put čutke. Bossa nova je izvisila i bila sam pomalo zahvalna kamiončetu što sam zbog njega bila pošteđena poslednje muzičke etape.

Odseli smo u pansionu u kojem smo odmarali svake godine. Letovanja su bila religozno poštovana u mojoj porodici i ma kakva situacija s parama bila u kući uvek se nalazilo za tih deset dana.

Priobalje se dosta promenilo za poslednjih desetak godina. Mnogo više smeća u moru i na obali, mnogo više cene, a paradoksalno mnogo manje mesta na plažama.

Žena koja iznajmljuje sobu najednom mi se učinila jako starom. Za tih godinu dana našeg odsustva uspela je da postane baba. Pamtim je kao lepu, čak zgodnu, s crnom kosom u kojoj poput traka od soli ponosno nosi sede. Zato je skoro nisam prepoznala. Cela kosa joj je bila sivkasta. Kese ispod očiju otežale i otečene. Svuda po telu su joj se pojavile staračke pege. Ipak, bila je živahnja kao i ranije, prijatna do neprijatnosti i pričljiva.

Presvukli smo se, zgrabili peškire i kremu – spakovali smo ih na vrh kofera – pa se odmah spustili dugačkim, kamenim stepenicama do najbližeg kupališta. Sunce je tuklo nemilosrdno, na plaži je bilo pusto, ali nas nije bilo briga. Bacili smo stvari na šljunak i zagacali po slanoj vodi.

Nešto mi je bljutavo more. / Ti si bljutava!

Tata me je prskao, a ja sam se bezuspešno branila šakama. Onda sam uskočila cela, zaronila do dna i zaplivala. Otvorila sam oči. Bilo je mutno, puno čestica i sitnih predmeta. Izronila sam, zabacila rukama kosu na potiljak i treptala, hvatajući vazduh.

Pećiće te oči. / I tebe će.

Skočila sam na tatu i pokušala da ga potopim. On se opirao, a onda sam osetila kako mu jedna noga posustaje, pa sam se cela popela i oslonila na njega, dok nije odustao. Bila sam na njemu, a on je čučnuo u pličaku i svom snagom se otisnuo o dno, katapultirajući me metar i po od sebe. Kad sam izronila, zatekla sam ga zacenjenog od smeša. Ceo se presijavao od kapi vode u koje je prodiralo sunce i rasprskavalо se u svim pravcima. Bio je srećan, ja takođe, pa sam prišla i zagrnila ga. Ostali smo pribijeni, sve dok se nismo osušili. Poljubio me je u teme. Najednom, odbrojao je do 3, pa me, zajedno sa sobom, potopio u vodu.

Raspakovali smo se, dremnuli i onda pošli da ručamo-večeramo. Jeli smo u ribljem restoranu, odmah kraj obale. Tu bismo uvek jeli. Sezonski kelneri su se menjali svake godine, ali gazda je bio isti, znao nas je, pa je prišao da se pozdravi. Izgovarao je ugodne reči, kao ranije naučene ili, prosto, hiljadu puta već izgovorene, tako da ako je ikada i verovao u njih, nije zvučao ubedljivo.

Jeli smo i prošetali se gradom. Jek sezone, gomila sveta, klinci koji jurcaju tamno-amo, kafići i restorani prepuni, sa plaža graja i gitare, osvetljeni brodovi sa kojih treći muzika. Možda zbog puta i umora ili sunca tog dana – na plaži smo ostali preko dva sata – ali sve mi je to bilo previše. Vrtelo mi se u glavi i bilo mi je muka.

Ko zna od kad im je bila ta riba. / Nije od ribe. Samo hoću da spavam.

Tata se smestio u sobi s bračnim krevetom, a ja na krevetu u dnevnom boravku-trpezariji. Njemu nije bilo do spavanja, brinuo se za mene, ali posle hiljaditog Okej sam, pusti me da spavam ipak je prihvatio sudbinu, uzeo tablet i gledao seriju u svojoj sobi, dok i sam nije nestao.

Narednih dana mučnina je izostala, iako se nisam radovala večernjim šetnjama, buci i tarenju o gomilu u prolazu.

Rano smo ustajali, kratko doručkovali i spuštali se do plaže. Obilazili smo sve plažice koje nam je mesto nudilo. Tako smo radili svake godine. Kao da je ta uvala od dva i po kilometra pružala previše mogućnosti. Jedino nismo išli na betonirane plaže jer one, kako je tata tvrdio, nisu plaže. Plivali smo do bove i nazad, takmičili se ili leškarili u vodi, obgrlivši kanap i plastične plovke. Poneli smo maske i disaljke, pa smo gnjurali, ali more je bilo previše prljavo da bismo uspeli da išta vidimo.

Gde se mi kupamo! / Sutra idemo kolima malo dalje.

To smo i ranije radili. Ne zbog prljavštine, već da bismo uspeli da nađemo plažicu na kojoj smo mogli da budemo sami. Ili barem dovoljno sami.

Na plaži, naravno, nismo bili jedini, ali se barem nismo gurali s drugima. Zahvaljujući morskoj struji ovde nije bilo đubretna. Sitan šljunak i na obali i u moru. Klizave stene pune prilepaka i račića. U okolini dovoljno drveća da ima debelog hлада. Majušni bar s tihom muzikom, hladnim pićima i ledениm sladoledima.

Ronili smo u nedogled, skupljali razne trofeje i pokazivali ih jedno drugom kad bismo izronili. Žive rakove s domoškoljkama smo odmah vraćali u vodu, a prazne oklope školjki smo čuvali kao jedine trodimenzionalne uspomene s mora. Tata je poneo i foto-aparat, pa je škljocao pučinu, plažu i mene, a na kraju je zamolio i neku ženu da nas zajedno uslika, dok stojimo na steni usred vode.

Pa ne mogu da verujem! / Ni ja!

Stara tatina i mamina prijateljica Tijana. Viđali smo se samo na letovanjima, neplanirano, ali kako smo odsedali uvek kod iste žene u čijoj zgradi je njena porodica imala stan, bilo je neminovno da naletimo jedni na druge.

Nismo vas videli u zgradici. Nemoguće da smo se mimošli. / Ne stanujemo više tamo. Tu sam samo sa sinom. Razvela sam se.

Tata je zaklimao glavom. Videla sam kako je ustreptao: nije znao gde će sa rukama, adamova jabučica mu je igrala, a očima je nervozno tražio nešto na šta bi skrenuo priču.

A vi? Odseli ste na starom mestu? Gde vam je... / Samo smo mi ovde. / Znači i ti si se razveo. / Ne. Ovaj. Ne.

Neprijatna tišina je kratko trajala jer se ubrzo pojavio njen sin Maj. Pozdravio se sa nama i pohvalio se kako je uhvatio malu hobotnicu. Svi smo se okupili oko njegovih dlanova i treptali ka životinjici koja je lepila pipke oko prstiju-rešetaka.

Maj je ranije bio sladak. Sad je bio sladak i razvijen. Šta god da je radio poslednjih godinu dana prijalo mu je.

Tata je uslikao morsku živiljku, pa smo je vratili nazad u pličak.

Ceo dan proveli smo zajedno na plaži. Kao da drugačije ne bismo mogli da dokažemo poznanstvo, prineli smo peškire jedni drugima, delili užinu i svi skupa otišli na sladoled. Tata je, najzad, živnuo.

Oni su odseli vrlo blizu našeg smeštaja, pa smo se i u gradu družili: išli smo zajedno na večeru, a preko dana bismo isplimirali kuda ćemo. Vozili smo se našim kolima jer su Tijana i Maj došli avionom.

Bilo mi je prijatno da provodim vreme s njim. Mislim da sam se i ja njemu odmah svidela. Ili sam mu se svidala odavno, ali je tek sad bio ohrabren mojim odobravanjem svega što on radi. U potpunosti mi je skretao pažnju s našeg morbidnog puta, gde smo zacrtali da sve činimo kao i ranije.

Večerali smo kod nas u pansionu, a čim je Maj stavio poslednje parče ribe u usta, predložila sam mu da odemo na svirku.

Ko svira? / Ne znam. Ali biće okej.

Ostavili smo tatu i Tijanu i brzo se izgubili u noćnoj vrevi. Grad je najednom pulsirao i sva lica s ulice činila su se prijateljski nasmešena. Na tvrdavi smo popili pivo, kratko se iskakali, pa se pokupili i zaputili do prvog super-marketa. Negde na pola puta, Maj me je uhvatio za ruku, ni ne gledajući me, kao da je samo želeo da bude siguran da me neće ostaviti iza sebe u gužvi. Pustila sam da me kratko vodi, a onda sam naglo stala, njega je to iznenadilo, ali moj brzi poljubac je izgleda predvideo jer me je sasvim opušteno priglio i nastavio da ljubi i mazi po glavi i obrazima. Gledali smo se sekund-dva i smeškali, a onda nastavili kroz gužvu, došli do radnje gde smo uzeli limenke piva, pa otišli ka šetalištu. Ruku ja njemu nisam ispuštalala, pa smo tako stopljeni i bez reči, bazali obalom, tražeći najbolji štek na kojem ćemo moći da se smestimo. Naišli smo na mesto na samoj ivici grada. Tu se kej nastavlja do narednog naselja, ali nije bilo previše ljudi; svetlo je dopiralo samo od meseca, a stene su čuvale plažu od pogleda. Spustili smo se niz kamenčine i iznenadili se kad nikog nismo zatekli. Plažica je bila peskovita i tlo je i dalje bilo prijatno toplo. Skinula sam espadrile i zabila stopala u pesak, a Maj nam je otvorio po limenku i nalaktio se, hvatajući pesak u šaku i puštajući da mu curi između prstiju. Pričao mi je o svom ocu i o svojoj majci, a ja sam njemu prečutala sve i uživala slušajući njegov pomalo dečački glas. On nije insistirao; čuo je, verovatno, od Tijane šta se desilo sa mamom i nije htio da me sili. Više se ni ne sećam o čemu je pričao, ali ponovo sam ga poljubila. Maj je nastavio da me ljubi. Osetila sam kako se malčice izvija, zverajući unaokolo da vidi da li nas neko posmatra. Zatvorila sam oči i približila mu se. Zavukla sam mu ruku ispod majice, sladila se čvrstim grudima i stomakom. Maj me je milovao po glavi, grickao po usnama i vratu, a ja sam mu dala do znanja da može i više, tako što sam podigla nogu i spustila rub haljine sve do gaćica. Nije žurio i to mi se svidelo. Nežno me je ljubio i mazio po celom telu, a ja sam uzvraćala. Osetila sam kako mu se digao i pokušala sam da mu otkopčam šorts, ali nije išlo. Namejali smo se, kratko, on je izvukao dugme iz obrubljene rupice, pa smo nastavili nesmetano da se skidamo i ljubimo. Nikad se ranije nisam jebala na plaži. Nebo koje sam videla kao okrajak iza njegovog uha, sazvežđa, Mesec, pesak koji se pomerao podamnom kad god bi se on jače prislonio uz moje telo, naterali su me da drhtim i da mu se sve više i više dajem. Bila sam iskreno nesrećna, kad se izvukao iz mene i svršio u pesak između mojih nogu. Odmorili smo kratko, popili malo piva, pa se ponovo mazili i ljubili. Ovog puta mu nisam dala da tako lako pobegne. Popela sam se na njega i preuzeala kontrolu, a kad je zamrmljao kako će uskoro da svrši, polako sam se izdigla, spustila do njegovih kukova i pokupila to malo ejakulata jezikom. Ne mogu da procenim koliko smo tu još ležali, pijuckali i pričali. Držali smo se u naručjima, kao da je to bio jedini način da se ne raspadnemo.

Ovaj. / Da? / Piški mi se. / Smeh. / I meni.

Osvrnuo se, namignuo mi i tako golišav potrčao ka vodi. Gledala sam kako mu se mišići leđa pomaljaju pri zamasima i guzovi poskakuju, a kad se bacio u slabe talase, ustala sam i potrčala za njim. Bilo je prijatno kupati se noću. Voda topla i mirna, a to što je bila crna i sasvim neprozirna izazivalo mi je jezu koja je prijala. Prskali smo se, prćakali, ljubili i davili, a onda smo se još jednom jebali u vodi. Kvazibestežinsko stanje mi se svidelo. Činilo mi se kao da letim na njemu, ali jadni Maj je teškom mukom održavao ravnotežu i čak se dva-tri puta zateturao, pa smo se smejali i odlučili da je možda bolje da prestanemo. Zaglio me je, nežno, ljubeći me u teme. Vratili smo se do naših stvari, završili sa pivom, obukli se i pošli natrag.

Dok smo se pentrali ka šetalištu, videla sam zvezdu padalicu, ali nisam rekla Maju; delovalo mi je kao da bi to bilo previše. Na keju i u gradu više nije bilo toliko sveta. Mobilni nisam ponela. Činilo mi se da smo na plaži bili celu večnost. Verovatno i jesmo.

Dopratio me je do pansiona. Prozori dnevnog boravka gledali su na ulicu i svetla su bila ugašena. Nije htelo da uđe jer je Tijana verovatno već otišla kući, a tata spavao. Ljubli smo se u haustoru, a onda je otišao.

U smeštaju je bilo tiho. Hodala sam na prstima neko vreme, a onda sam shvatila da tata nije tu. Sudovi su bili oprani i kreveti namešteni. Prazna flaša viskija u kanti za đubre.

Pogledala sam na sat: bilo je prošlo tri. Pozvala sam ga, ali mobilni mu je vibrirao na nahtkasni. Kako sam prekinula poziv, tako sam čula buku iz hodnika. Mumlanje je nadjačavalo siktanje. Pogledala sam kroz špijunku i videla tatu kako se raspravlja sa nekom ženom. Pokušavali su da budu tihi, ali u gluvo doba noći to im nije polazilo za rukom. Otvorila sam vrata, istrčala u hodnik i stala između njih.

Šta se dešava?

Tata je obesio pogled i zakucao ga za tačkasti pod, a žena je nastavila da brzo tsktska. Uspela sam da joj objasnim da sam mu ja čerka, a ona je meni onda – ne bez slasti – rekla kako je moj tata njoj ostao dužan trideset evra. Tata je sve vreme čutao, oslonjen na zid kraj prekidača za svetlo. Smrdeo je na alkohol. Usne su mu bile mokre od bala.

Sačekajte ovde.

Pošla sam nazad u sobu, zatvorila vrata i zaključala. Uzela sam iz komode trideset evra, vratila se u hodnik i platila joj. Žena se uverila da je dobila koliko je tražila, opsovala nas, pa odškljocala štiklama iz zgrade.

Izvini.

Ništa mu nisam rekla. Uhvatila sam ga za ruku i povela u sobu. Čim je ušao, pripala mu je muka, pa sam ga prinela sudoperi gde se istresao. Pustila sam hladnu vodu iz česme, oterala žuč u slivnik, umila ga i pokvasila mu glavu.

Hajde da se istuširaš.

Nije se opirao. Kao bolesna životnjica, puštao je da upravljam njegovim telom, u nadi da će mu od toga biti bolje. Stavila sam tuš na držač, uperila ga u njega i brzo pustila hladnu vodu. Jauknuo je, a onda mu se malko razbistrilo, pa je, iako drhteći i trpeći, pustio da mu se mlaz slica svuda po licu i telu.

Doneću ti suve stvari.

Kad sam se vratila u kupatilo, već se brisao peškirom. Trudila sam se da ne gledam u njegovo nago telo koje je sporo tapkao peškirom. Ostavila sam mu gaće i majicu na vodokotliću, pa izašla i zatvorila vrata. Sedela sam za trpezarijskim stolom, kad je izašao iz WC-a i u prolazu me pomilovao po glavi.

Izvini. Moram da spavam.

Čula sam ga kako se skljokao na krevet. Već je hrkao. Pokrila sam ga i zatvorila vrata, pa se presukla i legla da spavam. Napolju praskozorje. Šum. Škripa vratnice i špat.

Dogegao se do mog kreveta i seo na ivicu. Bila sam okrenuta ka njemu, ali ga nisam gledala – piljila sam u sve jasniji dan.

Ne mogu tamo da spavam. / Nije ti dobro? / Ne. Samo ne mogu da spavam sam.

Pogledala sam ga. On je netremice gledao u mene i slegnuo ramenima.

Nisam je ni pipnuo. Ali rekla je da je izgubila vreme. Zato je tražila pare. Nije htela da me ostavi na miru.

Pomerila sam se u stranu, ka zidu, tako da je imao mesta da legne pored mene. Oktrila sam se i delom frotira ga ušuškala uza se. Uhvatio mi je ruku i prigrlio je svojom uz grudi.

Volim te. / I ja tebe.

Mogla sam da osetim sve mirnije otkucaje srca. Uskoro je zaspao. I meni su kapci bili sve teži, uprkos sve jačem svetlu. Mozgala sam: kad ustanemo, biće mamuran, a ja ću napraviti doručak, kafu i dati mu aspirin da ga prođe bol u glavi. On će mi se izvinjavati, a ja ću ga poljubiti u teme i reći mu da ne brine. Otići ćemo na plažu. Svež vazduh i so će mu prijati. Tamo ćemo sresti Tijanu i Maja. Biće nam lepo. Baš kao nekad.

|||||||

Ana Miloš (1992) rođena u Beogradu, živi u Pančevu. Tu i radi, kad mora. Objavila svoju prvu priču u "Rukopisima 39". Dobitница nagrade "Miodrag Borisavljević" za najbolju kratku priču 2016. godine. Objavila priče na internet portalima: strane.ba, ecker-mann.org.rs, blacksheep.rs, Suština poetike...

|||||||

PANOPIKUM

Goran Borković

OVOGODIŠNJI BITEF POD SLOGANOM „SVET BEZ LJUDI“

Glavni program ovogodišnjeg, 52. po redu Bitefa, proglašit će otvorenim 14. septembra u Jugoslovenskom dramskom pozorištu filozof Srećko Horvat iz Hrvatske, i to uoči izvođenja francuske predstave "Svita br. 3 Evropa" autora Jorisa Lacoste, koja kritičkim osvrtom na stanje u Evropskoj uniji upozara na opasnost od porasta ksenofobije, netolerancije, autoritarnosti i nasilja. Umjetnički direktor Bitefa Ivan Medenica istakao je da je Horvat, inače jedan od osnivača paneuropskog pokreta za demokratizaciju Evrope DiEM 25, snažno angažiran u borbi za revitalizaciju evropskih vrijednosti, što je tematski okvir većeg broja predstava 52. Bitefa koji pod sloganom "Svet bez ljudi" ukazuje na opasan uspon radikalne desnice.

Predstava "Svita br. 3 Evropa" miljenika beogradске publike Lacostea (nagrađenog na 50. Bitefu za Svitu br. 2) kroz 28 muzičkih numera zasnovanih na dokumentarnim audio zapisima na svim službenim jezicima EU, kritizira i upozorava kojem pravcu klize vrijednosti evropskog, ali i ne samo evropskog društva, rekao je Medenica 12. septembra na konferenciji za novinare u renowiranom Domu sindikata, sada Kombank dvorani. Medenica je naglasio da je Bitef "uvek bio politički osvešćen festival". "Nismo sklanjali glavu u pesak pred izazovima savremenog sveta, a uspon radikalne desnice, rasizam i ksenofobija svakako su veliki problemi. Jedna od nemačkih predstava na Bitefu (Večna Rusija) tretira problem autoritarnog režima. Domaća predstava "Bolivud" uglavnom, kao i predstave u programu šoukejs bave se, između ostalog, pitanjima netransparentnosti privatizacija, radničkih prava...", naveo je Medenica.

Za prolog 52. izdanja Bitefa, na kojem će biti izvedene predstave iz Slovenije, Francuske, Srbije, Njemačke, Hrvatske, Estonije, Švicarske, Izraela i Belgije, najavljen je komad "Odilo. Zatamnjene. Oratorijum" jednog od vodećih slovenskih avantgardista 80-ih godina 20. vijeka Dragana Živadinova, u koprodukciji nekoliko slovenskih kazališta. RTS će ovaj put direktno prenosit 18. septembra na Drugom programu predstavu "No 43 Prljavština" estonskog Teatra NO99, a prijenos će se moći pratiti i na velikom ekranu na Trgu Nikole Pašića u Beogradu.

UKLONJENI BLUDNI MIKI I PAJO

Skulptura Milorada Miće Stajčića "Over the Rainbow", koja aludira na seksualni čin junaka Walta Disneya Mikija Mausa i Paje Patka, koja je dio izložbe "Kraj i početak" umjetničke grupe Dimenzija, uklonjena je iz izloga Kulturnog centra Srbije u Parizu na intervenciju Ministarstva kulture i informisanja Srbije, što je izazvalo burne reakcije dijela javnosti i optužbe za cenzuru. Ministarstvo kulture saopšilo je 21. avgusta da je na njegovu intervenciju dan ranije "iz izloga Kulturno informativnog centra Srbije u Parizu uklonjen artefakt koji je izazvao kontroverze u srpskoj dijaspori, ali i u domaćoj javnosti". "Ne ulazeći u prostor slobode umetničkog koncepta, Ministarstvo kulture i informisanja smatra da takva vrsta sadržaja nije prikladna za KIC u Parizu i predstavljanje jedne države u svetu. Prostora za takve umetničke provokacije ima dovoljno", navelo je Ministarstvo kulture, a ministar vanjskih poslova Ivica Dačić rekao je da je skulptura sa Mikijem Mausom i Pajom Patkom u seksualnom odnosu neprihvatljiva kao slika srpske kulture.

Komisija je za izložbu "Kraj i početak", čija je kustosica Ksenija Marinković, navela da taj projekt "ima visok stepen reprezentativnosti na međunarodnom planu i doprinosi razumevanju ideje i jezika savremene umetnosti mladih autora iz Srbije" te da „ne predstavlja bilo kakav šok za parisku scenu, niti je namera da prezentuje sadržaj kao nacionalni stav, već je samo jedan od radova na kolektivnoj izložbi "Kraj i početak". Komisija je ukazala i da se izlog KIC-a nalazi preko puta francuskog Centra za suvremenu umjetnost koji "apsolutno izlaže i vrednuje savremeni jezik umetnosti" i u kojem su izlagali svjetski umjetnici koji su "zašli mnogo dublje u sferu zazornog i grotesknog koristeći likove koje je Dizni osmislio". "Sama skulptura aludira na seksualni čin, ali je stvar samo u aluziji, i tom mogućom provokacijom skulptura preispituje mnogo šire pozicije: odnos prema detinjstvu, odnos prema tabuima, šta kada se sruše nevin i slatki snovi /simboli". Obrazlažući odluku o uklanjanju skulpture, Ministarstvo kulture i in-

formisanja navelo je da "izlaganje takvog dela nije u duhu zamišljene i pravilno shvaćene misije i zadatka KIC u Parizu, te ovaj događaj smatra propustom u radu kustosa izložbe i odgovornih u ovoj ustanovi kulture i neprijatnim incidentom, koji nije trebalo da se dogodi".

Izložba "Kraj i početak", bila je otvorena od 9. do 31. avgusta i obuhvaćala je radove petoro umjetnika koji djeluju u okviru neformalne umjetničke grupe Dimenzija, a uz Stajčića, to su i Ivana Milev, Miodrag Miša Rogan, Milorad Panić i Petar Sibinović.

PRILEPINU ZABRANILI ULAZ U BiH

Ruskom novinaru i knjiženiku Jevgeniju Prilepinu krajem avgusta zabranjen je ulazak u Bosnu i Hercegovinu gdje je trebao sudjelovati na književnoj manifestaciji „Kočićevi dani“ u Banjaluci. Ulazak u BiH, kako je objašnjeno, jednom od najčitanijih ruskih pisaca zabranjen je „iz sigurnosnih razloga“. Portal Radio-televizije Republike Srpske (RTS) objavio je presliku rješenja Granične policije BiH koje je uručeno Prilepinu i kojim mu je odbijen ulazak u zemlju. Na rješenju stoji kako temeljem procjene Obavještajno-sigurnosne agencije BiH (OSA) iz ožujka ove godine Prilepin predstavlja "prijetnju sigurnosti, javnom poretku ili međunarodnim odnosima BiH".

Prilepin, inače dobitnik nagrade „Ivo Andrić“, koji koristi i ime Zahar, borio se u Čečeniji te na strani proruskih snaga u Donjecku. Prema službenim podacima, nije u zabranjen ulaz u EU. Za portal Radio-televizije Republike Srpske kazao je da misli se radi o nesporazumu i da ne želi upirati prstom u potencijalne krivce. "Rekli su mi: 'Izvinite, ne možemo vas propustiti'. To su mi rekli i pružili papir na kojem piše da sam prijetnja po međunarodnu bezbjednost. Na to sam se samo nasmijao", rekao je Prilepin, prenosi RTS. Sličnu situaciju kao na bh. granici, do sada nije doživio iako je, ističe, putovao evropskim zemljama. Ne krije da je donedavno bio vojnik i učestvovao u sukobu na teritoriji Ukrajine i Donbasa, te smatra da bi zabrana mogla da bude s tim povezana. "To treba pitati ljudi koji su donijeli takvo rješenje, možda to ima veze sa tim što sam ja dugo bio vojnik, ali oni to znaju. Nikada nisam imao ovakav problem. Putovao sam u više zemalja, u Njemačku, Francusku, Švicarsku, Italiju... Ukrajina jeste tražila da mi se zabrani ulazak, ali nikada nitko na to nije reagirao. Politike dolaze i odlaze, mijenjaju se, a knjige ostaju. Oni ovim na neki način čak i prave reklamu nama, ruskim piscima, i hvala im na tome", rekao je ruski književnik.

DOKTORIRAO NA ŠTULIĆU

Predavač na Odsjeku za medije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu Zlatomir Gajić jedan je od prvih znanstvenika koji je doktorirao na temu jugoslavenske rock legende Branimira Džonija Štulića. Doktorska disertacija pod nazivom „Rok poezija Branimira Štulića i njeni medijski odjeci“ uspješno je obranjena na Odsjeku za srpsku književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, čime je, po riječima stručne komisije, ovaj pionirski rad otvorio akademска vrata proučavanju rock poezije. Njen autor, poznat najprije kao uspješan basist, zatim novinar, a danas stručni suradnik na Fakultetu, kaže da je ideja rada upravo davanje digniteta u nauci rock poeziji u Štuliću kao vrhunskom umjetniku.

„Rad je multidisciplinaran, kombinovao sam medijski segment sa književnim i sociološkim, kako bih objasnio čitav koncept rokenrola. Pet godina sam ga pisao, a istražujem čitav život. Još kad sam kao dete kupio 'Filigranske pločnike' vol. 1 i slušao ih godinama, ne znajući da ima i vol. 2, toliko sam mali bio. Istorija poezije počinje na istom mjestu gde sa rokenrolom završava, jer prvi pesnici u staroj Grčkoj pravili su pesme svirajući liru, odakle i ime lirika. Posle su se ove umetnosti odvojile, da bi nama došao Dilan i opet nas učio šta je Bodler“, izjavio je Gajić, koji je prije ove disertacije magistrirao na temi „Poezija Milana Mladenovića kao književna i medijska činjenica“. Prijedlog da se bavi Štulićem dobio je od mentora Dragana Stanića, predsjednika Matice srpske. U razmatranjima da se bavi radovima Shakespearea, Stanić mu je prijateljski sugerirao da je tu skoro već sve rečeno te da kao rock muzičar i novinar treba da se bavi temama koje su potrebne nauci srpskog jezika i književnosti, a to je zanemarena rock poezija. Gajić smatra da je publika prestala shvaćati Štulića nakon albuma „Kad fazani lete“ (1983), kada je postao suviše pjesnik i filozof. „Ne verujem da bi bio toliko glorifikovan da je svaki dan pored nas. Kada sam ga poslednji put 1986. godine slušao, video sam harizmatičnog lidera, ali i zatvorenog umetnika, ekscentrika. Tako da njegov put nije mogao nikako drugačije da završi nego samoizolacijom u kojoj je našao mir i na čemu mu možemo zavideti. Deluje da njemu medijska pažnja nikada nije bila potrebna niti bitna, on je kroz svoje oštре izjave, uz sklonost ka polemici, pokušavao da pojasi svoje misli i čvrste stavove, a to su neki mediji koristili za bolji tiraž. Ta igra traje do danas“, izjavio je Gajić.

azra / kad fazani letе

BAJAGU ZVALI NA BIS U SISKU

Usprkos protivljenju veteranskih udruga koje su uspješno sprječile njegov nastup u Karlovcu, Momčilo Bajagić Bajaga ipak je zapjevao 15. septembra u Sisku na D anima piva. Iako je Bajaga više puta istaknuo kako nikada nije pjevao pjesmu „Kreće armija srpska“, sisačkim braniteljima taj demant nije bio dovoljan, nego su ustrajali u tvrdnji da je popularni beogradski pjevač u stvari – četnik. Bajaga je, osim Siska, nakon nesretne epizode s Karlovcem gostovao i u Varaždinu na tamošnjem Špancir festu, također uz negodovanje branitelja.

Kako u Varaždinu tako i u Sisku, Bajaga je sa svojim Instruktorima nastupio ne obraćajući pozornost na one koji su mu željeli to onemogućiti. Sisački branitelji napravili su plakate na kojima je Bajaga prikazan kao četnik sa šubarom i kokardom. Napisali su i veliki transparent zbog kojeg je morala intervenirati policija. Bajaga je na koncertu Sičane prozvao svojim drugovima te im zapjevao pjesmu „Moji drugovi“. I dok sam pjevač nije spominjao pobune protiv svojih nastupa, jedan od Instruktora s pozornice je naglasio da „vjeruju u slobodu“. Nekoliko tisuća obožavatelja uživalo je u hitovima, pa su Bajagu pozvali i na bis.

SJEĆANJE NA NAJVEĆI MASOVNI ZLOČIN U POVIJESTI ZAGREBA

Povodom Svjetskog dana mira, koji se obilježava 22. septembra, Knjižnica Jelkovec u suradnji s Virtualnim muzejom Dotrščina i Vijećem srpske nacionalne manjine grada Zagreba, predstavit će fotodokumentaciju participativnog performansa „Osunčana mjesta“ autora Zorana Pavelića koji je snimila Katarina Zlatec. Izložba fotografija otvara se u ponedjeljak, 17. septembra u multimedijalnoj dvorani Knjižnice Jelkovec.

Performans „Osunčana mjesta“ odabran je i izведен 2017. godine temeljem javnog natječaja Virtualnog muzeja Dotrščina kao memorijalna umjetnička intervencija u čast žrtava fašizma u spomen-parku Dotrščina, mjestu najvećeg masovnog zločina u povijesti Zagreba. U polusatnoj izvedbi memorialne intervencije sudjelovalo je više od stotinu sudionika, posjetitelja parka. „Rad je široko postavljena ideja čije je značenje specificirano lokacijom, samim mjestom izvedbe. Sastoji se od ljudi koji ‘stoje u svjetlu’, u spomen-parku Dotrščina, i na taj simboličan način odaju počast onima koji su možda na istim mjestima tamo stajali i tragično stradali. Izlazak iz sjenovitog mesta u osunčano čini važan dio rada, naime tu su naglašene jasno suprostavljene kategorije svjetla i sjene koje govore o općim principima ljudske

slobode. Sloboda je uvijek odabir svjetla, a taj odabir potvrđuje svatko od sudionika u performansu. Utoliko izvedba svakog od njih nije samo odavanje počasti, već i potvrda tog osobnog odabira”, stoji u najavi izložbe.

IZLOŽBA O NESTALIMA NAJPRIJE U BEOGRADU, PA U RIJECI

Izložba „Nestali“, posvećena nestalim licima - žrtvama rata u bivšoj Jugoslaviji, otvorena je početkom septembra u foajeu dvorane Kulturnog centra Beograda u organizaciji Međunarodnog komiteta Crvenog križa (MKCK), u suradnji sa studentima sa Fakulteta primenjenih umjetnosti u Beogradu, Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu i Akademije primjenjenih umjetnosti u Rijeci. Suradnjom sa umjetničkim fakultetima, MKCK želi skrenuti pažnju javnosti na pitanje nestalih putem multimedijalnih izložbi digitalnog i video materijala sa fokusom na humanitarnu dimenziju pitanja nestalih, ljudske priče i potrebe porodica.

„Umetnički fakulteti i studenti iz različitih sredina su se ujedinili oko ovog izuzetnog projekta. U proteklih nekoliko meseci putovali smo jedni kod drugih, razgovarali sa studentima i dovodili im interesantne ljudе koji su im ponudili svoja gledanja na svet. Kada sagledamo rade dobijamo neverovatno bogatstvo umjetnosti u tužnom kontekstu“, rekao je autor tog projekta, prof. FPU i beogradski umjetnik Marko Lađušić, koji je otvorio izložbu sa predstavnicom MKCK-a Sanjom Ivaniš, predstavnikom Koordinacije srpskih udruženja porodica nestalih lica sa prostora bivše Jugoslavije dr Duškom Čelićem i pomoćnicom direktora KCB-a za program Vesnom Danilović. Samo kroz razmjenu ideja i znanja, kako je istakao Lađušić, moguće je potaknuti daljnju suradnju mladih ljudi, a upravo dobrom komunikacijom najbolje se ostvaruju prijateljstva i razumijevanje. Na izložbi „Nestali“ prikazane su ilustracije, video i digitalni radovi više od 30 studenata i doktoranata tri fakulteta. „Želeli smo da kroz umjetnički izraz skrenemo pažnju javnosti na humanitarnu dimenziju pitanja nestalih lica i patnju kroz prolaze njihove porodice jer ne znaju šta se tačno desilo sa njihovim najmilijima. Od gotovo 35.000 nestalih lica koji su prijavljeni MKCK-u, danas, skoro 30 godina od izbijanja prvih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, preko 10.000 porodica još uvek traga za svojim nestalim članovima. Verujemo da će ovi divni radovi preneti emociju ogromnog stradanja ovih porodica i poruku da bi traganje za nestalim licima trebalo da bude isključivo humanitarno pitanje“, rekla je Sanja Ivaniš u ime MKCK-a.

IN MEMORIAM

SONJA KRSTANoviĆ

(LJUBLJANA 1950. – BEOGRAD 2018.)

Draga moja, draga naša Sonja.

Budući da si dvije godine mlađa od mene bilo je logično da ti mene ispraćaš na put bez povratka, ali je sudbina htjela da ti prva odeš.

Dugo smo dijelile tegobe izbjegličkog života kroz sve ovo vrijeme otkako nas je rat dognao u Srbiju. Srbija nas je prihvatile u jednom od najtežih perioda svoje istorije tako da smo u njoj, draga priateljice, zajedno sa svojim najbližima pretrpjeli i tzv. humanitarno bombardovanje. Nije nam bilo lako, jedva smo sastavljeni kraj sa krajem pomažući svoje porodice u vrlo teškim okolnostima.

Nemajući djece, ti si se opredijelila za rad sa djecom i u tome si postigla zapažene rezultate. Ostaće iza tebe upečatljiv trag tog posla, od saradnje u „Bijeloj pčeli“ i tvom listu „Suncokret“, kao i u drugim publikacijama. Objavljivala si i poeziju, i ja ti u ovoj prilici zahvaljujem na tvojim čakavskim pjesmama koje si mi poklanjala pri svakom susretu. Možda te upravo poezija tako čvrsto vezivala uz tvog Zdravka, tvog životnog druga, jednog od velikana moderne srpske poezije.

Mi, tvoje drugarice, plašile smo se da će ti život biti vrlo težak ukoliko ti teška bolest oduzme vid ali je, evo, smrt došla nenadano preduhitrovši bolest sljepila.

Ne mogu zaboraviti kroz šta smo sve zajedno prošle, kroz kakve muke i poniženja čekajući bijedne honorare od kojih su živjele naše porodice.

Premda smo se vidjele ili čule gotovo svaki dan, čini mi se ipak da je toliko toga ostalo neispričano, od planova za budućnost do ljubavi prema životnjama. I na kraju da kažem još i to: Nismo se vratile u Hrvatsku, ni ti u Novalju, ni ja u Zagreb jer bi povratak u našu domovinu ovakvu ona danas jest, bilo za nas poniženje.

Tebe ću pamtiti takvu, siromašnu ali ponosnu i neka ti je laka ova draga srpska zemlja.

Branka Džidić

CIJENA 20 KN

www.casopis.prosvjeta.net

FOTOGRAFIJE PETOGODIŠNJE MILOŠA CRNJANSKOG U TEMIŠVARU 1898.
I U PRVOM SVJETSKOM RATU 1914.

RADOJE ARSENIĆ / DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / TAMARA BABIĆ
JADRAN BOBAN / GORAN BORKOVIĆ / BRANKA ĐIDIĆ / SRĐAN GAGIĆ
NENAD JOVANOVIĆ / ŽELJKO KREŠOJEVIĆ / DANILO LUČIĆ / ĐORĐE MATIĆ / ANA MILOŠ
IGOR MRKALJ / BOJAN MUNJIN / JANA RASTEGORAC VUKOMANOVIC / IGOR RUŽIĆ
MAŠA SENIČIĆ / SANJA ŠAKIĆ / SINIŠA TATALOVIĆ / MLADEN VESKOVIĆ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ

AVTOP

